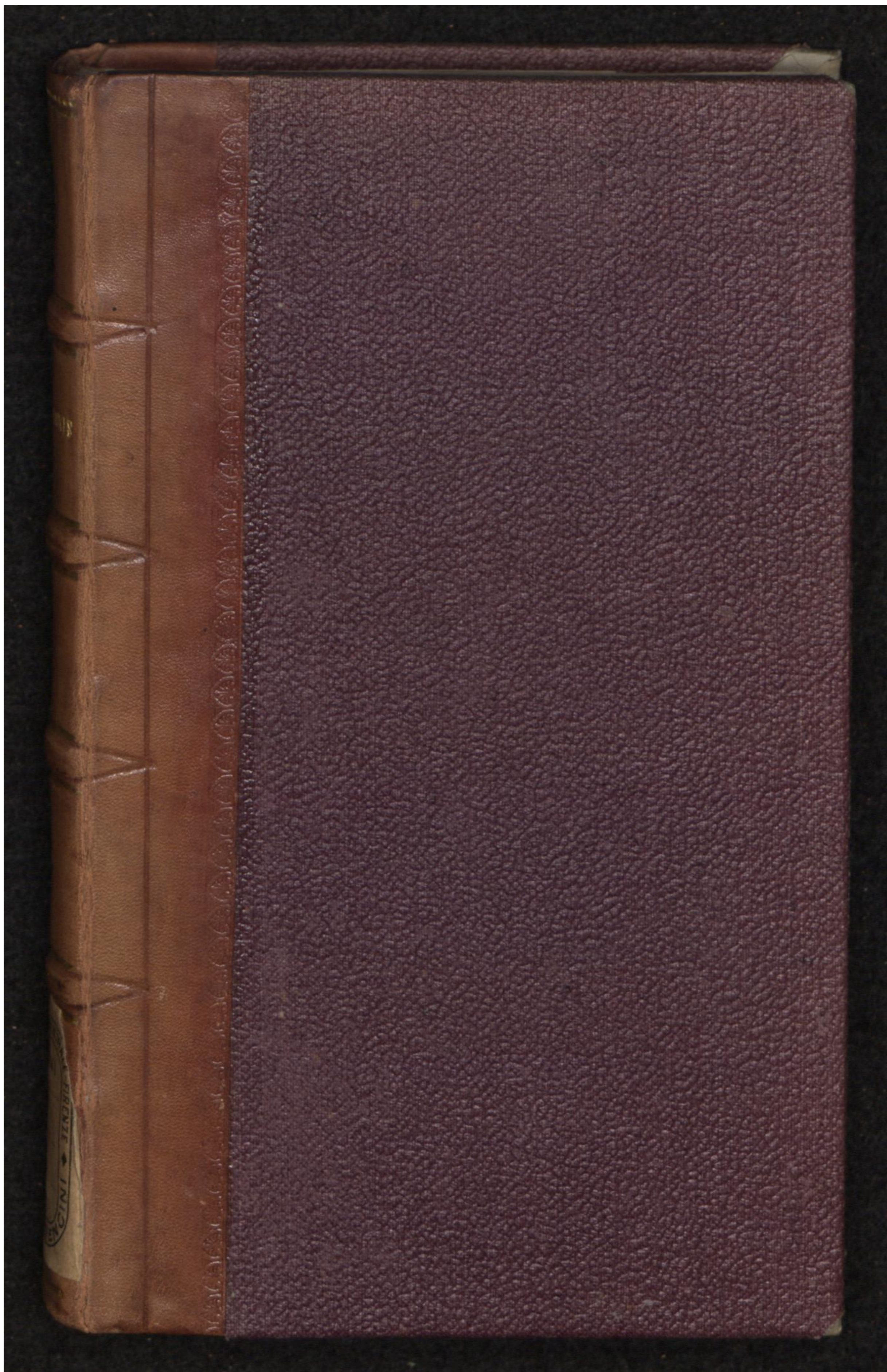
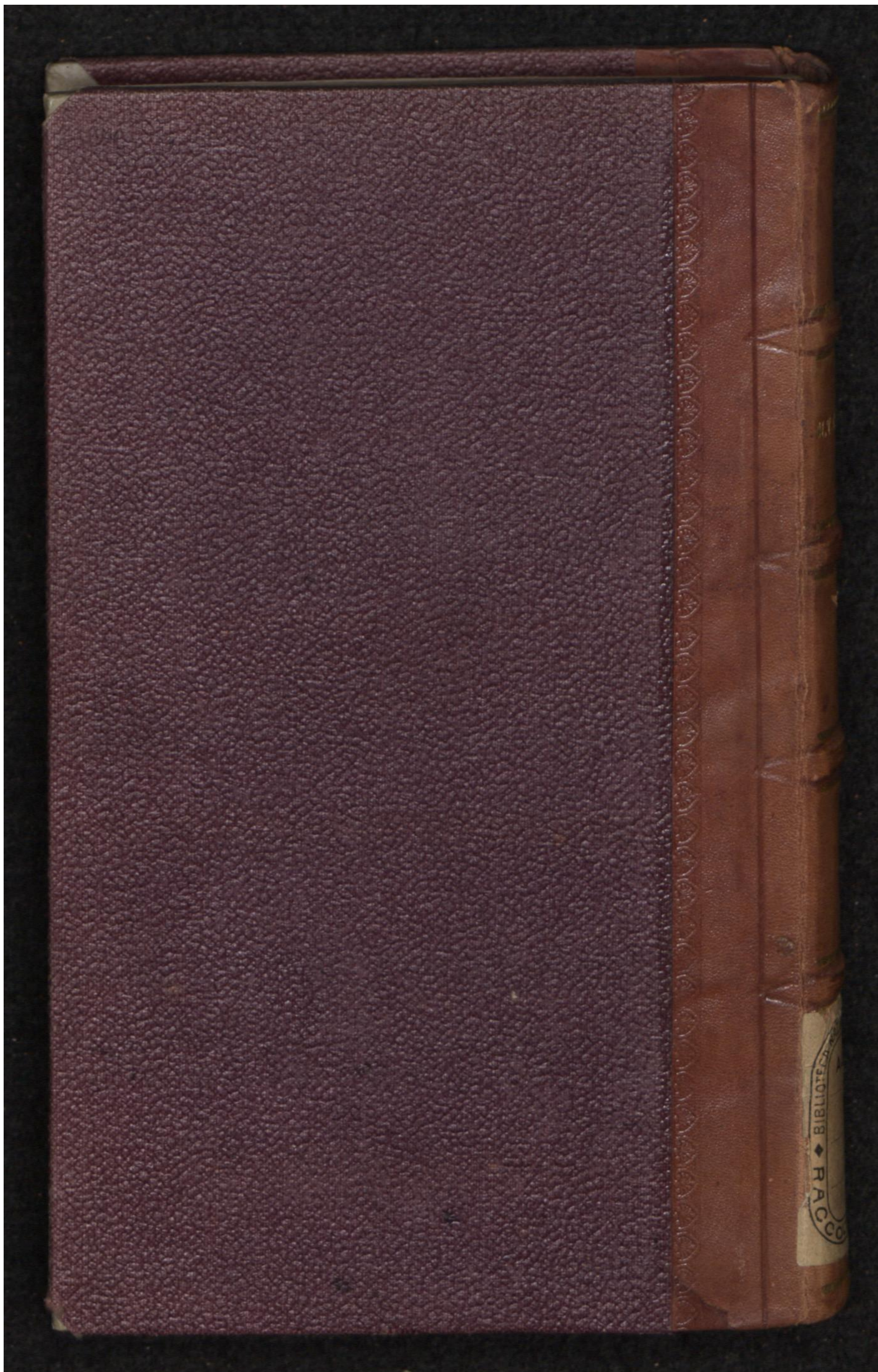

M.T. CICERONIS
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE - FIRENZE
ALDINI
II
1
73
RACCOLTA NENCINI

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE - FIRENZE
ALDINI
II
I
73
RACCOLTA NENCINI

OTIVM
SINE LITERIS
MORS EST
Seneca
Ex Libris Ioannis Nencini
1874

MAR
O
CATO
LA
PARA
SO
LIBRO
C

PAV

VE

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBRI TRES: CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE: LAELIVS, VEL DE AMICITIA: PARADOXA STOICORVM SEX: SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

Quæ qui leget, facile, quantum in iis emendandis studium sit adhibitum, intelliget.

Additæ sunt in extremo opere uariæ lectiones è libris manuscriptis, & ex ingenio.

PAVLVS MANVTIVS ALDI F.

VENETIIS, M. D. XLVIII.

PAVLVS MANVTIVS ALDI F.
BENEDICTO RHAM-
BERTO S. D.

NOn ignoras Benedicte Rhāberte, sensuum esse quandam in hominibus similitudinem; quæ cum in consuetudine cognita est, efficitur, ut, inter quos id accidit, amor exoriatur. ab hoc quasi fonte multorum amicitiæ manarunt. multos etiam beneficium cum obligasset, cumq́; id, quod acceperant, memoria conseruatum grato animo redderent, idq́; uterque fieri ob ingenij bonitatem, & uoluntatis erga se propensionem existimaret: statim est illam opinionem beneuolentia consecuta. itaque duæ causæ sunt, quamobrem homines ament inter se: sed hæc posterior, quæ à rebus externis originem ducit, cum illa superiore, quæ à natura proficiscitur, nullo pacto uidetur esse comparanda. illa enim primum habet eam suauitatem, qua, ut opinor, & certe nulla maior est, cum eos, quibus utimur, & iisdem rebus, quibus nos, & æque atque nos affici sentimus: deinde etiam qui in dando & accipiendo beneficio fructus est, eo non eget. nam si hæc actio bene merendi interdum & est, & esse potest in iis, qui uoluntate non admodum coniuncti sunt: quanto facilius existet apud eos, quorum animi ita consentiunt, ut quasi natura hortante easdem res appetere, ab iisdem fugere uideantur? at uero qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coierunt; etiam si alter al-

terum initio summe diligat; tamen, si quando accidet, id quod accidere sæpe solet, ut ea, qua diligere cœperunt, causa tollatur, certe eorum animi pedetentim in amore languescent. quo in genere animaduertis Rhamberte quàm multi quotidie labantur. de quibus facile est intelligere, quid sentias, cum ab eorum instituto tua ratio tam uehementer abhorreat: probe enim te, quæ nostra debeat esse in iungendis amicitijs cautio, quæ in ijsdem colendis religio, quod item in omni uita præstandum officium sit, horum librorum, quos nunc tibi inscriptos ad te mittimus, lectio erudiuit sensi in me ipso; quem ab opibus non magnopere firmum, aut ne firmum quidem, tamen octauum abhinc annum tanto studio es complexus, quantum, qui ab omni re paratissimus sit, remunerando compensare uix possit. cumq; rerum mearum status, ut sunt humana, interdum mutaretur: memoria teneo, te nunquam immutatum, eandem semper cum mihi, tum fratribus meis uoluntatem ac beneuolentiam præstitisse. cum uero maior aliquanto inter nos consuetudo esse cœpisset; quod quidem est factum, postea quàm te in nostram uicinitatem contulisti: facile sentio, ad meam uitam recte conformandam quanto mihi obseruatio tuorum morum fuerit adiumento. collocutiones uero de literis nostræ quid non dicam delectationis, sed utilitatis habuerunt? equidem, si liceret, totos dies uellem tecum ponere. quarum enim ego rerum cognitione delector, earum in omni genere quæ tui sit iudicij subtilitas, intelligo. sed hanc latine scribendi rationem, in qua multi nunc uo-

lunt excellere, paucissimi possunt, eam uero sic tenes, ut tuis scriptis mihi quidẽ nihil esse purius uideatur. quod eo mirandum est magis, quia tu non, ut alij, diuturno, atque assiduo librorum usu, sed temporum studio subsiciuorum, hoc ut posses, consecutus es. nam ut omittam, quòd tibi, cuius fidei atque prudentiæ Veneti senatus arcana creduntur, otium non sæpe contingit: ecqui dies est, quo non ex amicis tuis aut consilio tibi aliquis, aut opera, aut etiam re sit adiuuandus? qua in consuetudine retinenda nimium diligens esse dum uis, accidit sæpe, ut tuum potius ipse commodum, quàm officij colendi facultatem prætermittas. quo ego me aptius facere sum arbitratus, si hæc opuscula, in quibus maxime de officio præcepta traduntur, ad te, quem cognoui esse omniũ officiosissimum, mitterem. genus hoc Rhamberte quoddam est, quo ego eos, qui de me bene meriti sunt, remunerari soleo. perpende rem, nulla uidebitur: animum respice, gratissimum dices. Vale.

M. TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER I.

q Vanquam te Marce fili annum iam audientem Cratippum, idq; Athenis, abũdare oportet præceptis, institutisq; philosophiæ, propter summam & doctoris auctoritatem, & urbis, quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cum græcis latina coniunxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. quam quidem ad rem nos, ut uidemur, magnum attulimus adiumentum hominibus nostris, ut non modo græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos & ad dicendum, et ad iudicandum. quamobrem disces tu quidem à principe huius ætatis philosophorum, & disces, quàm diu uoles: (tam diu autem uelle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit) sed tamen nostra legens non multum à Peripateticis dissidentia (quoniam utrique & Socratici, & Platonici esse uolumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio: nihil enim impedio: orationem autem latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem. nec uero hoc arroganter dictum existimari uelim: nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornateq; dicere, quoniam in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, ui-

deor id meo iure quodam modo uendicare. quamobrem magnopere te hortor mi Cicero, ut non ſolum orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui iam ſe illis ferè æquarunt, ſtudioſe legas: uis enim dicendi maior eſt in illis; ſed hoc quoque colendum eſt æquabile, et temperatum orationis genus. & id quidem nemini uideo Græcorum adhuc contigiſſe, ut idem utroque in genere laboraret, ſequereturq́; & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus: niſi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parum uehemens, dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. nos autem quantũ in utroq; profecerimus, aliorum ſit iudicium, utrunque certe ſecuti ſumus. equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi tractare uoluiſſet, grauiſſime, et copioſiſſime potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa, quæ à Platone didicerat, tenuiſſet, & pronunciare uoluiſſet, ornate, ſplendideq́; facere potuiſſe. eodemq́; modo de Ariſtotele, & Iſocrate iudico: quorum uterque ſuo ſtudio delectatus contempſit alterum. ſed, cum ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere, & multa poſthac, ab eo exordiri uolui maxime, quòd & ætati tuæ eſſet aptiſſimum, & auctoritati meæ grauiſſimum. nam, cum multa ſint in philoſophia et grauia, & utilia, accurate, copioſeq́; à philoſophis diſputata, latiſſime patere uidentur ea, quæ de officijs tradita ab illis, & præcepta ſunt: nulla enim uitæ pars neque publicis, neque priuatis, neque forenſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, ne=

quæ si cum altero cõtrahas, uacare officio potest: in eoq́; colendo sita uitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudo. atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum: quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? sed sunt non nullæ disciplinæ, quæ, propositis malorum et bonorum finibus, officium omne peruertunt: nam, qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum uirtute coniunctum; idq́; suis cõmodis, non honestate metitur; hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur, fit, ut neque amicitiam colere possit, nec iustitiã, nec liberalitatem: fortis uero, dolorem summum malum iudicans; aut temperans, uoluptatem summũ bonum statuens esse certe nullo modo potest. quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione nõ egeat; tamen sunt à nobis alio loco disputata. hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse uelint, de officio nihil queant dicere. neque ulla officij præcepta firma, stabilia, cõiuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli iampridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputãdi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officij inuentionem aditus esset. sequemur igitur hoc quidẽ tempore, & in hac quæstione potissimũ Stoicos, nõ ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrioq́; nostro, quantũ, quoq; modo uidebitur, hauriemus.

Placet igitur, quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt, ante definire, quid ſit officium: quod à Panætio prætermiſſum eſſe miror: omnis enim, quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re, inſtitutio debet à definitione proficiſci; ut intelligatur, quid ſit id, de quo diſputetur.

Omnis de officio duplex eſt quæſtio. unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes uſus uitæ confirmari poſſit. ſuperioris generis huiuſmodi exempla ſunt; omnia ne officia perfecta ſint; nunquid officium aliud alio maius ſit; & quæ ſunt generis eiſdem. quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem uitæ cõmunis ſpectare uidentur. de quibus eſt nobis his libris explicandum.

ph. 102. 7. Atque etiam alia diuiſio eſt officij. nam et mediũ quoddam officium dicitur, & perfectum. perfectũ autem officiũ, rectũ (opinor) uocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autẽ, cõmune, quod ij καθῆκον uocant. atque ea ſic definiunt, ut, rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant; medium autem officium id eſſe dicãt, quod cur

ph. 102. 22 factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit. Triplex igitur eſt, ut Panætio uidetur, conſilij capiendi deliberatio. nam, honeſtum ne factu ſit, an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit. in quo conſiderando, ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. tum autem inquirunt, aut conſultant ad uitæ commoditatem, iucunditatemq́;, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et ſe poſſint iuuare, et ſuos,

conducat id, nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. tertium dubitãdi genus est, cum pugnare uidetur cum honesto id, quod uidetur esse utile: cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se uidetur, fit, ut distrahatur in deliberando animus, afferatq́; ancipitem curam cogitandi. hac in diuisione, cum præterire aliquid maximum uitium in diuidendo sit, duo prætermissa sunt: nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius; itemq́; duobus propositis utilibus, utrum utilius. ita, quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili; post de comparatione eorum disserendum.

Principio generi animantium omni est à natura tributum, ut se, uitam, corpusq́; tueatur, declinetq́; ea, quæ nocitura uideantur; omniaq́;, quæ sint ad uiuendum necessaria, inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, et cura quædam eorum, quæ procreata sunt. sed inter hominem, & belluam hoc maxime interest, quòd hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quodq́; præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum uidet, earumq́; progressus, et quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat,

rebusq; præsentibus adiungit, atque annectit futuras;
facile totius uitæ cursum uidet, ad eamq; degendã præ=
parat res necessarias: eademq; natura ui rationis homi
nem conciliat homini & ad orationis, & ad uitæ socie=
tatem; ingeneratq; in primis præcipuum quendã amo=
rem in eos, qui procreati sunt; impellitq;, ut hominum
cœtus et celebrari inter se, & sibi obedire uelit; ob easq;
causas studeat parare ea, quæ suppeditent ad cultum, &
ad uictum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisq;,
quos charos habeat, tueriq; debeat. quæ cura exsusci=
ph. 74.2 tat etiam animos, & maiores ad rem gerendam fa=
cit. in primisq; hominis est propria, ueri inquisitio, at=
que inuestigatio. itaque, cum sumus necessarijs negocijs,
curisq; uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, ac
discere; cognitionemq; rerum aut occultarum, aut ad=
mirabilium, ad bene, beateq; uiuendum necessariam du
cimus. ex quo intelligitur, quod uerum, simplex, since
ph. 74.6 rumq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. huic ue=
ri uidendi cupiditati adiuncta est appetitio quædã prin=
cipatus, ut nemini parere animus bene informatus à na
tura uelit, nisi præcipienti, & docenti, aut utilitatis cau
sa iuste, et legitime imperanti: ex quo animi magnitudo
ph. 74.12 existit, humanarumq; rerum contemptio. nec uero illa
parua uis naturæ est, rationisq;, quòd unũ hoc ani=
mal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis
dictisq;, qui modus. itaque eorum ipsorũ, quæ aspectu
sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinẽ, uenusta
tem, conuenientiam partium sentit. quam similitudinẽ
natura, ratioq; ab oculis ad animum transferens, multo

etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consilijs, factisq; conseruandum putat; cauetq;, nequid indecore, effœminate'ue faciat; tum, in omnibus et opinionibus, & factis ne quid libidinose aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quærimus, honestũ; quod etiã si nobilitatũ non sit, tamen honestum sit; quodq; uere dicimus, etiã si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidẽ ipsam Marce fili, & tanquam faciem honesti uides. quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ. Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia ueri solertiaq; uersatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoq; suum cuiq;, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæq; dicuntur, ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperãtia. quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicita sunt: tamen ex singulis certa officiorũ genera nascuntur: uelut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam, & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuẽtio ueri: eiusq; uirtutis hoc munus est propriũ: ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque uerissimum sit, quiq; & acutissime, et celerrime potest & uidere, & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus rite haberi solet. quocirca huic quasi materia, quam tractet, & in qua uersetur, subiecta est ueritas. reliquis autẽ tribus uirtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuẽdasq;, quibus actio uita

continetur; ut societas hominum, coniunctióq; seruetur; & animi excellentia, magnitudóq; cum in augendis opibus, utilitatibusq; & sibi, & suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis eluceat. ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea, quæ sunt his similia, uersantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio: his enim rebus, quæ tractantur in uita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem, & decus conseruabimus. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam, uimq; diuisimus, primus ille, qui in ueri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam: omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, & decipi, et malũ, & turpe ducimus. in hoc genere & naturali, & honesto duo uitia uitanda sunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisq; temere assentiamus: quod uitium effugere qui uolet, (omnes autem uelle debebunt) adhibebit ad cõsiderandas res & tempus, & diligentiam. alterum est uitium, quòd quidam nimis magnum studium, multamq; operam in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdemq; non necessarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus honestis, & cognitione dignis operæ, curæq; ponetur, id iure laudabitur: ut in astrologia C. Sulpitium audiuimus, in geometria Sex. Põpeium ipsi cognouimus, multos in dialectica, plures in iure ciuili. quæ omnes artes in ueri inuestigatione uersantur: cuius studio à rebus agendis abduci, contra officium est: uirtutis

enim laus omnis in actione consistit : à qua tamen sæpe fit intermissio , multiq; dantur ad studia reditus : tum agitatio mentis , quæ nunquam acquiescit , potest nos in studijs cogitationis & sine opera nostra continere . omnis autem cogitatio, motusq; animi aut in consilijs capiendis de rebus honestis, & pertinentibus ad bene, beateq; uiuendum, aut in studijs scientiæ, cognitionisq; uersabitur. ac de primo quidem officij fonte diximus. De tribus autem reliquis , latissime patet ea ratio , qua societas hominum inter ipsos , & uitæ quasi communitas continetur. cuius partes duæ sunt; iustitia, in qua uirtutis splendor est maximus , ex qua boni uiri nominantur ; & huic coniuncta beneficentia, quam eandem uel benignitatem, uel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat , nisi lacessitus iniuria; deinde, ut communibus pro communibus utatur , priuatis autem ut suis . sunt autem priuata nulla natura; sed aut ueteri occupatione, ut qui quondam in uacua uenerunt; aut uictoria , ut qui bello potiti sunt; aut lege , aut pactione , conditione, sorte . ex quo fit , ut ager Arpinas Arpinatum dicatur , Tusculanus Tusculanorum . similisq; est priuatarum possessionum descriptio. ex quo , quia suum cuiusque fit eorum, quæ natura fuerant communia ; quod cuique obtigit , id quisque teneat . eo si quis sibi plus appetet , uiolabit ius humanæ societatis . sed quoniam (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, sed ortus nostri partem patria , partem parentes uendicant , partem amici; atque (ut placet Stoicis) quæ in terris

gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se alij alius prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem. Fundamentum autem iustitiæ est fides, id est dictorum, conuentorumq; constantia, & ueritas. ex quo, quanquam hoc uidebitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde uerba sint ducta, credamusq;, quia fiat, quod dictum est, appellatam fidem. Sed iniustitiæ duo genera sunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab ijs, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam: nam qui iniuste impetu in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus uiolenter uidetur afferre socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ, tam est in uitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atque illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe à metu proficiscuntur, cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur non nulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt: in quo uitio latissime patet auaritia, expetuntur autem diuitiæ tum ad usus uitæ necessarios, tum ad perfruendas uoluptates. in quibus autem maior est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut

ph. 104 r.

ut uideamur

6.29

nuper M. Craſſus negabat ullam ſatis magnam pecu=
niam eſſe ei, qui in repub. princeps uellet eſſe, qui ſuis
fructibus exercitum alere non poſſet. delectant etiam 24. 16
magnifici apparatus, uitáq; cultus cum elegantia, &
copia. quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cu=
piditas eſſet. nec uero rei familiaris amplificatio ne=
mini nocens uituperanda eſt: ſed fugienda ſemper iniu=
ria. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iuſtitiæ
capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriǽue
cupiditatem inciderint: quod enim eſt apud Ennium,

Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt,

id latius patet: nam quidquid eiuſmodi eſt, in quo non
poſſint plures excellere, in eo plerunque fit tanta con=
tentio, ut difficillimum ſit ſanctam ſeruare ſocietatem.
declarauit id modo tempeſtas C. Cæſaris, qui omnia iu= temeritas
ra diuina, & humana peruertit propter eum, quem ſi=
bi ipſe opinionis errore finxerat, principatum. eſt autem
in hoc genere moleſtum, quod in maximis animis, ſplen=
didiſſimisq; ingenijs plerunque exiſtunt honoris, impe=
rij, potentiæ, gloriæ cupiditates: quo magis cauendum
eſt, ne quid in eo genere peccetur. ſed in omni iniuſti=
tia permultum intereſt, utrum perturbatione aliqua ani
mi, quæ plerunque breuis eſt, & ad tempus, an conſulto,
& cogitata fiat iniuria: leuiora enim ſunt ea, quæ repen cogitato
tino aliquo motu accidunt; quàm ea, quæ meditata, &
præparata inferuntur. ac de inferenda quidem iniu=
ria ſatis dictum eſt. Prætermittenda autem defenſionis, 5. 11
deſerendiq; officij plures ſolent eſſe cauſæ: nam aut
inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere no=

lunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdamúe occupationibus sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. itaque uidendum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum; quòd in ueri inuestigatione uersentur, quodq; ea, quæ plerique uehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse: nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur, inferenda ne cui noceant iniuria; in alterum incidunt: discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt: itaque eos ne ad remp. quidem accessuros putat, nisi coactos. æquius autem erat id uoluntate fieri: nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est uoluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui, dum altero iniustitiæ genere uacant, in alterum incurrunt: deserunt enim uitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum.

Quoniam igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas utriusque generis, easq; res ante constituimus, quibus iustitia continetur; facile, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmet ipsos ualde amabimus, iudicare: est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil à se alienum putat. sed tamen, quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ

quasi

quaſi longo interuallo interiecto uidemus; aliter de illis, ac de nobis, iudicamus. quocirca bene præcipiũt, qui uetant quidquam agere, quod dubites æquum ſit, an iniquum: æquitas enim lucet ipſa per ſe, dubitatio autem cogitationem ſignificat iniuriæ. ſed incidunt ſæpe tempora, cum ea, quæ maxime uidẽtur digna eſſe iuſto homine, eoq́;, quem uirum bonum dicimus, commutãtur, fiuntq́; contraria; ut, non reddere depoſitum, etiam ne furioſo promiſſum facere, quæq́; pertinent ad ueritaté, & ad fidem, ea negare interdum, & non ſeruare, ſit iuſtum: referri enim decet ad ea, quæ propoſui in principio, fundamenta iuſtitiæ; primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut cõmuni utilitati ſeruiatur. ea cum tempore commutantur, commutatur officium, ut non ſemper ſit idem: poteſt enim accidere promiſſum aliquod, & conuentum, ut id effici ſit inutile uel ei, cui promiſſum ſit; uel ei, qui promiſerit: nam ſi, ut in fabulis eſt, Neptunus, quod Theſeo promiſerat, non feciſſet, Theſeus filio Hippolyto non eſſet orbatus: ex tribus enim optatis, ut ſcribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promiſſa igitur ſeruanda ſunt ea, quæ ſint iis, quibus promiſeris, inutilia: nec, ſi plus tibi noceant, quàm illi proſint, cui quidem promiſeris, contra officium eſt, maius damnum anteponi minori: ut, ſi conſtitueris te cuipiam aduocatum in rem præſentem eſſe uenturum, atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere, quod dixeris; magiſq́; ille, cui promſſum ſit, ab offi-

cio discedat, si se destitutum queratur. Iam, illis promissis nō standum esse, quis nō uidet, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, non nulla legibus. Existunt etiam iniuriæ sæpe calumnia quadam, et nimis callida & malitiosa iuris interpretatione. ex quo illud, Summum ius summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. quo in genere etiam in Rep. multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium induciæ. nec noster quidem probandus est, si uerum est, Q. Fabium Labeonem, seu quē alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neapolitanis de finibus agri à senatu datum, cum ad locum uenisset, cū utrisque separatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent: id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est: itaque illorum fines, sicut ipsi dixerāt, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare est. quo circa in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis: est enim ulciscendi & puniendi modus: atque haud scio, an satis sit eum, qui lacessierit, iniuriæ suæ pœnitere, ut ipse ne quid tale posthac committat, & cæteri sint ad iniuriam tardiores. Atque in Rep. maxime conseruanda sunt iura belli: nā cum sint duo genera decertandi, unum per disce=

ptationem, alterum per uim, cumq; illud proprium ſit
hominis, hoc belluarum; confugiendũ eſt ad poſterius,
ſi uti non licet ſuperiore. quare ſuſcipienda quidẽ bel=
la ſunt ob eã cauſam, ut ſine iniuria in pace uiuatur:
parta autem uictoria conſeruandi ſunt ij, qui non cru
deles in bello, nec immanes fuerunt: ut maiores noſtri
Tuſculanos, Aequos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ci=
uitatẽ etiam acceperunt: at Carthaginem et Numan=
tiã funditus ſuſtulerunt: nollẽ Corinthum: ſed credo
illos ſecutos opportunitatẽ loci maxime, ne poſſet aliquã
do ad bellũ faciendum locus ipſe adhortari. mea qui=
dem ſententia, paci, quæ nihil habitura ſit inſidiarum,
ſemper eſt conſulendum. in quo ſi mihi obtemperatum
eſſet, ſi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc
nulla eſt, haberemus. et cum ijs, quos ui deuiceris, conſu
lendum eſt: tum ij, qui armis poſitis ad imperatorũ fi=
dẽ confugiunt, quãuis murum aries percuſſerit, recipiẽ
di ſunt. in quo tãtopere apud noſtros iuſtitia culta eſt,
ut ij, qui ciuitates aut nationes deuictas bello in fidem
recepiſſent, earum patroni eſſent more maiorũ. ac belli
quidẽ æquitas ſanctiſſime fœciali populi R. iure perſcri
pta eſt: ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe iu=
ſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur, aut denun=
ciatum ante ſit, et indictum. Põpilius imperator tene= P Aemilius
bat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro mi
litabat. cum autem Pompilio uideretur unã dimittere P. Aem.
legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione
militabat, dimiſit. ſed, cum amore pugnandi in exercitu
remanſiſſet, Cato ad Pompilium ſcripſit, ut, ſi eum pa= P Aem

teretur in exercitu remanere, secundo eũ obligaret militiæ sacramento, quia, priore amisso, iure pugnare cum hostibus nõ poterat. adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad Marcum filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. monet igitur, ut caueat, ne præliũ ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. equidẽ illud etiam animaduerto, quòd, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus: indicant duodecim tabulæ, AVT status dies cum hoste: itemq́;, ADVERSVS hostem æterna auctoritas. quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quicũ bella geras, tam molli nomine appellare? quanquam id nomen durius efficit iam uetustas: à peregrino enim recessit, & proprie in eo, qui contra ferret arma, remãsit. Cum uero de imperio decertatur, belloq́; quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante iustas causas esse bellorum. sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est, minus acerbe gerenda sunt. ut enim, cum ^cive ciuiliter contendimus, aliter, si est inimicus, aliter, si competitor; cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis, et famæ: sic cũ Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur, uter esset, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal,

reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara sententia est.

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro uitam cernamus utrique.
Vos'ne uelit, an me regnare hera, quid'ue ferat sors,
Virtute experiamur. & hoc simul accipe dictum:
Quorum uirtuti, belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono: ducite: doq; uolentibus cum magnis dijs.

regalis sanè, & digna Aeacidarum genere sententia. atque etiam, si quid singuli, tẽporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides seruanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurassetq; se rediturum, primum, ut uenit, captiuos reddendos in senatu non censuit: deinde, cum retineretur à propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. ac de bellicis quidẽ officijs satis dictum est. Meminerimus autem, & aduersus infimos iustitiã esse seruandã. est autem infima conditio & fortuna seruorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita iubent uti, ut mercenarijs ad operam exigendam, et iusta præbenda. Cum autem duobus modis, idest aut ui, aut fraude, fiat iniuria: fraus quasi uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrunque alienissimũ ab homine est, sed fraus odio digna maiore. totius autẽ iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id tamen agunt, ut uiri boni esse uideãtur. de iustitia satis dictũ est. Dein-

ceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur. qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones: uidendum est enim primum, ne obsit benignitas & ijs ipsis, quibus benigne uidebitur fieri, & cæteris: deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultas: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamẽtum; ad quam hæc referenda sunt omnia: nam et qui gratificantur cuipiã, quod obsit illi, cui prodesse uelle uideantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt; &, qui alijs nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suam rẽ aliena conuertant. sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab alijs, quod alij largiantur: hiq́; arbitrantur se beneficos in suos amicos uisum iri, si locupletẽt eos quacunque ratione. id autẽ tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. uidendũ est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. quare L. Syllæ & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos non debet liberalis uideri: nihil enim est liberale, quod non sit idẽ iustum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior esset, q̃ facultates; quòd, qui benigniores uolunt esse, quã res patitur, primũ in eo peccant, quòd iniuriosi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. inest autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque, et auferendi per iniuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. uidere etiam licet plerosque non tam natura li=

berales, quàm quadam gloria ductos, ut benefici uideantur, facere multa, quæ ab ostentatione proficisci magis, quàm à uoluntate uideantur. talis autem simulatio uanitati est coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis. in quo et mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos, & communitas, ac societas uitæ, & ad nostras utilitates officia ante collata. quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures causæ, maioresq; ponderis plus habebunt. quoniam autem uiuitur non cũ perfectis hominibus, pleneq; sapientibus, sed cum ijs, in quibus, præclare agitur, si sint simulacra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio uirtutis appareat; colendum autem esse ita quenque maxime, ut quisque maxime uirtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, tẽperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, iustitia: nam fortis animus, & magnus in homine non perfecto, nec sapiente feruẽtior plerunque est: illæ uero uirtutes bonum uirum uidentur potius attingere. atque hæc in moribus considerẽtur. De beneuolẽtia autem, quam quisque habeat erga nos, primũ illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur, sed beneuolentiam non adolescẽtulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius & constantia iudicemus. sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia, maior quædam cura adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. quòd si

ea, quæ acceperis utenda, maiore mensura, si modo possis, iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus afferũt, quàm acceperunt? etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iã profuerunt? nam cum duo genera liberalitatis sint, unũ dandi beneficij, alterum reddẽdi: demus, nec ne, in nostra potestate est; non reddere uiro bono non licet, si modo id facere possit sine iniuria. Acceptorũ autẽ beneficiorum sunt delectus habẽdi: nec dubium, quin maximo cuique plurimũ debeatur. in quo tamẽ in primis, quo quisque animo, studio, beneuolentia fecerit, ponderandum est: multi enim multa faciũt temeritate quadam, sine iudicio, uel modo, in omnes, uel repentino quodam, quasi uẽto, impetu animi incitati. quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atque ea, quæ iudicio, considerate, constãterq; delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cætera paria sunt, hoc maxime officij est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari. quod contra fit à plerisque: à quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamẽ ei potissimum inseruiũt. Optime autem societas hominum, coniunctioq; seruabitur, si, ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum cõferetur. Sed quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetendum altius uidetur. est enim primum, quod cernitur in uniuersi generis humani societate. eius autem uinculum est ratio, & oratio, quæ docen-

do, discendo, communicando, disceptando, iudicãdo conciliat inter se homines, coniungitq; naturali quadã societate. neque ulla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus: sunt enim rationis, & orationis expertes. ac latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. in qua omniũ rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est seruanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic obseruentur, ut in Græcorum prouerbio est, amicorum omnia esse communia. omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ sunt generis eiusdem, quod ab Ennio positum in una re, trãsferri per multas potest:

Vt homo, qui erranti comiter monstrat uiam, c 6 2. 6.
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit,
Vt nihilo minus ipsi luceat, cum illi accenderit:

una enim ex re satis præcipitur, ut, quicquid sine detrimẽto possit cõmodari, id tribuatur cuique, uel ignoto. ex quo sunt illa communia, non prohibere aquã profluentem; pati ab igne ignem capere; si quis uelit consilium, fidele deliberanti dare. quæ sunt ijs utilia, qui accipiunt; danti non molesta. quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. sed quoniam copiæ paruæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: uulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem:

Nihilo minus ut ipsi luceat: ut facultas sit, qua in nostros simus liberales. Gradus autem plures sunt societatis hominum: ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem gentis, nationis, linguæ; qua maxime homines coniunguntur: interius etiam est, eiusdem esse ciuitatis: multa sunt enim ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines præterea, & familiaritates, multæq; cum multis res, rationesq; contractæ. arctior uero colligatio est, societas propinquorum: ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumq; concluditur. nam cum sit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi; prima societas in ipso est cõiugio, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia. id autem est principium urbis, & quasi seminarium Reip. sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobrinorumq;: qui, cum una domo iam capi non possint, in alias domos, tanquã in colonias, exeunt. sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio & soboles, origo est Rerump. sanguinis autem coniunctio & beneuolentia deuincit caritate homines: magnum est enim eadem habere monimenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulcra habere communia. sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, q̃ cum uiri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti: illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernimus, tamẽ nos mouet, atque illi, in quo id inesse uidetur, amicos facit. & quanquam omnis uirtus

societatis

nos ad se allicit, facitq́; ut diligamus, in quibus ipsa inesse uideatur; tamen iustitia & liberalitas id maxime efficit. nihil autem est amabilius, nec copulatius, q̃ morum similitudo bonorum: in quibus enim eadem studia sunt, eædemq́; uoluntates, in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ac se ipso: efficiturq́; id, quod Pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficijs ultro citroq́; datis, acceptisq́;. quæ mutua & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciũtur societate. sed, cum omnia ratione animoq́; lustraueris, omniũ societatum nulla est gratior, nulla carior, quàm ea, quæ cum Rep. est unicuique nostrum. chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est. pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam, et in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. sed si contentio quædã et comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij; principes sunt patria, et parentes, quorum beneficijs maxime obligati sumus; proximi liberi, totaq́; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps bene cõuenientes propinqui, quibus cõmunis etiam plerunque fortuna est. quamobrẽ necessaria uitæ præsidia debentur ijs maxime, quos ante dixi: uita autem, uictusq́; communis, cõsilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiã obiurgationes in amicis uigent maxime; estq́; ea iucundissima amicitia, quam simili=

tudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officiјs tribuendis uidendum erit, quid cuique maxime necesse sit, & quid quisque nobiscum, uel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. ita non ijdem erunt necessitudinum gradus, qui & tēporum. suntq; officia, quæ alijs magis, quàm alijs, debeantur: ut, uicinum citius adiuueris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem: at si lis in iudicio sit, propinquum potius, & amicum, quàm uicinum defenderis. hæc igitur, & talia circunspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioq; capienda, ut boni ratiocinatores officiorū esse possimus, & addendo, deducendoq; uidere, quæ reliqui summa fiat, ex quo, quātum cuique debeatur, intelligas. sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quidquā magna laude dignum sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officij conseruandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationemq; desiderat. atque ab ijs rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiumq; manaret, splendidissimum uideri, quod animo magno, elatoq;, humanasq; res despiciente factum sit. itaque in probris maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

Ad Her. 1 pa 104. 11

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaq; uirgo uiri: & , si quid huiusmodi:
Salmaci da spolia sine sanguine, & sudore.

contráq; in laudibus; quæ magno animo, et fortiter, ex cellenterq; gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. hinc rhetorum cāpus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cn. et P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesq; alij: maximeq; ipse populus R. animi magnitudine excellit. declaratur autē studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque uidemus ornatu ferè militari. sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, et laboribus, si iustitia uacat, pugnatq; non pro salute cōmuni, sed pro suis commodis, in uitio est: non enim modo id uirtutis non est, sed potius immanitatis omnem humanitatem repellentis. itaque probe definitur à Stoicis fortitudo, cum eam uirtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. quo circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs & malitia laudē est adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod iustitia uacat. præclarum igitur Platonis illud: non solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda; uerum etiā animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomē habeat, quàm fortitudinis. itaque uiros fortes, & magnanimos, eosdem bonos, & simplices, ueritatis amicos, minimeq; fallaces esse uolumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur: ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum

esse cupiditate uincendi; sic ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime uult princeps omniũ esse, uel potius solus esse. difficile autem est, cum præstare omnibus concupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maxime propria. ex quo fit, ut neque disceptatione uinci se, nec ullo publico ac legitimo iure patiãtur: existuntq́; in Rep. plerũque largitores, et factiosi, ut opes quãmaximas consequantur, & sint ui potius superiores, quàm iustitia pares. sed quo difficilius, hoc præclarius: nullũ enim est tempus, quod iustitia uacare debeat. fortes igitur & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. uera autem & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat, principemq́; se esse mauult, quàm uideri: etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis uiris non est habendus. facillime autem ad res iniustas impellitur, ut quisque est altissimo animo & gloriæ cupido. qui locus est sanè lubricus, quòd uix inuenitur, qui laboribus susceptis, periculisq́; aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam. Omnino fortis animus & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum, decorumq́; sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere; nulliq́; neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. altera est res, ut cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem, et maxime utiles, sed ut uehementer

arduas, plenasq; laborum, & periculorũ, tum causa uitæ, tum multarum rerum, quæ ad uitam pertinent. harum rerum duarum splendor omnis et amplitudo est, addo etiam utilitatem in posteriore: causa autem et ratio efficiens magnos uiros est in priore: in eo enim est illud, quod excellentes animos & humana contemnẽtes facit. id autem ipsum cernitur in duobus, si & solũ id, quod honestum sit, bonũ iudices, et ab omni animi perturbatione liber sis: nam & ea, quæ eximia plerisque et præclara uidentur, parua ducere, eáq; ratione stabilẽ firmáq; contemnere, fortis animi, magniq; dicendum est; & ea, quæ uidentur acerba, quæ multa & uaria in hominum uita fortunáq; uersantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæq; constantiæ. non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui inuictum se à labore præstiterit, uincĩ à uoluptate. quamobrem & hæc uitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas: nihil enim est tam angusti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias: nihil honestius, magnificentiusq;, quàm pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. cauenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi: eripit enim libertatem, pro qua magnanimis uiris omnis debet esse contentio. nec uero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda non nunquam. uacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & uoluptate animi, et iracun-

dia, ut tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum constantiã, tum etiam dignitatem. multi autẽ & sunt, et fuerunt, qui eã, quam dico, tranquillitatem expetẽtes à negocijs publicis se remouerunt, ad ociumq; perfugerunt. in his et nobilissimi philosophi, longeq; principes, & quidam homines seueri, & graues nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: uixeruntq; nõ nulli in agris delectati re sua familiari. his idem propositum fuit, quod et regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium est sic uiuere, ut uelis. quare, cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, ociosis; alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint et suo, & paruo. in quo quidem neutrorum omnino contemnẽda est sententia: sed et facilior, et tutior, et minus alijs grauis, aut molesta uita est ociosorum, fructuosior autem hominum generi, et ad claritatem, amplitudinemq; aptior eorum, qui se ad Remp. et ad magnas res gerendas accommodauerunt. quapropter & his forsitan concedẽdum sit Remp. non capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt; et ijs qui aut ualetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Rep. recesserunt, cum eius administrandæ potestatem alijs, laudemq; concederent. quibus autem talis nulla est causa, si despicere se dicant ea, quæ plerique admirentur, imperia, & magistratus, his non modo non laudi, uerum etiam uitio dandum puto. quorum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile

factu

factu est non probare: sed uidentur labores, & molestias tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam, timere, & infamiam: sunt enim, qui in rebus contrarijs parum sibi constent; uoluptatem seuerissime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia; atque ea quidem non satis constanter. sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda resp. est: nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem remp. nihil minus quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, et despicientia adhibenda est rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi, atque securitas: siquidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiáq; uicturi. quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat; & quo minus multis rebus egent; & quia, si quid aduersi eueniat, tam grauiter cadere uon possunt. quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur: maioráq; efficienda remp. gerentibus, quàm quietis, quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & uacuitas ab angoribus. ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modo consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens. sed cum plerique arbitren-

tur res bellicas maiores esse, quàm urbanas; minuenda est hæc opinio: multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atque in magnis animis ingenijsq; id plerunque contingit, eoq; magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. uere autem si uolumus iudicare, multæ res extiterunt urbanæ maiores, clarioresq;, quàm bellicæ. quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius; citeturq; Salamis clarissimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Areopagitas: non minus præclarū hoc, quàm illud, iudicandum est: illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruantur. & Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themistoclem: est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitutus. licet eadem de Pausania Lysandroq; dicere. quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus & disciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum uersaremur in rep. Q. Catulus Cn. Pōpeio cedere uidebatur: parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. nec plus Africanus, singularis & uir, et imperator, in excidenda Numantia reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Ti. Gracchum interemit. quanquam hæc

quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione: attin-
git enim & bellicam, quoniam ui manu'q; confecta eſt.
ſed tamen id ipſum geſtum eſt conſilio urbano ſine exer
citu. illud autem optimum eſt, in quo me inuadi ſolere
ab inuidis & improbis audio:
" Cedant arma togæ: concedat laurea linguæ.
ut enim alios omittam, nobis remp. gubernantibus non
ne togæ arma ceſſere? neque enim in rep. periculum fuit
grauius unquã, nec maius ocium. ita conſilijs, diligẽtia'q;
noſtra celeriter de manibus audaciſſimorum ciuium de-
lapſa arma ipſa ceciderunt. quæ res igitur geſta eſt un-
quam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet
enim Marce fili apud te gloriari, ad quem & hæreditas
huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. mihi qui-
dem certe uir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius
multis audientibus hoc tribuit, ut diceret fruſtra ſe ter-
tium triumphum deportaturum fuiſſe, niſi meo in rep.
beneficio, ubi triumpharet, eſſet habiturus. ſunt ergo do-
meſticæ fortitudines non inferiores militaribus: in qui-
bus plus etiam, quã in his, operæ, ſtudij'q; ponendum eſt:
omnino enim illud honeſtum, quod ex animo excelſo ma
gnifico'q; quærimus, animi efficitur non corporis uiri-
bus. exercendum tamen eſt corpus, & ita afficiendum,
ut obedire cõſilio rationi'q; poſſit in exequendis negotijs,
& in labore tolerando. honeſtum autem id, quod exquĩ
rimus, totum eſt poſitum in animi cura, & cogitatione.
in quo nõ minorem utilitatem afferunt, qui togati reip.
præſunt, quàm qui bella gerunt. itaque eorum conſi-
lio ſæpe aut non ſuſcepta, aut confecta bella ſunt,

non nũquam etiam illata, ut M. Catonis consilio bellum
tertium Punicum: in quo etiam mortui ualuit aucto=
ritas. quare expetenda quidem magis est decernendi ra=
tio, quàm decertandi fortitudo: sed cauendum, ne id
bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus.
bellũ autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæ=
sita uideatur. fortis uero animi, & cõstantis est, nõ per=
turbari in rebus asperis, nec tumultuantẽ de gradu deij
ci, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec à ra=
tione discedere. quãquam hoc animi, illud etiam ingenij
magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquando
ante constituere, quid accidere possit in utranque partẽ;
& quid agendum sit, cum quid euenerit; nec cõmitte=
re aliquid, ut aliquãdo dicendum sit, non putaram. hæc
sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consi
lioq; fidentis. temere autem in acie uersari, & manu
cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum
simile est. sed, cum tempus est, necessitasq; postulat, de=
certandum manu est, & mors seruituti, turpitudiniq;
anteponenda. De euertendis autem, diripiendisq; urbi=
bus ualde illud considerandum est, ne quid temere, ne
quid crudeliter fiat. idq; est uiri magnanimi, rebus agi=
tatis punire sontes, multitudinem conseruare, in omni
fortuna recta, atque honesta retinere: ut enim sunt,
15.70 quemadmodum supra dixi, qui urbanis rebus belli=
cas anteponunt; sic reperias multos, quibus periculosa,
& callida consilia quietis cogitationibus splendidiora, et
maiora uideantur. nunquam omnino periculi fuga
committendum est, ut imbelles, timidiq; uideamur: sed

fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa : quo nihil potest esse stultius . quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorũ est, qui leuiter ægrotantes leuiter curant, grauioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur . quare in tranquillo tempestatem aduersam optare, dementis est: subuenire autẽ tempestati quauis ratione, sapientis, eóq; magis, si plus adipiscare re explicata boni, quàm addubitata mali . periculosæ autem rerum actiones partim ijs sunt, qui eas suscipiunt ; partim Reipub. itémq; alij de uita, alij de gloria, et beneuolentia ciuium in discrimen uocantur . promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicaréq; paratius de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis . inuenti autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed uitam etiam profundere pro patria parati essent ; ijdem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne Rep. quidem postulante : ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux esset Peloponnesiaco bello, multáq; fecisset egregie, uertit ad extremum omnia, cum consilio nõ paruit eorum, qui classem ab Arginnusis remouendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant . quibus ille respondit; Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse ; se fugere sine suo dedecore non posse . atque hæc quidem Lacedæmonis plaga mediocris fuit, illa pestifera, qua, cum Cleombrotus inuidiam timens, temere cum Epaminõda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt . quanto Q. Maximus melius ? de quo Ennius:

" Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
" Non ponebat enim rumores ante salutem.
" Ergo postq;, magisq; uiri nunc gloria claret.

quod genus peccandi uitandum est etiam in rebus urbanis: sunt enim, qui, quod sentiunt, etiã si optimum sit, tamen inuidiæ metu nõ audent dicere. Omnino, qui reip. præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatẽ ciuium sic tueantur, ut, quidquid agunt, ad eam referant, obliti cõmodorum suorum: alterum, ut totum corpus reip. curẽt; ne, dum partem aliquã tuentur, reliquas deserant: ut enim tutela, sic procuratio reip. ad utilitatem eorum, qui cõmissi sunt, non ad eorum, quibus cõmissi, gerenda est. qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimã in ciuitatem inducunt, seditionem atque discordiã: ex quo euenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cuiusque uideãtur, pauci uniuersorum. hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ, in nostra rep. nõ solum seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia. quæ grauis & fortis ciuis, in rep. dignus principatu, fugiet, atque oderit; tradetq; se totũ reip. neque opes, aut potentiã consectabitur; totamq; eã sic tuebitur, ut omnibus consulat. nec uero criminibus falsis in odiũ aut inuidiã quẽquã uocabit: omninoq; ita iustitiæ honestatiq; adhærescet, ut, dum eã cõseruet, quãuis grauiter offendat, mortem appetat potius, quã deserat illa, quæ dixi. miserrima est omnino ambitio, honorumq; contentio. de qua præclare apud eundem est Platonẽ: similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius remp. administret, ut, si nautæ certarent, quis eorũ potissimum

gubernaret. idemq́; præcepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri remp. uelint: qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec uero audiendi, qui grauiter irascendum inimicis putant, idq́; magnanimi & fortis uiri esse censent. nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro uiro dignius placabilitate, atque clementia. In liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur; ne, si irascamur aut intempestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. & tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur reip. causa seueritas: sine qua administrari ciuitas non potest. omnis autem & animaduersio & castigatio contumelia uacare debet, neque ad eius, qui punit aliquem, aut uerbis castigat, sed ad reip. utilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna, quàm culpa sit; &, ne iisdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: nunquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium, & parum: quæ placet Peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à natura datam. illa uero omnibus in rebus repudianda est: optandumq́;, ut ij, qui præsunt reip. legum similes sint: quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus prosperis, & ad uoluntatem nostram fluentibus

superbiam magnopere, fastidium arrogantiamq; fugiamus: nam ut aduersas res, sic secundas immoderate ferre, leuitatis est: præclaraq; est æquabilitas in omni uita, & idem semperiuultus, eademq; frons: ut de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum Regem, rebus gestis, & gloria superatum à filio, facilitate uero, & humanitate uideo superiorem fuisse: itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut recte præcipere uideantur, qui monent, ut, quanto superiores simus, tanto nos summissius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere; ut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus possint uti, sic homines secundis rebus effrenatos, sibiq; præfidentes tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq; fortunæ. Atque etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum: hisq; etiam maior, quàm ante, tribuenda est auctoritas: iisdemq; temporibus cauendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus. in quo falli facile est: tales enim nos esse putamus, ut iure laudemur: ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis uersantur erroribus. sed hæc quidem hactenus. Illud autem sic est iudicãdum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui Remp. regant, quòd eorũ administratio latissime pateat, ad plurimosq; perti-

neat: esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in uita otiosa, qui aut inuestigarent, aut conarētur magna quædā, seséq; suarum rerum finibus cōtinerent; aut interiecti inter philosophos, et eos qui Remp. administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius usu suos, potiúsq; & amicis impartientes, & Reip. si quando usus esset. quæ primum bene parata sit, nulloq; turpi quæstu, neque odioso: tum quamplurimis, modo dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius, luxuriæq;, quā liberalitati, & beneficentiæ pateat. hæc præscripta seruantē licet magnifice, grauiter, animoséq; uiuere, atque etiam simpliciter, fideliter, uitæq; hominum amice. Sequitur, ut de illa reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua uerecundia, & quasi quidam ornatus uitæ, temperantia & modestia, omnisq; sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. hoc loco cōtinetur id, quod dici latine decorum potest: græce enim πρέπον dicitur. huius uis est ea, ut ab honesto non queat separari: nam et quod decet, honestum est; et quod honestū est, decet. qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest: quidquid enim est, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas: itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserēdum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet: nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, considerate; omniq; in re, quid sit ueri, uidere, & tueri decet: con=

tráq; falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quàm delirare, & mēte captum eſſe. & iuſta omnia decora ſunt; iniuſta omnia contra, ut turpia, ſic indecora. ſimilis eſt ratio fortitudinis: quod enim uiriliter, animoq; magno fit, id dignum uiro & decorum uidetur; quod contra, id ut turpe, ſic indecorum. quare pertinet quidem ad omnem honeſtatem hoc, quod dico, decorum; & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, ſed ſit in promptu: eſt enim quiddam, idq; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute poteſt, quàm re ſeparari: ut enim uenuſtas & pulchritudo corporis ſecerni non poteſt à ualetudine; ſic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud eſt cū uirtute confuſum, ſed mēte & cogitatione diſtinguitur. eſt autem eius deſcriptio duplex: nam & generale quoddā decorum intelligimus, quod in omni honeſtate uerſatur; & aliud huic ſubiectum, quod pertinet ad ſingulas partes honeſtatis. atque illud ſuperius ſic ferè definiri ſolet: decorum id eſſe, quod cōſentaneum ſit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. quæ autem pars ſubiecta generi eſt, eam ſic definiunt, ut id decorum eſſe uelint, quod ita naturæ conſentaneum ſit, ut in eo moderatio, et temperantia appareat cum ſpecie quadā liberali. hæc ita intelligi à philoſophis, poſſumus exiſtimare ex eo decoro, quod poetæ ſequūtur, de quo alio loco plura dici ſolent. ſed tum ſeruare illud poetas dicimus, quod deceat, cū id, quod quaque perſona dignū eſt, & fit, & dicitur: ut, ſi aut Aeacus, aut Minos diceret, ODERINT, dum metuant; aut,

NATIS ſepulcrum ipſe eſt parens;
indecorum uideretur; quòd eos fuiſſe iuſtos accepimus. at Atreo dicente, plauſus excitantur: eſt enim digna perſona oratio. ſed poetæ, quid quenque deceat, ex perſona iudicabunt : nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia, præſtantiáq; animantium reliquorum . quocirca poetæ in magna uarietate perſonarum, etiam uitioſis quid conueniat, & quid deceat, uidebunt: nobis autem cum à natura cõſtantiæ, moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ ſint, cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduerſus homines geramus; efficitur, ut & illud, quod ad omnẽ honeſtatem pertinet, decorum, quã late fuſum ſit, appareat, & hoc, quod ſpectatur in uno quoque genere uirtutis : ut enim pulchritudo corporis apta compoſitione membrorum mouet oculos & delectat hoc ipſo, quòd inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt; ſic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorum, quibuſcum uiuitur, ordine, & conſtantia, moderatione dictorum omnium, atque factorũ. adhibenda eſt igitur quædam reuerentia aduerſus homines, & optimi cuiuſque, et reliquorum: nam negligere, quid de ſe quiſque ſentiat, non ſolum arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti. eſt autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iuſtitiam, & uerecundiã. iuſtitiæ partes ſunt, non uiolare homines: uerecundiæ, non offendere: in quo maxime perſpicitur uis decori. his igitur expoſitis, quale ſit id quod decere dicimus, intellectũ puto. Officiũ autẽ, quod ab eo ducitur, hanc primũ habet uiã, quæ

deducit ad conuenientiam, conseruationemq́; naturæ: quam si sequemur ducem, nũquam aberrabimus; sequemurq́; & id, quod acutum, & perspicax natura est; et id, quod ad hominum societatem accõmodatum; et id, quod uehemẽs, atque forte. sed maxima uis decori in hac inest parte, de qua disputamus: neque enim solũ corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accõmodati sunt. Duplex est enim uis animorũ, atque naturæ. una pars in appetitu posita est; quæ est ὁρμὴ græce; quæ hominem huc, et illuc rapit: altera in ratione; quæ docet, & explanat, quid faciendum, fugiendumq́; sit. ita fit, ut ratio præsit, appetitus uero obtemperet. omni autem actio uacare debet temeritate, & negligentia; nec uero agere quicquam, cuius non possit causam probabilẽ reddere: hæc est enim ferè descriptio officij. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eamq́; neque præcurrãt, nec propter pigritiã, aut ignauiã deserant; sintq́; tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis constantia, omnisq́; moderatio. nam qui appetitus longius euagantur, et tanquã exultãtes siue cupiendo, siue fugiendo non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, et modum transeunt: relinquũt enim, & abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ. à quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut uoluptate nimia gestiunt: quorum omniũ uultus, uoces, motus, statusq́; mutantur. ex qui=

bus illud intelligitur (ut ad officij formam reuertamur) appetitus omnes cōtrahendos, sedandosq;, excitandamq; esse animaduersionem & diligētiam, ut ne quid temere, ac fortuitu, inconsiderate, negligenterq; agamus: neque enim ita generati à natura sumus, ut ad ludum, et iocum facti esse uideamur, sed ad seueritatem potius, et ad quædam studia grauiora, atque maiora. ludo autem, & ioco uti illis quidem licet, sed, sicut somno & quietibus cæteris, tum, cum grauibus, serijsq; rebus satisfecerimus. ipsumq; genus iocandi nō profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet: ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena; sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat. duplex omnino est iocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum: alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaq; multorum facete dicta; ut ea, quæ à sene Catone sunt collecta, quæ uocantur ἀποφθέγματα. facilis igitur est distinctio ingenui, et illiberalis ioci. alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur uerborum obscœnitas. ludendi etiam est quidā modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatiq; uoluptate in aliquam turpitudinem delabamur. suppeditant autem & campus noster, & studia uenandi honesta exempla ludendi. sed pertinet ad omnē officij quæstionem semper in promptu habere, quantum

natura hominis pecudibus, reliquisq; bestijs antecedat: illæ enim nihil sentiunt, nisi uoluptatem, ad eamq; feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, uidendiq; & audiendi delectatione ducitur. quin etiã, si quis est paulo ad uoluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. ex quo intelligitur, corporis uoluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamq; contemni, & reijci oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligenter ei tenẽdum esse modum eius fruendæ. itaque uictus cultusq; corporis ad ualetudinem referantur, et ad uires, non ad uoluptatem. atque etiam, si considerare uolumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe, diffluere luxuria, & delicate ac molliter uiuere; quamq; honestum, parce, continenter, seuere, sobrieq;. intelligendum est etiã, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæq; eius, qua antecellimus bestijs, à qua omne honestum decorumq; trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ proprie singulis est tributa: ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim uidemus uelocitate ad cursum, alios uiribus ad luctandum ualere; itemq; in formis, alijs dignitatem inesse, alijs uenustatem) sic et in animis existunt etiam maiores ua-

rietates. erat in L.Crasso, & L.Philippo multus lepos, maior etiam, magisq; de industria in C.Cæsare L.filio. at ijsdem temporibus in M.Scauro, & in M.Druso adolescente singularis seueritas, in C.Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, uita tristior. de Græcis autem dulcem & facetum, festiuiq; sermonis, atque in omni ratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus; contra Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. callidum Annibalem ex Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. in quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Pheræum Iasonem cæteris anteponunt. in primisq; uersutum & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior uita eius esset, & plus aliquanto reip. prodesset, furere se simulauit. sunt his alij multum dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici: itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum, quod uelint, consequantur: ut Syllam & M. Crassum uidebamus. quo in genere uersutissimum, & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus; contraq; Callicratidam, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. itemq; in sermonibus, alium quidem uidemus, quamuis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse uideatur. quod in Catulo & in patre, & in filio, idemq; et in Q. Mutio Mãcino uidimus. audiui & ex maioribus natu, hoc idem fuisse in P.Sci-

pione Nasica; contraq; patrem eius, illum, qui Tiberij Gracchi conatus perditos uindicauit, nullam comitatem habuisse sermonis; nec non Xenocratē quidem seuerissimum philosophorum, ob eamq; rem ipsam magnum, clarūq; fuisse. innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morumq;, minime tamen uituperandorum. admodum autem tuēda sunt sua cuique nō uitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur: sic enim est faciendum, ut contra naturam uniuersam nihil contendamus; ea tamen conseruata, propriam naturam sequamur; ut, etiam si sint alia grauiora, atque meliora, tamē nos studia nostra naturæ regula metiamur: neque. n. naturæ attinet repugnare, nec quidquam sequi, quod assequi nequeas. ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiunt) Minerua, id est aduersante, & repugnāte natura. omnino, si quidquam est decorum, nihil est profecto magis, q̃ æquabilitas uniuersæ uitæ, tum singularum actionum: quā conseruare non possis, si aliorū naturam imiteris, omittas tuam: ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam, græca uerba inculcantes, iure optimo rideamur; sic in actiones, omnemq; uitā nullam discrepātiam conferre debemus. atque hæc differentia naturarum tantam habet uim, ut non nunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat: non enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt: atqui cæteris forsitan uitio datum esset, si se interemissent, propterea quòd eorū uita lenior, & mores fuerant faciliores:

res: Catoni autem, cum incredibilem tribuiſſet naturæ grauitatem, eamq́; ipſe perpetua conſtantia roboraſſet, ſemperq́; in propoſito, ſuſceptoq́; conſilio permanſiſſet, moriendum potius, quàm tyranni uultus aſpiciendus, fuit. quàm multa paſſus eſt Vlyſſes in illo errore diuturno, cum & mulieribus (ſi Circe & Calypſo mulieres appellandæ ſunt) inſeruiret, & in omni ſermone omnibus affabilem ſe eſſe uellet? domi uero & contumelias ſeruorum, ancillarũq́; pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. at Aiax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti ab alio maluiſſet. quæ contemplantes expendere oportebit, quid quiſque habeat ſui; eaq́; moderari, nec uelle experiri, quàm ſe aliena deceant: id enim quenque decet, quod eſt cuiuſque ſuum maxime. ſuum igitur quiſque noſcat ingenium, acremq́; ſe & uitiorum, & bonorum ſuorum iudicem præbeat; ne ſcenici plus, quàm nos, uideãtur habere prudentiæ: illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt: qui enim uoce freti ſunt, Epigonos, Medeamq́;; qui geſtu, Menalippam, Clytæmneſtram: ſemper Rupilius, quem ego memini, Antiopam, non ſæpe Aeſopus Aiacem. ergo hiſtrio hoc uidebit in ſcena, quod non uidebit ſapiens in uita? ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in his potiſſimum elaborabimus. ſin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenij non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea ſi non decore, at quamminimum indecore facere poſſimus: nec tam eſt enitendum, ut bona, quæ uobis [a natura] data non ſunt, ſequamur, quàm

D

ut uitia fugiamus. Ac duabus his personis, quas supra dixi, tertia adiungitur; quam casus aliquis, uel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostra accommodabimus: nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eáq; , quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur; ipsi autem quam personam gere uelimus, à nostra uoluntate proficiscitur: itaque se alij ad philosophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquentiam applicant, ipsarumq; uirtutum in alia alius mauult excellere: quorum uero patres, aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere; ut Q. Mutius P. filius in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam; ut hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuisset, quàm pater, ad eam laudem, doctrinæ, & ingenij gloriam adiecit. fit autem interdum, ut non nulli omissa imitatione maiorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeq; in eo plerunque elaborant ij, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. hæc igitur omnia, cum quærimus, quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos nos, & quales esse uelimus, et in quo genere uitæ. quæ deliberatio est omnium difficillima: incunte enim adolescentia, cum inest maxima imbecillitas consilij, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamauit: itaque ante im-

plicatur aliquo certo genere, cursúq; uiuendi, quàm potuit, quod optimum esset, iudicare. nam quòd Herculem Prodicus dicit (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret, quod tempus à natura ad deligẽdum, quam quisque uiam uiuendi sit ingressurus, datum est, exisse in solitudinem, atque ibi sedentem diu secum, multúmq; dubitasset, cum duas cerneret uias, unã uoluptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculi Iouis satu edito potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur, quos cuique uisum est, atque ad eorum studia, institutáq; impellimur. plerunque autem parentum præceptis imbuti ad eorum consuetudinem, moremq; deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur; quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptant. non nulli tamen siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, rectam uitæ secuti sunt uiam. illud autem maxime rarum genus eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum uitæ cursum sequi uellent, in qua deliberatione ad suam cuiusque naturam consilium est omne reuocandum: nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisq; natus est, ut supra dictum est, quid deceat, exquirimus; tum in tota uita constituenda multo est eius rei cura maior adhibenda, ut cõstare in uitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. ad hãc autem rationem quoniam maximã uim natura habet, fortuna proximã, utriusque omnino ra-

tio habenda est in deligendo genere uitæ, sed naturæ magis: multo enim & firmior est, & constantior: ut fortuna non nunquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. qui igitur ad naturæ suæ non uitiosæ genus, consilium uitæ omne contulerit, is constantiã teneat: id enim maxime decet. nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere uitæ. quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorumq́; mutatio est. eam igitur mutationem, si tempora adiuuabunt, facilius cõmodiusq́; faciemus: sin minus, sensim erit, pedetentimq́; facienda: ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probẽtur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quàm repente præcidere. commutato autem genere uitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse uideamur. Sed quoniã paulo ante dictum est, imitandos esse maiores: primum illud exceptum sit, ne uitia sint imitanda: deinde, si natura nõ ferret, ut quædam imitari possint; ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptauit, propter infirmitatem ualetudinis non tã potuit patris similis esse, quàm ille fuerat sui: si igitur non poterit siue causas defensitare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere; illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omniq́; patrimonio præstantior, gloria uirtutis, rerumq́; gestarum: cui dedecori esse, nefas & uitium iudicãdum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus

tribuuntur, aliaq; sunt iuuenum, alia seniorum: aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis, maiores natu uereri, ex hisq; eligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur: ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda & regenda prudentia est. maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaq; in labore, patientiaq; & animi, & corporis, ut eorum et in bellicis & ciuilibus officijs uigeat industria. atque etiam cum relaxare animos, & dare se iucunditati uolent, caueant intemperantiam, meminerint uerecundiæ: quod erit facilius, si eiusmodi quoq; rebus maiores natu interesse uelint. Senibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ uidentur: danda uero opera, ut amicos, & iuuentutem, et maxime Remp. consilio & prudentia quamplurimum adiuuent. nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne languori desidiæq; se dedat. luxuria uero cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. sin autem & libidinum intemperantia accesserit, duplex malum est, quòd et ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de priuatorum; de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereq; eius dignitatem & decus sustinere, seruare leges, iura describere, ea fidei suæ cómissa meminisse. Priuatū autē oportet æquo & pari cum ciuibus iure uiuere, neq; summissum, et abiectū, neque se efferen-

tem;tum in Rep. ea uelle, quæ tranquilla, & honesta sint: talem enim & sentire, & bonum ciuem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse Rep. curiosum. ita ferè officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, cõsilioq; capiẽdo seruare constantiam. Sed quoniã decorum illud in omnibus factis, et dictis, in corporis deniq; motu, et statu cernitur, idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto; (difficilius ad eloquẽdum, sed satis erit intelligi) in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab ijs, cum quibus, & apud quos uiuamus: his quoque de rebus pauca dicantur.

Principio, corporis nostri magnam natura ipsa uidetur habuisse rationem: quæ formam nostram, reliquamq; figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu; quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ aspectum essent deformem habituræ, atque turpẽ, eas contexit, atque abdidit. hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum uerecundia: quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouẽt ab oculis; ipsiq; necessitati, dant operam, ut quamoccultissime pareant; quarumq; partium corporis usus sunt necessarij, eas neque partes, neq; earum usus suis nominibus appellant; quodq; facere non turpe est, modo occulte, id dicere obscœnũ est: itaque nec actio rerum illarum aperta, petulantia uacat, nec

oratio obscœnitate. nec uero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re non sunt, uerbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. latrocinari, fraudare, adulterari re turpe est, sed dicitur nō obscœne: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: pluraq; in eam sententiam ab eisdem contra uerecundiam disputantur. nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum, auriumq; comprobatione, fugiamus. status, incessus, sessio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. quibus in rebus duo sunt maxime fugienda, ne quid effœminatum, aut molle; aut ne quid durum, aut rusticū sit. nec uero histrionibus, oratoribusq; concedendum est, ut ijs hæc apta sint, nobis dissoluta. scenicorum quidem mos tantam habet à uetere disciplina uerecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo: uerentur enim, ne, si quo casu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. nostro quidem more cum parentibus puberes filij, cum soceris quidem generi non lauantur. retinenda est igitur huius generis uerecundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero uenustas sit, in altero dignitas: uenustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem uirilem. Ergo et à forma uirili remoueatur omnis uiro non dignus ornatus, & huic simile uitium in gestu, motuq; caueatur: nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, et histrionum non nulli

gestus ineptijs non uacant, & in utroque genere, quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. adhibenda est præterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem et inhumanam negligentiam. eadem ratio est habenda uestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut similes pomparum ferculis esse uideamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cũ fiunt, anhelitus mouentur, uultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, nõ adesse constantiam. sed multo etiã magis elaborandũ est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes atq; exanimationes incidamus, & si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. motus autem animorũ duplices sunt: alteri cogitationis, alteri appetitus. cogitatio in uero exquirendo maxime uersatur: appetitus impellit ad agendum. curandum est igitur, ut cogitatione ad res quamoptimas utamur, appetitum rationi obediẽtem præbeamus. Et quoniam magna uis orationis est, eademq; duplex, altera contentionis, altera sermonis: cõtentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium uersetur, persequatur etiam conuiuia. contentionis præcepta rhetorum sunt, nulla sermonis. quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. sed discentium studijs inueniuntur magistri. huic

autem qui studeant, sunt nulli. rhetorum turba refertæ omnia. quanquam quæ uerborum sententiarumq; præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. sed cum orationis indicem uocem habeamus, in uoce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suauis: utrũque omnino à natura petendum est; uerum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium, et leniter. quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarũ? quanquam erant literati: sed & alij: hi autem optime uti lingua latina putabantur. sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neque oppressæ; ne aut obscurum esset, aut nimis putidum. sine contentione uox nec languẽs, nec canora. uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. sale uero conditus, & facetijs Cæsar, Catuli patris frater, uicit omnes; ut [etiam] in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum, sermone uinceret. in omnibus igitur his elaborandum est. si in omnibus, quod deceat, exquirimus. sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis, minimeq; pertinax: insit in eo lepos. nec uero, tanquam in possessionem suam uenerit, excludat alios, sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, uicissitudine non nunquam utendum putet. ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur; si serijs, seueritatem adhibeat; si iocosis, leporem. in primis prouideat, ne sermo uitium aliquod indicet inesse moribus. quod maxime tum solet euenire, cum studiose de absentibus detrahendi causa aut per ridiculum, aut seuere maledice, contumelioseq; dicitur. habentur autem

plerunque ſermones aut de domeſticis negocijs, aut de Rep. aut de artium ſtudijs, & doctrina. danda igitur opera eſt, ut, etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio: ſed utcunque aderunt res: neq; enim iiſdem de rebus, nec in omni tempore, nec ſimiliter delectamur. animaduertendum eſt etiam, quatenus ſermo delectationem habeat, &, ut incipiendi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus. ſed quoniam in omni uita rectiſſime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id eſt motus animi nimios, rationi non obtemperãtes: ſic eiuſmodi motibus ſermo debet uacare; ne aut ira exiſtat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximeq; curandũ eſt, ut eos, quibuſcum ſermonem conferimus, et uereri, et diligere uideamur. Obiurgationes etiam non nunquam incidũt neceſſariæ: in quibus utendum eſt fortaſſe et uocis contentione maiore, & uerborum grauitate acriore. id agendũ etiã, ut ea facere non uideamur irati, ſed, ut ad urendum, et ſecandum medici, ſic nos ad hoc genus caſtigandi raro, inuitiq; ueniamus, nec unquam, niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina: ſed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt. magna autem ex parte clementi caſtigatione licet uti, grauitate tamen adiuncta, ut ſeueritas adhibeatur, et contumelia repellatur. atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet obiurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſa, qui obiurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen gra

uitatem retinere, iracundiam repellere: quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neque constanter fieri possunt, nec ab ijs, qui adsunt, approbari. deforme etiã est de se ipso prædicare, falsa præsertim, et cum irrisione audientium imitari militem gloriosum. et quoniam omnia persequimur, uolumus quidem certe; dicendũ est etiã, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse. cuius finis est usus; ad quem accõmodanda est ædificandi descriptio: & tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia Consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum uulgo uiseretur, suffragata domino, nouo homini, ad Consulatum putabatur. hanc Scaurus filius demolitus, accessionem adiunxit ædibus. itaque ille in suam domum Consulatum primus intulit: hic summi, & clarissimi uiri filius in domum multiplicatã non repulsam solum retulit, sed ignominiam, & calamitatem: ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda; nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. & ut in cæteris habenda ratio non sua solum, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo; & maxime, si aliquando alio domino solita est frequentari: odiosum est enim, cum à prætereuntibus dicitur;

O' domus antiqua, heu quã dispari dominaris domino:

quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiam in exemplo est: studiose enim plerique, præsertim in hac parte, facta principum imitantur: ut L. Luculli summi uiri uirtutem quis? quàm multi uillarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatem reuocandus: eademq; mediocritas ad communẽ usum, cultumq; uitæ referenda est. sed hæc hactenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conseruanda accõmodatius: deinde, ut animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere uelimus, ut neue minor, ne'ue maior cura, & opera suscipiatur, quàm causa postulet: tertium est, ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint. modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. horum autem trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi. Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est. hæc autẽ scientia continet eam, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hanc, quã interpretamur modestiam: quo in uerbo modus inest. sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conseruatio. itaque, ut eandem nos modestiã appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. itaque uidetur eadem uis ordinis & collocationis fore:

nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. locum autem actionis opportunitatem temporis esse dicunt. tempus autem actionis opportunum græce εὐκαιρία, latine appellatur occasio. sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur ita, ut dixi, scientia sit opportunitati idoneorum ad agendum temporum. sed potest eadem esse prudentiæ diffinitio: de qua principio diximus. hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & alijs similibus uirtutibus quærimus. itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt: quæ autem harum uirtutum, de quibus iam dudum loquimur, quæ pertinent ad uerecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum uiuimus, nunc dicenda sunt. Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constanti, sic in uita omnia sint apta, & inter se conuenientia: turpe est enim, ualdéq; uitiosum, in re seuera conuiuio dignum aut delicatũ aliquem inferre sermonem. bene Pericles, cum haberet collegam in Prætura Sophoclem, hiq; de communi officio conuenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles, ò puerum pulchrum Pericle: at enim, Pericles, Prætorem Sophocle decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. atque hoc idem Sophocles si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. tanta uis est & loci, & temporis. ut si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus uideatur

inſcitia temporis. ſed ea, quæ multũ ab humanitate diſcrepant, ut ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna peruerſitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta deſiderant: quæ autem parua uidentur eſſe delicta, neque à multis intelligi poſſunt, ab his eſt diligentius declinandum. ut in fidibus, aut in tibijs, quamuis paulum diſcrepent, tamẽ id à ſciente animaduerti ſolet: ſic uiuendum eſt in uita, ne forte quid diſcrepet; uel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum, quàm ſonorum cõcentus eſt: itaque, ut in fidibus muſicorum aures uel minima ſentiunt, ſic nos, ſi acres, ac diligentes iudices eſſe uolumus, animaduerſoresq́; uitiorum, magna intelligemus ſæpe ex paruis. ex oculorum obtutu, ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione uocis, ex ſummiſſione, ex cæteris ſimilibus facile iudicabimus, quid apte eorum fiat, quid ab officio, naturaq́; diſcrepet. quo in genere non eſt incommodum, quale quodque eorum ſit, ex alijs iudicare, ut, ſi quid dedeceat in illis, uitemus & ipſi fit: enim neſcio quo modo, ut magis in alijs cernamus, quàm in nobiſmet ipſis, ſi quid delinquitur. itaque facillime corriguntur illi in diſcendo, quorum uitia imitantur emendandi cauſa magiſtri. nec uero alienum eſt ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, uel etiam uſu peritos. et, quid his de uno quoque genere officij placeat, exquirere: maior enim pars eò ferè deferri ſolet, quò à natura ipſa deducitur. in quibus uidendũ eſt nõ modo, quid quiſque loquatur;

ſed etiam, quid quiſque ſentiat; atque etiã, de qua cauſa quiſque ſentiat. ut enim pictores, & ij, qui ſigna fabricant, & ueri etiam poetæ ſuũ quiſque opus à uulgo conſiderari uult, ut, ſi quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur, hiq; & ſecum, & cũ alijs, quid in eo peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorum iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda; & mutanda, et corrigẽda ſunt. quæ uero more aguntur, & inſtitutis ciuilibus, de his nihil eſt præcipiendum: illa enim ipſa præcepta ſunt: nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, ſi quid Socrates, aut Ariſtippus, contra morem, conſuetudinemq; ciuilem fecerint, locuti'ue ſint, idem ſibi arbitretur licere. magnis illi, & diuinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum uero ratio tota eſt eijcienda: eſt enim inimica uerecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum. eos autem, quorum uita perſpecta in rebus honeſtis, atque magnis eſt, de repub. ſentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos obſeruare, & colore debemus; tribuere etiam multum ſenectuti; cædere ijs, qui magiſtratum habebunt; habere delectum ciuis, & peregrini; in ipſo quoque peregrino, priuatim ne, an publicæ uenerit. ad ſummam (ne agam de ſinguli) communem totius generis hominum conciliationem, & conſociationem colere, tueri, ſeruare debemus. iam de artificijs, et quæſtibus, qui liberales habẽdi, qui ſordidi ſint, hæc ferè accepimus. primum improbantur ij quæſtus, qui in odia hominum incurrunt; ut portitorum, & fœneratorum. illiberales autem, & ſordidi quæſtu mercenariorũ omnium, quorum

operæ, non quorum artes emuntur: est enim in illis ipsa merces auctoramentum seruitutis. sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim uendant: nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur: nec uero quidquam est turpius uanitate. opificesq́; omnes in sordida arte uersantur. nec uero quidquam ingenuum potest habere officina. minimeq́; artes probandæ, quæ ministræ sunt uoluptatum;

Cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius. adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totumq́; ludum talarium. quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerum honestarum; hæ sunt ijs, quorum ordini conueniunt, honestæ. mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est: sin magna, & copiosa, multa undique apportãs, multisq́; sine uanitate impartiens, non est admodum uituperãda: atque etiam, si satiata quæstu, uel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu se in agros possessionesq́; contulerit, uidetur iure optimo posse laudari. omnium autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil est agricultura melius, nil uberius, nil dulcius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebant. Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum uidetur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: qui locus à Panætio est prætermissus.

missus. nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. placet igitur aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur: idq; hoc argumento confirmari potest, quòd, si contigerit ea uita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copijs ditetur; quamuis ea, quæ cognitione digna sunt, summo ocio secum ipse consideret, & contempletur, tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem uidere non possit, excedat è uita. princepsq; omnium uirtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci uocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumq; scientia: illa autem sapientia, quam principem dixi, rerũ est diuinarum, atque humanarũ scientia: in qua continetur deorũ, & hominum cõmunitas, & societas ipsorum inter ipsos. ea si maxima est, ut certe; necesse est, quod à cõmunitate ducatur officium, id esse maximum: etenim cognitio, contemplatioq; naturæ manca quodam modo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea uero actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & indicat: quis est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscendaq; rerum natura, ut, si ei tractanti, contemplantiq; res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum, discrimenq; patriæ, cui sub-

uenire, opitularíq; possit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur; atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit? quibus rebus intelligitur, studijs, officijsq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ: quæ pertinent ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet esse antiquius. atque illi, quorum studia, uitáq; omnis in rerum cognitione uersata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & cómodis non recesserunt: nam & erudierunt multos, quo meliores ciues, utilioresq; in rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminundam, Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multíq; multos: nosq; ipsi, quidquid ad rempubl. attulimus, (si modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina instructi ad eam & ornati accessimus. neque solum uiui, atque præsentes studiosos discendi erudiunt, atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monimentis literarum assequuntur: nec enim locus ullus prætermissus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipubl. pertineret, ut otium suum ad nostrum negotium contulisse uideantur. ita illi ipsi doctrinæ studijs, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam sapientiam, prudentiam, intelligentiamq; potissimum conferunt. ob eam etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quàm uel acutissime sine eloquentia cogitare; quòd cogitatio in se ipsa uertitur, eloquentia uero complectitur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. atque, ut apum examina non fingendorum fauorum causa con=

gregantur, ſed, cum congregabilia natura ſint, fingunt fauos: ſic homines, ac multo etiam magis natura congregati, adhibent agendi, cogitandíq; ſolertiam. itaque niſi ea uirtus, quæ cõſtat ex hominibus tuendis, id eſt ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem, ſoliuaga cognitio, & ieiuna uideatur: itémq; magnitudo animi, remota communitate, coniunctionéq; humana, feritas ſit quædam, & immanitas. ita fit, ut uincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atque communitas. nec uerum eſt, quod dicitur à quibuſdam, propter neceſſitatem uitæ, quòd ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſine aliis, atque efficere non poſſemus, idcirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem, & ſocietatem; quòd, ſi omnia nobis, quæ ad uictum, cultúmq; pertinent, quaſi uirgula diuina (ut aiunt) ſuppeditarentur, tum optimo quiſque ingenio, negotiis omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione, & ſcientia collocaret. non eſt ita: nam & ſolitudinem fugeret, & ſocium ſtudii quæreret; tum docere, tum diſcere uellet, tum audire, tum dicere. ergo omne officium, quod ad coniũctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam ualet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione, & ſcientia continetur. illud forſitan quærendum ſit, num hæc cõmunitas, quæ maxime eſt apta naturæ, ſit etiam moderationi, modeſtiǽq; ſemper anteponenda. nõ placet: ſunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitioſa, ut ea ne conſeruãdæ quidẽ patriæ cauſa ſapiens facturus ſit. ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædã, ita obſcœna, ut dictu quoque uideantur turpia. hæc igitur non

ſuſcipiet quiſquam reip. cauſa, ne reſpub. quidem pro ſe ſuſcipi uolet. ſed hæc commodius ſe res habet, quòd non poteſt accidere tempus, ut interſit reip. quidquam illorum facere ſapientem. quare hoc quidem effectum ſit in officijs deligẽdis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate: etenim cognitionem, prudentiamq; ſequetur conſiderata actio: ita fit, ut, conſiderate agere, pluris ſit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus: patefactus eſt enim locus ipſe, ut non ſit difficile in exquirẽdo officio, quod cuique ſit præponendum, uidere. in ipſa autem cõmunitate ſunt gradus officiorum, ex quibus, quod cuique præſtet, intelligi poſſit; ut prima dijs immortalibus, ſecunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. quibus ex rebus breuiter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtum ne, an turpe ſit; ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. hic locus à Panætio eſt, ut ſupra dixi, prætermiſſus. ſed ad reliqua pergamus.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER II.

q Vemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere uirtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinet ad uitæ cultum, et ad earum rerum, quibus utūtur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerint: tamen interdum uereor, ne quibusdam bonis uiris philosophiæ nomen sit inuisum, mirenturq; in ea tantum me operæ, et temporis ponere. ego autem, quàm diu Resp. per eos regebatur, quibus se ipsa cōmiserat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam cōsilio, aut auctoritati locus, socios denique tuendæ Reip. summos uiros amisissem; nec me angoribus dedi, quibus essem confectus, nisi ijs restitissem; nec rursum indignis homine docto uoluptatibus. atque utinam Resp. stetisset, quo cœperat, statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidisset: primum enim, ut stante Rep. facere soleba-

duobus
e plurib.
runt

mus, in agendo plus, quàm in ſcribendo operæ poneremus; deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus, ut ſæpe fecimus. cum autem Reip. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet literæ conticuerunt forenſes, & ſenatoriæ. nihil autem agere cum animus non poſſet, in iјs ſtudiјs ab initio uerſatus ætatis, exiſtimaui honeſtiſſime moleſtias deponi poſſe, ſi me ad philoſophiam retuliſſem. cui cum multum adoleſcẽs diſcendi cauſa temporis tribuiſſem, poſtea quàm honoribus inſeruire cœpi, meq́; totum Reip. tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat amicorum, et Reip. temporibus. id autem omne conſumebatur in legendo: ſcribendi ocium non erat. maximis igitur in malis hoc tantum boni aſſecuti uidemur, ut ea literis mãdaremns, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima: quid eſt enim per deos optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc qui expetunt igitur, philoſophi nominantur: nec quicquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari uelis, quàm ſtudium ſapientiæ. ſapientia autem eſt (ut à ueteribus philoſophis definitum eſt) rerum diuinarum, & humanarum, cauſarumq́;, quibus hæ res continentur, ſcientia. cuius ſtudium qui uituperat, haud ſanè intelligo, quidnam ſit, quod laudandum putet, nam ſiue oblectatio quæritur animi, requiesq́; curarum, quæ conferri cum eorum ſtudiјs poteſt, qui ſemper aliquid acquirunt, quod ſpectet, & ualeat ad bene, beateq́;

tamen

uiuendum? siue ratio cōstantiæ, uirtutisq; quæritur: aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quã eas assequamur. nullam uero dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parũ considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. si autem est aliqua disciplina uirtutis; ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? sed hæc, cum ad philosohiam cohortamur, accuratius solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati Reip. muneribus ad hoc nos studium potissimum contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus, satis ne constanter facere uideamur, qui cum percipi nihil posse dicamus, tamen & alijs de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus uellem satis cognita esset nostra sententia: non enim sumus ij, quorum uagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur: quæ enim esset ista mens, uel quæ uita potius, non solum disputandi, sed etiam uiuendi ratione sublata? nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes alia probabilia, contra alia non improbabilia esse dicimus. quid est ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideantur, sequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam uitare, fugere temeritatem, quæ à sapiētia dissidet plurimum? contra autem omnia disputatur à nostris, quod hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraq; parte causarum esset facta contentio. sed hæc ex- uitantem

planata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem mi Cicero, quanquam in antiquissima, nobilissimaq́; philosophia Cratippo auctore uersaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra, finitima uestris, ignota esse nolui. sed iam ad instituta pergamus. Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus, honestatemq́; pertinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, facultates, quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se uiderentur; honestatis pars perfecta est: quam quidem tibi cupio esse notissimam. hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. in quo uerbo lapsa cõsuetudo deflexit de uia, sensimq́; eò deducta est, ut ab honesto utile secerneret, & constitueret honestum aliquod, quod utile non esset; & utile, quod non honestum: qua nulla pernicies maior hominum uitæ potuit afferri. summa quidem auctoritate philosophi seuere sanè atque honeste hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt: quidquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent; itemq́;, quod honestum, idem esse iustum: ex quo efficitur, ut, quidquid honestum sit, idem sit utile. quod qui parum prospiciunt, hi sæpe uersutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam iudicant. quorum error eripiendus est; omnisq́; opinio ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis, iustisq́; factis, non fraude, & malitia, se intelligant ea, quæ uelint, consequi posse. quæ ergo ad uitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanimata, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignun-

tur è terra, ut alia eiusdem generis; partim animalia, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. eorũ autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. expertes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominũ usum, atque uitam. ratione autem utentium duo genera ponũtur: unum deorum, alterum hominum. deos placatos pietas efficit, & sanctitas. proxime autem, & secundũ deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. earumq; iterum rerum, quæ noceant, & obsint, eadem diuisio est. sed quia deos nocere non putant, his exceptis homines hominibus plurimum obesse, uel prodesse arbitrantur: ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum effecta operis: quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessisset; nec his sine hominum administratione uteremur: neque enim ualetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conseruatio sine opera hominum ulla esse potuisset. iam uero et earũ rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. eademq; ratione nec lapides exciderentur à terra ad usum nostrum necessarij, nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderetur penitus abditum, sine hominum labore, et manu. tecta uero, quibus & frigorum uis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut ui tempestatis, aut terræ motu, aut uetustate cecidissent, nisi communis uita ab

hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? adde ductus aquarũ, deriuationes fluminum, agrorũ irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quæ non sine hominum opere habere possemus. ex quibus omnibus, multisq; alijs perspicuum est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuisse. qui denique ex bestijs fructus, aut quæ commoditas, nisi homines addiuuarẽt, percipi posset? nam & qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaque bellua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore sine hominũ opera aut pascere equos, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus: ab eisdemq; et ea, quæ nocent, interficiuntur, &, quæ usui possunt esse, capiuntur. quid enumerem artium multitudinem, sine quibus uita omnino nulla esse potuisset? quis enim agris subueniret, quæ esset oblectatio ualentium, qui uictus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarent? quibus rebus exculta hominum uita tantum destitit à uictu, et cultu bestiarum. urbes uero sine hominum cœtu nõ potuissent nec ædificari, nec frequẽtari: ex quo leges, moresq; constituti, tum iuris æqua descriptio, certaq; uiuendi disciplina; per quas bene, beateq; uiuitur. quas res & mansuetudo animorum consecuta, & uerecundia est: effectumq; est, ut esset uita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandisq; facultatibus, & commodis nulla re egeremus. longiores hoc loco sumus, quàm necesse est: quis est enim, cui non perspi-

cua sint illa, quæ pluribus uerbis à Panætio commemorantur, neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res, & salutares sine hominum studijs gerere potuisse? commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander: quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. utitur in re non dubia testibus non necessarijs. atque ut magna utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque cõsensu, sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. est Dicæarchi liber de interitu hominum, peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluuionis, pestilentiæ, uastitatis, beluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta; deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, idest bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus et prosint, & obsint, proprium hoc statuto esse uirtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adiungere. itaque, quæ in rebus inanimis, quæq; in usu, & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum uitã, artibus ea tribuũtur operosis: hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta, ac parata uirorum præstantium sapientia, & uirtute excitãtur: etenim uirtus ferè omnis in tribus rebus uertitur. quarum una est in perspiciendo, quid in quaque re uerum, sincerumq; sit, quid consentaneũ cuiq;, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cuiusque rei sit causa.

alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitiones, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. tertium, ijs, quibuscum congregamur, uti moderate, & scienter, quorum studijs ea, quæ natura desiderat, expleta, cumulatáq; habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus; ulciscamurq́; eos, qui nocere nobis conati sunt; tãtáq; pœna afficiamus, quantam æquitas, humanitasq́; patitur. quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eáq; teneamus, dicemus, neque ita multo post. sed pauca ante dicenda sunt. Magnã uim esse in fortuna in utranque partem, uel ad secundas res, uel aduersas, quis ignorat? nam &, cum prospero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: & cum reflauit, affligimur. hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet; primũ ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à bestijs ictus, morsus, impetus. hæc igitur, ut dixi, rariora. at uero interitus exercituum, ut proxime trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi, ac singularis uiri; inuidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ. rursusq́; secundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus, & studijs neutram in partem effici possunt. hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere, atque excitare possimus. quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortasse etiam

breuior uidebitur. quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum; aut beneuolentiæ gratia faciũt, cum aliqua de causa quempiam diligunt; aut honoris, si cuius uirtutem suspiciũt, & si quem dignum fortuna quamamplissima putant; aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cuius opes metuunt; aut contra, à quibus aliquid expectant, ut cum Reges, popularesúe homines largitiones aliquas proponunt; aut postremo pretio, aut ac mercede ducuntur. quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima & ijs, qui ea tenentur; & illis, qui ad eam confugere conantur: male enim se res habet, cũ, quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. sed quoniam non nunquã subsidium hoc necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus, quæ uirtuti propiores sunt, dixerimus. atque etiam subijciunt se homines imperio alterius, & potestati pluribus de causis: ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, ne ui parere cogantur; aut spe largitionis, promissionisq́; capti; aut postremo, ut sæpe in nostra repub. uidemus, mercede conducti. rerum autem omnium nec aptius est quidquam ad opes tuendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. præclare Ennius:

» Quem metuunt, oderunt:
» Quem quisque odit, perijsse expetit.

multorum autem odijs nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. nec uero huius

tyranni solum, quem armis oppressa pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum ualet ad pestem; sed reliquorum similes exitus tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit: malus enim custos diuturnitatis metus: contráq; beneuolentia fidelis est uel ad perpetuitatem. sed ijs, qui ui oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sæuitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt. qui uero in libera ciuitate ita se instruunt, ut metuantur; his nihil potest esse dementius: quamuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs: acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes, & potentiam ualet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur: ita facillime, quæ uolumus, & priuatis in rebus, & in repub. consequemur: etenim, qui se metui uolent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi, necesse est: quid enim censemus superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios candente carbone sibi adurebat capillum? quid Alexandrum Phæreum, quo animo uixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem (ut scriptum est) compunctum notis Threicijs, districto gladio iubebat anteire, præmittebatq; de stipatoribus suis, qui perscrutaren-

instituunt

tur arculas muliebres, &, ne quod in uestimentis occultaretur telum, exquirerent. ò miserum, qui fideliorem & barbarum, & stigmatiam putaret, quàm coniugem. nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. nec uero ulla uis imperij tanta est, quæ premente metu possit esse diuturna. testis est Phalaris: cuius est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidijs interijt ut is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster; sed in quem uniuersa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. quid Macedones? non ne Demetrium reliquerunt, uniuersiq; se ad Pyrrhum contulerunt? quid Lacedæmonios iniuste imperantes? non'ne repente omnes ferè socij deseruerunt, spectatoresq; se ociosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? externa libentius in tali re, quàm domestica recordor. ueruntamen quàm diu imperium populi Rom. beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. Regum, populorum, nationum, portus erat, & refugium senatus. nostri autem magistratus, imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent: itaque illud patrocinium orbis terræ uerius, quàm imperium poterat nominari. sensim hanc consuetudinem, & disciplinam iam antea minuebamus, post uero Syllæ uictoriam penitus amisimus: desitum est enim uideri quidquam in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciues tanta crudelitas.

ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſam non honeſta uictoria: eſt enim auſus dicere, haſta poſita, cum bona in foro uenderet & bonorum uirorum, & locupletum, & certe ciuium, prædam ſuam ſe uendere. ſecutus eſt, qui in cauſa impia, uictoria etiam fœdiore non ſolum ſingulorum ciuiũ bona publicaret, ſed uniuerſas quoque prouincias, regionesq́; uno calamitatis iure comprehenderet: itaque uexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſſi imperij portari in triumpho Maſſiliam uidimus, & ex ea urbe triumphari, ſine qua nunquam noſtri imperatores ex tranſalpinis bellis triumpharunt. multa præterea commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc uno ſol quidquam uidiſſet indignius. iure igitur plectimur: niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus, nunquam ad unum tanta perueniſſet licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos uenit hæreditas. nec uero unquam bellorum ciuilium ſemen, & cauſa deerit, dũ homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt, quam P. Sylla cum uibraſſet, Dictatore propinquo ſuo, idem ſexto & triceſimo anno poſt à ſceleratiore haſta eadem non receſſit. alter autem, qui in illa Dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit Quæſtor urbanus. ex quo debet intelligi, talibus præmijs propoſitis, nunquam defutura bella ciuilia. itaque parietes urbis modo ſtant, & manent, ijq́; ipſi iam extrema ſcelera metuentes: Rem uero publicam penitus amiſimus. atque in has clades incidimus (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, ꝗ̃ chari eſſe, & diligi, maluimus. quæ ſi populo R.

iniuſte

iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? quod cum perspicuum sit, beneuolentiæ uim esse magnam, metus imbecillem: sequitur, ut disseramus, quibus rebus possimus facillime eam, quam uolumus, adipisci cum honore, & fide charitatem. sed ea non pariter omnes egemus: nam ad cuiusque uitam instituendam accommodandum est, à multis ne opus sit, an satis sit à paucis diligi. certum igitur hoc sit, & id, quod & primum, & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium: hæc enim est una res prorsus, ut non differat multum inter summos, et mediocres uiros: eaq; utrisque propemodum cõparanda. honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse non æque omnes egent: sed tamen si cui hæc suppetunt, adiuuant aliquantum tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. sed de amicitia libro dictum est, qui inscribitur Lælius. nunc dicamus de gloria: quãquam ea quoque de re duo sunt nostri libri. sed attingamus, quãdo quidem ea in rebus maioribus administrandis adiuuat plurimum. Summa igitur, & perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo: si fidem habet: si cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. hæc autem, si est simpliciter, breuiterq; dicendum, quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in uniuersorum animos tanquam influere possimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta uideamus: quæ quidem beneficijs capitur maxime: secundo autem loco benefica uo=

lunitate beneuolentia mouetur, etiam si res forte non sup petit. uehementer autem amor multitudinis commouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniumq; earum uirtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. etenim illud ipsum, quod decorum, honestumq; diximus, quia per se nobis placet, animosq; omnium natura, & specie sua commouet, maximeq; quasi perlucet ex ijs, quas commemoraui, uirtutibus, idcirco illos, in quibus eas uirtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. atque hæ quidem causæ sunt diligendi grauissimæ: possunt enim præterea non nullæ esse leuiores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest; si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam: nam & ijs fidem habemus, quo plus intelligere, quàm nos, arbitramur, quosq; & futura prospicere credimus, &, cum res agatur, in discrimenq; uentum sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: (hanc enim omne existimant utilem, ueramq; prudentiam) iustis autem, & fidis hominibus, id est bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, iniuriæq; suspicio: itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil ualeat ad faciendam fidem: quo enim quis uersutior, & callidior est, hoc inuisior, & suspectior detracta opinione probitatis. quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quãtum uolet habebit ad faciendam fidem uirium: iustitia sine

prudentia multum poterit: sine iustitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, à meq; ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere uirtutes; nunc ita seiungã, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse: alia est illa, cum ueritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem cõmunem omnis accõmodatur oratio. quamobrem, ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus: popularibus enim uerbis est agendum, & usitatis, cum loquamur de opinione populari. idq; eodem modo fecit Panætius. sed ad propositum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominũ honore ab his digni iudicaremur. admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animaduerterunt; separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quidẽ bona: itaque eos uiros suspiciũt, quadam maximisq; efferũt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam, & singulares uirtutes perspicere; despiciunt autem eos, & cõtemnunt, in quibus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorum putant: non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant: nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendã iniuriam instructos, eos haud contemnunt quidẽ, sed de ijs male existimant. quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est: admiratione quadam uero afficiuntur ij, qui anteire

cæteros uirtute putantur, & cum omni carere dedeco= re, tum uero ijs uitijs, quibus alij non facile possunt obsi stere: nam & uoluptates blandissimæ dominæ sæpe ma= iores partes animi à uirtute detorquent; &, dolorum cum admouentur faces, præter modum plerique exterrẽ tur. uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehe= mentissime permouent. quæ qui in utranque partẽ ex= celso animo, magnoq; despiciunt; cumq; aliqua his am= pla, & honesta res obiecta est, totos ad se conuertit, & rapit: tum quis non admiretur splendorem, pulchritu= dinemq; uirtutis? ergo & hæc animi despicientia admi= rabilitatem magnam facit: & maxime iustitia, ex qua una uirtute uiri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini uidetur: nec iniuria: nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui ege= statem timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æqui= tati anteponit. maximeq; admirantur eum, qui pecu= nia non mouetur. quod in quo uiro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. itaque illa tria, quæ pro= posita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit; & bene= uolentiam, quòd prodesse uult plurimis; & ob eandem causam fidem, & admirationem, quòd eas res spernit, & negligit, ad quas plerique inflammati auiditate ra= piuntur. ac mea quidem sententia omnis ratio, & in= stitutio uitæ adiumenta hominum desiderat, in primisq; ut habeas, quibuscum possis familiares conferre ser= mones. quod est difficile, nisi speciem præ te boni uiri feras. ergo etiam solitario homini, atque in agro uitam agenti opinio iustitiæ necessaria est, eoq; etiam magis,

quòd, si eam non habebunt, iniusti habebuntur, nullis præsidijs, septi multis afficientur iniurijs. Atque his etiã, qui uendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisq; negotijs implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. cuius tanta uis est, ut nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiæ uiuere: nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à socijs, aut relinquetur. quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obseruent. itaque propter æquabilem prædæ portionem & Bargulus Illyricus latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit; et multo maiores Viriatus Lusitanus: cui quidem etiam exercitus nostri, imperatoresq; cesserunt: quem C. Lælius, is, qui sapiens usurpatur, Prætor fregit, & comminuit; ferocitatemq; eius ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. cum igitur tanta uis iustitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet, atque augeat, quantam eius uim inter leges, et iudicia, & instituta Reip. fore putamus? mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed apud etiam maiores nostros fruendæ iustitiæ causa uidentur olim bene morati Reges constituti: nam, cum premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant uirtute præstantem; qui, cum prohiberet iniuria tenuiores æquitate cõstituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. eademq; cõstituenda-

partitionem

in constituta Rep.

rum legum fuit causa, quæ Regum: ius enim semper quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset ius. id si ab uno iusto, & bono uiro consequebantur, eo erant contenti. cum id minus contingeret, leges sunt inuẽtæ, quæ cum omnibus semper una, atque eadem uoce loquerentur. ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. adiuncto uero hoc, ut iidem etiã prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. omni igitur ratione colenda, & retinenda iustitia est, tum ipsa propter sese (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quærenda, & collocanda ratione est. quanquã præclare Socrates hãc uiam ad gloriam proximam, et quasi compendiariam dicebat esse. si quis id ageret, ut, qualis haberi uellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione ficto non modo sermone, sed etiam uultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, uehementer errant. uera gloria radices agit, atque etiam propagatur. ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. testes sunt permulti in utrãque partem, sed breuitatis causa familia erimus contenti
ph. iii. 13 una: Ti. enim Gracchus P. filius tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filij nec uiui probabantur à bonis, & mortui numerum

obtinent iure cæsorum. Qui igitur adipisci ueram iustitiæ gloriam uolet, iustitiæ fungatur officiis: ea quæ essent, dictum est in superiore libro. sed ut facillime, quales simus, tales esse uideamur; etsi in eo ipso uis maxima est, ut simus ij, qui haberi uelimus; tamen quædam præcepta danda sunt. nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi mi Cicero arbitror contigisse; aut aliquo casu, atque fortuna; in hunc oculi omniũ coniiciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur; &, tanquam in clarissima luce uersetur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum: quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obscuritatem in hominum ignoratione uersatur, hi, simul ac iuuenes esse cœperunt, magna spectare, et ad ea rectis studijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia nõ modo nõ inuidetur illi ætati, uerũ etiã fauetur. Prima igitur est adolescenti cõmendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus cõparari potest. in qua multi apud maiores nostros extiterũt: semper enim ferè bella gerebantur. tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. quo tamẽ in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem et à summo uiro, et ab exercitu consequebare, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum, Rep. cecidit. mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. quamobrem ad ea, quæ restant pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multo maiora sũt

opera animi, quàm corporis: ſic eæ res, quas perſequimur ingenio, ac ratione, gratiores ſunt, quàm illæ, quas uiribus. prima igitur commendatio proficiſcitur à modeſtia, tum pietate in parentes, tum in ſuos beneuolentia. facillime autem in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros, & ſapientes uiros, bene conſulentes Reip. contulerunt. quibuſcum ſi frequentes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ, et iuris ſcientiæ P. Mutij commendauit domus. nam L. quidem Craſſus, cum eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili, & glorioſa. & qua ætate qui exercentur, laude affici ſolent; ut de Demoſthene accepimus: ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. ſed cum duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio: non eſt id dubium, quin contentio orationis plurimum poſſit, & maiorem uim habeat ad gloriam; ea eſt enim, quam eloquentiam dicimus: ſed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet animos hominũ comitas, affabilitaſq; ſermonis. extant epiſtolæ et Philippi ad Alexandrũ, et Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippũ, trium prudentiſſimorum, (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolentiam alliciant, militeſq; blando appellando ſermone deliniant. quæ autem in multitu=

quidem

dine cum contentione habetur oratio, ea sæpe uniuersam excitat gloriam: magna est enim admiratio copiose, sapienterq; dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, eum & sapere plus, quàm cæteros arbitrantur. si uero inest in oratione mixta modestiæ grauitas, nil admirabilius fieri potest, eoq; magis, si ea sunt in adolescente. sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multiq; in nostra Rep. adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint: maxima admiratio est in iudicijs: quorum ratio duplex est: nam ex accusatione, & defensione constat: quarum & si laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata per sæpe est. dixi paulo ante de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: etiam P. Sulpitij eloquentiã accusatio illustrauit, cum seditiosum, et inutilẽ ciuem C. Norbanum in iudiciũ uocauit. sed hoc quidem non est sæpe faciendum; nec unquam, nisi aut Reipub. causa, ut duo Luculli; aut patrocinio, ut nos pro Siculis, pro Sardis, pro M. Albutio Iulius Cæsar. in accusando etiã M. Aquilio L. Fusij cognita industria est. semel igitur, non sæpe certe. sin erit, cui faciendum sit sæpius; Reip. tribuat hoc muneris; cuius inimicos ulcisci sæpe, non est reprehendendum: modus tamen adsit: duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis: id enim tum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam; committere; ut accusator nominetur: quod contingit M. Bruto summo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. atque etiam hoc præceptum officij di=

F. l. pro sardis contra M. Albutium Julius cæsar ex ver 64. b

ligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem in iudicium capitis arcessas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest: nam quid est tam inhumanum quàm eloquentiam à natura ad salutem hominũ, et ad conseruationem datam, ad bonorum pestem, pernitiemq́; conuertere? nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium, impiumq́; defendere. uult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. iudicis est, semper in causis uerum sequi; patroni, non nunquam uerisimile, etiam si minus sit uerum, defendere: quod scribere, præsertim cum de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret grauissimo Stoicorum Panætio. maxime autem & gloria paritur, et gratia defensionibus, eoq́; maior, si quando accidit, ut ei subueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, urgeriq́; uideatur; ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sex. Roscio Amerino fecimus: quæ (ut scis) extat oratio. Sed expositis adolescentium officijs, quæ ualeant ad gloriam adipiscendam, deinde de beneficentia, ac liberalitate dicendum est. cuius est ratio duplex: nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. facilior est hæc posterior, locupleti præsertim; sed illa lautior, ac splendidior, & uiro forti, claroq́; dignior: quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis uoluntas; tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur; largitioq́;, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures

usus sis. eo minus in multos uti possis. at, qui opera, idest uirtute, & industria benefici et liberales erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficientiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene dè multis promerendū. præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione beneuolentiam Macedonum consectetur. quid te (malum) inquit, rationis in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? an tu id agis, ut Macedones non te Regem suum, sed ministrū & præbitorem putent? quo quid sordidius Regi? melius etiā, quòd largitionem corruptelā dixit esse: fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectādum paratior. hoc ille filio. sed præceptū putemus omnibus. quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera, & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. nō nunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderate: multi enim patrimonia effuderūt inconsulte largiendo: quid autem est stultius, quàm, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? atque etiam sequuntur largitionem rapinæ: cum enim dando egere cœperunt, alienis bonis manus afferre coguntur: ita, cum beneuolentia comparādæ causa benefici esse uelint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt; quanta odia eorum, quibus ademerunt.

quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum, iamq; in prouerbij consuetudinem uenit, largitionem fundum non habere: etenim quis potest esse modus, cum & ijdem qui consueuerunt, & illud idem a'ij desiderent? omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: prodigis, qui epulis, & uisceratonibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, uenationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino: liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum causa, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitulantur uel in re quærenda, uel augenda. itaque miror, quid in mentē uenerit Theophrasto in eo libro, quem de diuitijs scripsit: in quo multa præclare, illud absurde: est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumq; sumptuum facultatem, fructum d uitiarum putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior uidetur, & certior. quanto Aristoteles grauius, & uerius nos reprehēdit, qui has effusiōes pecuniarū nō admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendā, at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextariū mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq; mirari; sed cum attenderimus, ueniā necessita-

ti dare; in his immanibus iacturis, infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari; cum præsertim neque necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur; ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breue tempus, exiguumq; duratura sit, eaq; à leuissimo quoque animo; in quo tamen ipso unà cum satietate memoria quoque moriatur uoluptatis. bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata; graui uero homini, & ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. quanquam intelligo in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, ut splendor Aedilitatum ab optimis uiris postuletur. itaque P. Crassus cum cognomine diues, tum copijs, functus est Aedilitio maximo munere. & paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio magnificentissima Aedilitate functus est: deinde C. Claudius App. filius: multi post, Lucullus, ver 204 Hortensius, Silanus. omnes autem P. Lentulus me Consule uicit superiores. hunc est Scaurus imitatus. magnificentissima uero nostri Pompeij munera secũdo Consulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. uitanda tamen est suspicio auaritiæ: nam Mamerco homini ditissimo prætermissio Aedilitatis, Consulatus repulsam attulit. quare &, si postulatur à populo, bonis uiris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res maior, aut utilior populari largitione acquiritur; ut Oresti nuper prandia in semitis decimæ nomine magno honori fuerunt. ne M. quidem

Scio uitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit: magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat Aedilis, nec maxima liberauit. sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reipub. causa, quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodij conatus, furoresq; compressit. causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. in his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus Q. filius, magno uir ingenio, in primisq; clarus, gloriari solebat se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. dicebat idem Cotta, Curio. nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari: nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominaui, sanè exiguus sumptus Aedilitatis fuit. atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaq;, quæ ad usum reipub. pertinet. quanquam, quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterum gratiora, theatra, porticus, noua templa. uerecundius reprehendo propter Pompeium: sed doctissimi non probant; ut & hic ipse Panætius, quem multũ in his libris secutus sum, non interpretatus; & Phalereus Demetriusi, qui Periclem principem Græciæ uituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylea coniecit. sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de republ. scripsi, diligenter est disputatum. tota igitur ratio talium largitionum genere uitiosa est, temporibus necessaria, & tum ipsa & ad

facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est. In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. alia causa est eius, qui calamitate premitur; & eius, qui res meliores quærit nullis suis rebus aduersis. propensior benignitas esse debebit in calamitosos: nisi forte erunt digni calamitate. in ijs tamen, qui se adiuuari uolent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino nullo modo esse debemus, sed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere: nam præclare Ennius;

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

quod autem tributum est bono uiro, et grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris: temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoq; eam studiosius plerique laudant, quòd summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. danda igitur opera est, ut hos beneficijs quamplurimis afficiamus, quorũ liberis, posterisq; prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat: omnes enim immemorem beneficij oderunt: eamq; iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiã fieri, eumq;, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. atque hæc benignitas etiam reip. utilis est, redimi è seruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem uulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose uidemus. hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. hæc est grauium hominum, atque magnorum, illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem uoluptate quasi titillãtium.

conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum; in omniq; re contrahenda, uendendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus, & confinijs æquum, et facilem, multa multis de iure suo cõcedentem; à litibus uero, quantum liceat, & nescio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentem: est enim nõ modo liberale, paulum non nunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. habenda autem est ratio rei familiaris; quã quidẽ dilabi sinere flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis, auaritiæq; absit suspicio: posse enim liberalitate uti, nõ spoliantem se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim (ut mihi uidetur) ualde decorum, patere domus hominum illustrium illustribus hospitibus: idq; etiam reipub. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere: est etiam uehementer utile ijs, qui honeste posse multa uolunt, per hospites apud externos populos ualere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, & uillicis imperasse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in uillam suam diuertisset. Quæ autem opera, non largitione beneficia dantur; hæc tum in uniuersam rempub. tum in singulos ciues conferuntur: nam in iure cauere, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. itaque cum multa præclara maiorum, tum quamoptime constituti iuris ciuilis summo

ſemper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quã quidem ante hanc confuſionem temporum in poſſeſſione ſua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnis di gnitatis gradus, ſic huius ſcientiæ ſplendor deletus eſt: idq́; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cum is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcien tia facile uiciſſet. hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs aſtringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima eſt dicendi grauior facultas, & gra- tior, & ornatior: quid enim eloquentia laudabilius, & præſtabilius, uel admiratione audientium, uel ſpe indi- gentium, uel eorum, qui defenſi ſunt, gratia? huic quo- que ergo à maioribus noſtris eſt in tota dignitate prin- cipatus datus. diſerti igitur hominis, & facile laboran- tis, quodq́; in patrijs eſt moribus, multorum cauſas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia, & pa- trocinia late patent. admonebat me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, ne dicam interitum, de- plorarem, niſi uererer, ne de me ipſo aliquid uiderer queri. ſed tamen uidemus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis ſpes, quàm in paucioribus facultas, quàm in multis ſit audacia. cum autem omnes non poſ ſint, ne multi quidem, aut iuris periti eſſe, aut diſerti; li- cet tamen opera prodeſſe multis, beneficia petentem, com mendantem iudicibus, & magiſtratibus, uigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut conſulunt, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſe- quuntur, latiſſimeq́; eorum manat induſtria. iam illud non ſunt admonendi (eſt enim in prõptu) ut animad-

uertant, cum alios iuuare uelint, ne quos offendant: sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est; si scientes, temeritatis. utendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris necesse fuerit, nec aliter facere potueris. certisq; operis & officijs erit, quod uiolatum est, compensandum. sed cum in hominibus iuuandis aut mores spectari, aut fortuna soleat, dictu quidem est procliue, itaq; uulgo loquuntur, sese in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam sequi: honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi uiri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, et potentis? à quo enim expeditior & celerior remuneratio fore uidetur, in eum ferè est uoluntas nostra propensior. sed animaduertendum est diligentius, quæ natura rerum sit: nimirum enim inops ille, si bonus est uir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest. commode autem, quicunque dixit: pecuniam qui habeat, non reddidisse; &, qui reddiderit, non habere: gratiam autem &, qui reddiderit, habere; &, qui habeat, retulisse. at qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio uolunt: quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum, ipsi quamuis aliquod magnum acceperint, æque etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur: patrocinio uero se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. at uero ille tenuis, cum quid factum sit, sese spectatum, non fortunam putans, non modo illi, qui est meritus, sed etiam illis, à qui-

bus expectat (eget enim multis) gratum se uideri studet: neque enim uerbis auget suum munus, si quo forte fungitur; sed etiam extenuat. uidendumq; illud idem, quòd, si opulentum fortunatumq; defenderis, in illo uno, aut forte in liberis eius manet gratia; sin autem inopem, probum tamen, & modestum, omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum uident. quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos beneficium collocari puto. danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus: sed si res in contentionem ueniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus: qui, cum consuleretur, utrum bono uiro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret; ego, inquit, malo uirum, qui pecunia egeat; quàm pecuniam, quæ uiro. sed corrupti mores deprauatiq; sunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo quid ad unumquenque nostrum pertinet? illum fortasse adiuuat, qui habet: ne id quidem semper: sed fac iuuare: potentior sanè sit, honestior uero quo modo? quòd si etiam bonus erit uir, ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur; modo ne adiuuent; sitq; omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs operáq; danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per iniuriam: fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ est iustitia: sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de ijs, quæ ad uniuersos, quæq; ad Remp. pertinent,

disputandum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant; partim, singulos ut attingant; quæ sunt etiam gratiora. danda est opera omnino, si possit, utrisque, nec minus ut etiam singulis consulatur; sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij, & reip. tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & ciuibus & reip. salutaris. in primis autem uidendum erit ei, qui remp. administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis priuatorum publice diminutio fiat: perniciose enim Philippus in Tribunatu, cum legem agrariam ferret; quam tamen antiquari facile passus est, & in eo uehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male; non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens: qua peste quæ potest esse maior? hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerentur, resp. ciuitatesq; constitutæ sunt: nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerum suarum urbium præsidia quærebant. danda etiam opera est, ne (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ærarij tenuitatem, assiduitatemq; bellorum tributum sit conferendum. idq; ne eueniat, multo ante erit prouidendum. sin qua necessitas huius muneris alicui reip. obuenerit, (malo enim alteri, quàm nostræ, ominari: neque tamen de nostra, sed de omni rep. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. atque etiam

omnes, qui remp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse et disputare: est enim in promptu. tantum locus attingendus fuit. caput autem est in omni procuratione negotij, & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspicio. utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: non essem passus diutius eos imperare. ne illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc remp. inuasit: itaque facile patior tunc potius Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. non dum centum & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum Br. 174 fuisset. at uero postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum; tanta sublatis legibus & iudicijs, expilatio, direptioq; sociorum; ærarij ut imbecillitate aliorum, non nostra uirtute ualeamus. laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. quidni laudetur? sed in illo alia maiora: laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ inuexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum: at hic nihil in domum suam intulit præter memoriam nominis sempiternam. imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine euersa. quid, qui

eius collega in Censura fuit, L. Mummius? nunquid copiosior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quàm domum suam maluit: quanquam, Italia ornata, domus ipsa uidetur mihi ornatior. Nullum igitur uitium est tetrius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, & rempub. gubernantibus: habere enim quæstui remp. non modo turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, nisi auaritia esse perituram, id uidetur non solum Lacedæmonijs, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. nulla autem re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis possunt ij, qui reip. præsunt, quàm abstinentia, & continentia. qui uero esse populares uolunt, ob eamq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur; aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; labefactant fundamenta reip. concordiam primum tollunt, quæ esse non potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet; id enim est proprium, ut supra dixi, ciuitatis, atque urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cuiusque custodia. atque in hac pernicie reip. ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam: nam, cui res erepta est, inimicus; cui data est, etiam dissimulat se accipere uoluisse; & maxime in pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne uideatur non fuisse soluendo. at uero ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. nec,

ſi plures ſunt ij, quibus improbe datum eſt, quàm illi, quibus iniuſte ademptum eſt, iccirco plus etiam ualent: non enim numero hæc iudicantur, ſed pondere. quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam ſeculis ante poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lyſandrũ Ephorum expulerunt, Agin Regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necauerunt. ex quo eo tempore tantæ diſcordiæ ſecutæ ſunt, ut tyranni exiſterent, & optimates exterminarentur, & præclariſſime conſtituta reſp. dilaberetur. nec uero ſolum ipſa cecidit, ſed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. quid noſtros Gracchos Ti. Gracchi ſummi uiri filios, Africani nepotes? non ne agrariæ contentiones perdiderunt? at uero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cum eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandeſtino introitu urbe eſt potitus; cumq́; tyrannum Nicoclem improuiſo oppreſſiſſet, ſexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletiſſimi, reſtituit, remq́; pub. aduentu ſuo liberauit. ſed, cum magnam animaduerteret in bonis & poſſeſſionibus difficultatem, quòd & eos, quos & ipſe reſtituerat, quorum bona alij poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum poſſeſſiones mouere, non nimis æquum putabat; propterea quòd tam longo ſpatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur: ſine iniuria, iudicauit, neque illis adimi, neque his non

ſatisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur ſta=tuiſſet opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecunia, Alexandriam ſe proficiſci uelle dixit, remq́; integram ad reditum ſuum iuſſit eſſe: isq́; celeriter ad Ptolemæum ſuum hoſpitem uenit], qui tum regnabat alter poſt Ale=xandriam conditam: qui cum expoſuiſſet, patriam ſe liberare uelle, cauſamq́; docuiſſet, à Rege opulento uir ſummus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuua=retur: quam cum in Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſi=bi in conſilium quindecim principes, cum quibus cauſas cognouit & eorum, qui aliena detinebant; & eorum, qui ſua amiſerant; præfecitq́; æſtimandis poſſeſſioni=bus, & ut perſuaderent alijs, ut pecuniam accipere mal=lent, et poſſeſſionibus cederent; alijs, ut commodius puta rent numerari ſibi quod tanti eſſet, quàm ſuum recupe=rare. ita perfectum eſt, ut omnes conſtituta concordia ſine querela diſcederent. ò uirum magnum, dignumq́;, qui in noſtra rep. natus eſſet. ſic par eſt agere cum ci=uibus, non, ut bis iam uidimus, haſtam in foro ponere, & bona ciuium uoci ſubijcere præconis. at ille Græ=cus, id quod fuit ſapientis & præſtantis uiri, omnibus conſulendum putauit. eaq́; eſt ſumma ratio & ſapien tia ſummi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuel=lere, atque omnes æquitate eadem continere. habitent gratis in alieno. quid ita? ut, cum ego emerim, ædifica=uerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo? quid eſt aliud, niſi alijs ſua eripere, alijs dare aliena? tabulæ uero nouæ quid habent argumenti, niſi ut emas mea pe=cunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pe=

cuniam? quamobrem, ne sit æs alienum, quod reip. noceat, prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum: nec enim ulla res uehementius remp. continet, quàm fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum: nunquam enim uehementius actum est, quàm me Consule, ne solueretur: armis & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine. quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienum fuit; nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. at uero hic noster uictor, nunc quidem uictus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset. ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui remp. tuebuntur; in primisq; operam dabunt, ut iuris & iudiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circunueniantur, neque locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda obsit inuidia: præterea quibuscunque rebus uel belli, uel domi poterunt, remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. hæc magnorum hominum sunt: hæc apud maiores nostros factitata: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipub. magnam ipsi adipiscentur & gratiam, & gloriã.

In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta

cenſet eſſe à Panætio prætermiſſa, ualetudinis curationem, & pecuniæ. quas res à ſummo philoſopho præteritas arbitror, quòd eſſent faciles: ſunt certe utiles. Sed ualetudo ſuſtentatur notitia ſui corporis, & obſeruatione earum rerum, quæ res aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe; & continentia in uictu omni atque cultu, corporis tuendi cauſa, & prætermittendis uoluptatibus; poſtremo arte eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abeſt turpitudo; conſeruari autem diligentia, & parſimonia; ijſdem etiam rebus augeri. has res commodiſſime Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur. quem nos, iſta ferè ætate cum eſſemus, qua es tu nunc, è græco in latinum conuertimus.

Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt neceſſaria: nã & corporis commoda cum externis, et externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis, & externa cum externis comparari ſolent. cum externis, corporis hoc modo comparantur; ualere ut malis, quàm diues eſſe: cum corporis externa, hoc modo; diues eſſe potius, quàm maximis corporis uiribus: ipſa inter ſe corporis comparantur ſic; bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati: externorum autem, ut gloria diuitijs, uectigalia urbana ruſticis. ex quo genere cõparationis illud eſt Catonis ſenis: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, reſpondit, bene paſcere; quid ſecundum, ſatis bene paſcere; quid tertium, bene ueſtire; quid quartum, arare: &, cum ille, qui quæſierat, dixiſſet; quid fæ-

nerari? tum Cato, quid hominem, inquit, occidere? ex quo & multis alijs intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, recteq; hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibusdam optimis uiris ad medium Ianum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputandum est. reliqua deinceps persequemur.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER III.

P. Scipionem Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus eſt, dicere ſolitum ſcripſit Cato, qui fuit ferè eius æqualis, nũquam ſe minus ocioſum eſſe, quàm cum ocioſus; nec minus ſolum, quàm cum ſolus eſſet. magnifica uero uox, & magno uiro & ſapiente digna; quæ declarat illum & in ocio de negocijs cogitare, & in ſolitudine ſecum loqui ſolitum; ut neque ceſſaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, ocium, & ſolitudo. uellem & nobis hoc idem uere dicere liceret: ſed ſi minus imitatione tantam ingenij præſtantiam conſequi poſſumus, uoluntate certe proxime accedimus: nam & à reip. forenſibusq; negocijs armis impijs uiq; prohibiti ocium perſequimur; & ob eam cauſam urbe relicta, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. ſed nec ocium hoc cum Africani ocio, nec ſolitudo cum illa comparanda eſt: ille enim requieſcens à reip. pulcherrimis muneribus, ocium ſibi ſumebat aliquando, & à cœtu hominum frequentiáq; interdum tanquam in portum ſe in ſolitudinem recipiebat: noſtrum autem ocium negocij inopia, nec requieſcendi ſtudio conſtitutum eſt: (non) extincto enim ſenatu, deletiſq; iudicijs, quid eſt, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere poſſimus?

itaque in maxima celebritate, atque in oculis ciuiū quondam uiximus, nunc fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & sæpe soli sumus. sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea & ocio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperisset ocium ciuitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non uoluntas. quāquam Africanus maiorem laudem uel meo iudicio assequebatur: nulla tamen eius ingenij monimenta mandata literis, nullum opus ocij, nullum solitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigationeq; earum rerum, quas cogitando consequebatur, nec ociosum, nec solum unquam fuisse. nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamq; conuertimus. itaque plura breui tempore euersa, quàm multis annis stante rep. scripsimus. sed cum tota philosophia mi Cicero frugifera, & fructuosa, nec ulla pars eius inculta ac deserta sit; tamen nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quàm de officijs; à quibus constanter, honesteq; uiuendi præcepta ducuntur. quare, quanquam à Cratippo nostro, principe huius memoriæ philosophorum, hoc te assidue audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undique circunsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. quod cum omnibus est faciendum, qui uitam ho- Ep. 92

tam

neſtam ingredi cogitant : tamen haud ſcio, an nemini potius, quàm tibi : ſuſtines enim non paruam expectationem imitandæ induſtriæ noſtræ, magnam honorum, non nullam fortaſſe nominis. ſuſcepiſti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi : ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium ſis profectus, inanem redire turpiſſimum eſt, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magiſtri. quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere; (ſi diſcendi labor eſt potius, quàm uoluptas) tantum fac ut efficias; ne ue committas, ut, cum omnia ſuppeditata ſint à nobis, tute tibi defuiſſe uideare. ſed hæc hactenus: multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus. nunc ad reliquam partem propoſitæ diuiſionis reuertamur.

Panætius igitur, qui ſine controuerſia de officijs accuratiſſime diſputauit, quemq; nos correctione quadam adhibita potiſſimum ſecuti ſumus; tribus generibus propoſitis, in quibus deliberare homines & conſultare de officio ſolerent; uno, cum dubitarent, honeſtum ne id eſſet, de quo ageretur, an turpe; altero, utile ne eſſet, an inutile; tertio, ſi id, quod ſpeciem haberet honeſti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quo modo ea diſcerni oporteret : de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum; nec exoluit, quod promiſerat. quod eo magis miror, quia ſcriptum à diſcipulo eius Poſidonio eſt, triginta annos uixiſſe Panætium poſt quàm illos libros edidiſſet. quem locum miror à Poſidonio breuiter eſſe tractatum in quibuſdam commentarijs, præſertim

cum ſcribat nullum eſſe locum in tota philoſophia tam neceſſarium. minime uero aſſentior ijs, qui negant eum locum à Panætio prætermiſſum, ſed conſulto relictum, nec omnino ſcribendum fuiſſe, quia nunquam poſſet utilitas cum honeſtate pugnare. de quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in diuiſione Panætij tertium eſt, an planè omittendum: alterum dubitari non poteſt, quin à Panætio ſuſceptum ſit, ſed derelictum: nam, qui è diuiſione tripartita duas partes abſoluerit, huic neceſſe eſt reſtare tertiam. præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur ſe deinceps eſſe dicturum. accedit eodem teſtis locuples Poſidonius; qui etiam ſcribit in quadam epiſtola, P. Rutilium Rufum dicere ſolere, qui Panætium audiuerat; ut nemo pictor eſſet inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquiſſet, abſolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat) ſic ea, quæ Panætius prætermiſiſſet, & non perfeciſſet, propter eorum, quæ feciſſet, præſtantiam neminem eſſe perſecutum. quamobrem de iudicio Panætij dubitari non poteſt. recte ne autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an ſecus, de eo fortaſſe dubitari poteſt. nam ſiue honeſtum ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet; ſiue, quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodum Peripateticis noſtris uidetur, ut omnia ex altera parte collocata, uix minimi momenti inſtar habeant: dubitandum non eſt, quin nunquam poſſit utilitas cum honeſtate contendere. itaque accepimus, Socratem ſolitum

execrari eos, qui primum hæc natura cohærentia opi=
nione distraxissent. cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut
etiam, quidquid honestum esset, id utile esse censerent; nec
utile quidquam, quod non honestum. quòd si is esset Pa=
nætius, qui uirtutem propterea colendam diceret, quòd
ea efficiens utilitatis esset; ut ij, qui res expetendas uel uo
luptate, uel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, ho=
nestatem aliquando cum utilitate pugnare. sed, cum sit
is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit; quæ
autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum
neque accessione meliorem uitam fieri, nec discessione
peiorem: non uidetur huiusmodi debuisse deliberationẽ
introducere; in qua, quod utile uideretur, cum eo, quod
honestum est, compararetur. etenim, quod summum bonũ
à Stoicis dicitur, conuenienter naturæ uiuere, id habet
hanc (ut opinor) sententiã, cum uirtute congruere sem
per; cætera autem, quæ secundum naturam essent, ita
legere, si ea uirtuti non repugnarent. quod cum ita sit,
putant quidam hanc comparationem recte non esse in=
troductam, nec omnino de eo genere quidquam præci=
piendum fuisse. atque illud quidem honestum, quod
proprie uereq; dicitur, id in sapientibus est solis, ne=
que à uirtute diuelli unquam potest: in ijs autem, in qui
bus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem per=
fectum honestum nullo modo esse potest, similitudines
honesti esse possunt. hæc igitur omnia officia, de quibus
his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea com
munia sunt, & late patent: quæ et ingenij bonitate mul
ti assequuntur, & progressione discendi. illud autem,
quod

quod rectum idem appellant, perfectum, atque absolutum est, &, ut ijdem dicunt, omnes numeros habet, nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. cum autem aliquid actum est, in quo media officia comparantur, id cumulate uidetur esse perfectum; propterea quòd uulgus, quid absit à perfecto, ferè non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. quod autem in poematibus, & in picturis usu euenit, in alijsq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non sint; ob eam credo causam, quòd insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re uitij sit, nequeant iudicare: itaque, cum sint docti à peritis, desistunt facile à sententia. hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia: itaque ij omnes, in quibus est uirtutis indoles, commouentur. nec uero, cum duo Decij, aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, aut cum Fabritius, aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapiente, petitur exemplum: nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem intelligi hic uolumus: nec ij, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt; nec illi quidem septem; sed ex mediorum officiorum frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemq; sapientum. quocirca nec id, quod uere honestum est, fas est, cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honestum, quodq; colitur

ab ijs, qui bonos se uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquam est comparandum: tamq́; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumq́; est nobis, quàm id, quod proprie dicitur, uereq́; est honestum, sapientibus: aliter enim teneri non potest, si qua ad uirtutem est facta progressio. sed hæc quidem de ijs, qui conseruatione officiorum existimãtur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & cõmodis, neque ea uolunt præponderari honestate, hi solent in deliberando, honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni uiri non solent. itaque existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare; hoc ipsum sensisse, quòd dixerit, solere modo, non etiam oportere: etenim non modo pluris putare, quod utile uideatur, quàm quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare, & in his dubitare, turpissimum est. quid est ergo, quod non nunquam addubitationem afferre soleat, considerandumq́; uideatur? credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. sæpe enim tempore fit, ut, quod plerunque turpe haberi soleat, inueniatur nõ esse turpe. exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quàm non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? num igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit quamuis familiarem? populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. uicit igitur utilitas honestatem: immo uero honestas utilitatẽ secuta est. itaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod ho-

neſtum intelligitur, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile, formula quædam conſtituenda eſt: quam ſi ſequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi diſciplinæq; maxime cõſentanea. quam quidem in his libris propterea ſequimur, quòd, quanquam à ueteribus Academicis, & Peripateticis noſtris, qui quondam ijdem erant, qui Academici, quæ honeſta ſunt, anteponuntur ijs, quæ uidentur utilia, tamen ſplendidius hæc ab eis diſſeruntur, quibus, quidquid honeſtum eſt, idem utile uidetur, nec utile quidquam, quod non honeſtum, quàm ab ijs, quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcunque maxime probabile occurrat, id noſtro iure liceat defendere. ſed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis: nam principio tollit conuictum humanum, & ſocietatem: ſi enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut uiolet alterum, diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maxime eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem. ut, ſi unumquodque membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe ualere, ſi proximi membri ualetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari, & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unuſquiſque noſtrum rapiat ad ſe cõmoda aliorũ, detrahatq;, quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia, ſocietas

hominum, & communitas euertatur necesse est. nam, sibi ut quisque malit, quod ad usum uitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est non repugnante natura. illud quidem natura non patitur, ut aliorum spolijs nostras facultates, copias, opes augeamus. neque uero hoc solum natura, id est iure gentium; sed & legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus respub. continentur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui commodi causa nocere alteri: hoc enim spectant leges, hoc uolunt, incolumẽ esse ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, dãno coercent. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana: cui parere qui uelit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam uolent uiuere) nũquam cõmittet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multo magis est secundum naturam celsitas, & animi magnitudo, itemq; cõmunitas, iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere comparantem cum utilitate cõmuni, magni animi, & excelsi est. detrahere autem alteri sui cõmodi causa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis eiusdem: itemq; magis est secundũ naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis, aut iuuandis maximos labores, molestiasq; suscipere, imitantes Herculem illum, quem hominũ fama beneficiorum memor in concilio cœlestium collocauit, quàm uiuere in solitudine non modo sine ullis molestijs, sed etiam in maximis uoluptatibus, abundantem omnibus copijs, ut excel=

las etiam pulchritudine, & uiribus. quocirca optimo
quisque, splendidissimoq; ingenio longe illam uitã huic
anteponit. ex quo efficitur, hominem naturæ obedien=
tem, homini nocere non posse. deinde, qui alterũ uiolat,
ut ipse aliquid cõmodi consequatur; aut nihil se existi=
mat contra naturam facere; aut magis fugiendã cen
set mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam li=
berorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cui=
quam iniuriam. si nihil existimat contra naturã fieri
hominibus uiolandis: quid cum eo disseras, qui omnino
hominem ex homine tollat? sin fugiendum id quidem
censet, sed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolo=
rem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ
uitium, animi uitiis grauius existimat. ergo unũ debet
esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscu=
iusque, & uniuersorũ: quam si ad se quisque rapiat, dis
soluetur omnis humana consociatio. atque si etiam hoc
natura præscribit, ut homo homini, quicũque sit, ob eam
ipsam causam tamẽ, quòd is homo sit, consultũ uelit, ne=
cesse est secundum eandem naturam omnium utilitatẽ
esse communem. quod si ita est, una cõtinemur omnes,
& eadem lege naturæ. idq; ipsum si ita est, certe uio=
lare alterum lege naturæ prohibemur. uerum autem
primum: uerum igitur & extremum. nam illud qui=
dem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut
fratri nihil detracturos cõmodi sui causa, aliam ratio=
nem esse ciuium reliquorum. hi sibi nihil iuris, & nul=
lam societatem communis utilitatis causa statuunt esse
cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem distra=

strahit ciuitatis. qui autem ciuium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur: quae qui tollunt, etiam aduersus deos immortales impij iudicandi sunt: ab ijs enim constitutam inter homines societatem euertunt: cuius societatis arctissimum uinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire uel externa, uel corporis, uel etiam ipsius animi, quae uacent iustitia: haec enim uirtus omniũ est domina, & regina uirtutum. Forsitan quispiam dixerit: non ne igitur sapiens, si fame ipse cõficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? minime uero: non enim mihi est uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum, et immanem uir bonus, ne ipse frigore conficiatur, uestitu spoliare possit, non ne faciat? Haec ad iudicandum sunt facillima: nam, si quid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuae causa detraxeris inhumane feceris, contraq; naturae legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem Reip. atque hominum societati, si in uita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit eiusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis subtrahendum. non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid eiusmodi, quàm detractio, atque appetitio

alieni. ſed communis utilitatis dereliĉtio contra natu=ram eſt: eſt enim iniuſta: itaque lex ipſa naturæ, quæ utilitatem hominum conſeruat, et continet, decernit pro=fecto, ut ab homine inerti, atque inutili ad ſapientem, bonum, fortemq; uirum transferantur res ad uiuen=dum neceſſariæ; qui ſi occiderit, multum de commu=ni utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipſe de ſe bene exiſtimans, ſeſeq; diligens, hanc cauſam ha=beat ad iniuriam. itaque ſemper officio fungatur, uti=litati conſulens hominum, & ei, quam ſæpe commemo=ro, humanæ ſocietati. Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium eſt: nulla eſt enim ſocietas nobis cum tyrannis, ſed potius ſumma diſtraĉtio: neque eſt contra naturam ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtum eſt ne=care. atque hoc omne genus peſtiferum, atque impium ex hominum communitate exterminādum eſt: etenim, ut membra quædam amputantur, ſi & ipſa ſanguine, & tanquam ſpiritu carere cœperunt, et nocent reliquis partibus corporis; ſic iſta in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à communi tāquam humanitate cor=poris ſegreganda eſt. huius generis quæſtiones ſunt o=mnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. eiuſ=modi igitur credo res Panætium perſecuturum fuiſſe, niſi aliquis caſus, aut occupatio conſilium eius præueniſ ſet: ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit quid ſit propter turpitudinem fugiendum; quid ſit id, quod id=circo fugiendum non ſit, quia omnino turpe nō eſt. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen abſoluto tāquam

fastigium imponimus, ut geometræ solent non omnia do cere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ uelint, explicent: sic ego à te postulo mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. sin hoc nō licet propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. mihi utrumuis satis est; & cum hoc, tum illud probabilius uidetur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus est, quòd non utilia cū honestis pugnare dixerit aliquando posse, (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ uiderentur utilia. nihil uero utile, quod non idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur; negatq; ullam pestem maiorem in uitam hominum inuasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. itaque non, ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ uideretur esse, non quæ esset, repugnantiam. hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro: neque enim quidquā de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur de ijs, quæ in manus meas uenerunt. cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est. sed si, cum animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit; tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudo, (recta enim, & con=

uenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq́; contraria) nihil'q; tam secundum naturam, quàm utilitas: certe in eadem re utili turpitudo esse non potest. itemq́;, si ad honestatem nati sumus, eaq́; aut sola expetenda est, (ut Zenoni est uisum) aut certe omni pōdere grauior est habēda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile; itaque quidquid honestum, id utile. quare error hominum non proborum cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq́; sociorum, et ciuium, hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates: quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari potest: emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs uident; pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non uident. quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio, (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse uideant, an se scientes scelere contaminent: in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. atque etiam in omni deliberatione, cœlandi, & occultandi spes, opinioq́; remouenda est: satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos, homi=

nesq́; cœlare possimus, nihil tamen auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendum. hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneumq́; equum (ut ferunt fabulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, annulumq́; aureum in digito: quem ut detraxit, ipse induit. erat autem regius pastor. tum in concilium pastorum se recepit. ibi cum palam eius annuli al palmā conuerterat, à nullo uidebatur, ipse autem omnia uidebat: idem rursus uidebatur, cū in lucem annulum inuerterat. itaque hac opportunitate annuli usus, Reginæ stuprum intulit; eáq́; adiutrice Regem dominum interemit, sustulitq́; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquā eum facinoribus potuit uidere. sic repente annuli beneficio Rex ortus est Lydiæ. hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet: honesta enim bonis uiris, non occulta quæruntur. atque hoc loco philosophi quidam minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictā, et commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quasi uero ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. hæc est uis huius annuli, & huius exēpli; si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potētiæ, dominationis, libidinis causa feceris, si id dijs, hominibusq́; futurum sit semper ignotū, sis'ne facturus. negant id fieri posse. quanquā non potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset,

quidnam facerent? urgent rustice sanè: negant enim posse, & in eo perstant: hoc uerbum quid ualeat, non uident: cum enim quærimus, si possint cœlare, quid facturi sint; non quærimus, possint ne cœlare; sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint si impunitate proposita facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur; negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. sed iam ad propositum reuertamur. incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie; non, cum hoc deliberetur, relinquenda ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem (nã id quidem improbum est) sed illud, possit ne id, quod utile uideatur, fieri non turpiter. cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat uideri facere id iniuste: fuerat enim in Regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenq; Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam, quod erat utile patriæ consulere; id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. itaque utilitas ualuit propter honestatem: sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. at in eo Rege, qui urbem condidit, non ita: species enim utilitatis animum pepulit eius: cui cum uisum esset utilius, solum sè, quàm cum altero regnare, fratrem interemit, omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile uidebatur, neque erat, assequi posset. & tamen muri causam opposuit speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idoneã. peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim.

nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, alijsq́; tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuiq; utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiẽdum est. scite Chrisippus; ut multa; qui stadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maxime possit, ut uincat; supplantare eum, qui cum certet, aut manu depellere nullo modo debet. sic in uita sibi quenque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, ius nõ est. maxime autem perturbãtur officia in amicitijs: quibus et non tribuere, quod recte possis; et tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum est: quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, et cætera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. at neque contra Remp. neque contra iusiurandum, ac fidem, amici sui causa uir bonus faciet; nec si iudex quidem erit, de ipso amico: ponit enim personã amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut uerã amici causam esse malit; ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum uero iurato dicẽda sententia sit, meminerit deum se adhibere testem, idest (ut ego arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse deus diuinius. itaque præclarum à maioribus accepimus morẽ rogandi iudicis, si eũ teneremus: QVAE salua fide facere possit. hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi honeste amico à iudice posse concedi: nam si omnia facienda sint, quæ amici uelint, non amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt. loquor autẽ de communibus amicitijs: nam in sapientibus uiris at-

quæ perfectis nihil poteſt eſſe tale. Damoné, & Pythiam Ph. 81. a
Pythagoreos ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, ut, cum eo
rum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinauiſſet,
& is, qui morti addictus eſſet, paucos ſibi dies commen=
dandorum ſuorum cauſa poſtulauiſſet, uas factus ſit al=
ter eius ſiſtendi; ut, ſi ille non reuertiſſet ad diem, mo=
riendum eſſet ſibi ipſi. qui cũ ad diem ſe recepiſſet, ad=
miratus eorum fidem tyrãnus, petiuit, ut ſe in amicitiam
tertium aſcriberent. cum igitur id, quod utile uidetur in
amicitia, cum eo, quod honeſtum eſt, comparatur, iaceat
utilitatis ſpecies, ualeat honeſtas. cum autem in amici=
tia, quæ honeſta non ſunt, poſtulabuntur, religio, & fi=
des anteponantur amicitiæ: & ſic habebitur is, quem
exquirimus, delectus officij. ſed utilitatis ſpecie in rep.
ſæpiſſime peccatur, ut in Corinthi diſturbatione noſtri:
durius etiam Athenienſes, qui ſciuerunt, ut Aeginetis Aelian. l. 2. 8. a
qui claſſe ualebant, pollices præciderentur. hoc uiſum
eſt utile: nimis enim imminebat propter propinquita=
tem Aegina Piræeo: ſed nihil, quod crudele, utile: eſt
enim hominum naturæ, quam ſequi debemus, maxime
inimica crudelitas. male etiam, qui peregrinos urbibus
uti prohibent, eosq́; exterminant, ut Petronius apud
patres noſtros, Papius nuper. nam eſſe pro ciue, qui ci=
uis non ſit, rectum eſt non licere; quam tulerunt legem
ſapientiſſimi conſules Craſſus, & Scæuola: uſu uero ur=
bis prohibere peregrinos, ſanè inhumanum eſt. illa præ=
clara, in quibus publicæ utilitatis ſpecies præ honeſta=
te contemnitur. plena exemplorum eſt noſtra reſp. tum 21. 1
ſæpe aliàs, tum maxime bello Punico ſecundo; quæ Can= 117. 11

nensi calamitate accepta maiores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta uis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq;, ut urbe relicta, coniugibus, & liberis Trœzene depositis, naues conscenderent, libertatemq; Græciæ classe defenderent, Cyrsilum quendam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq; reciperent, lapidibus obruerunt. atque ille sequi utilitatem uidebatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post uictoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulauit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. datus est Aristides. huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gythium, clam incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorũ opes necesse esset. quod Aristides cum audiuisset, in concionem magna expectatione uenit, dixitq; perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. itaque Athenienses, quod honestum nõ esset, id ne utile quidem putarunt, totamq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, auctore Aristide repudiauerunt: melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios uectigales habemus. maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile, ne tum quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare: hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati uideatur; ut animaduertendum sit, repugnet ne planè, an

Ph. 139. 21.

possit cum honestate coniungi. eius generis hæ sunt quæstiones: si exempli gratia, uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summáq; annonæ caritate, si idem sciat complures mercatores ab Alexãdria soluisse, nauésq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum uiderit, dicturus ne sit id Rhodijs, an silentio suum quamplurimo uenditurus. sapientem, & bonum uirum fingimus: de eius deliberatione, & consultatione quærimus, qui cœlaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet; sed dubitet, an turpe non sit. in huiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio uideri solet magno, & graui Stoico; aliud Antipatro discipulo eius, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod uẽditor norit, emptor ignoret; Diogeni, uenditorem, quatenus iure ciuili constitutum sit, dicere uitia oportere, cætera sine insidijs agere, &, quoniam uendat, uelle quam optime uendere. aduexi, exposui; uendo meum non pluris, quàm cæteri; fortasse etiam minoris, cum maior est copia: cui fit iniuria? exoritur Antipatri ratio ex altera parte. quid agis? tute, cum hominibus consulere debeas, & seruire humanæ societati, eáq; lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas sit, uicissim & æque communis utilitas tua sit: cœlabis homines, quid ijs adsit & commoditatis, & copiæ? respondebit Diogenes fortasse sic: aliud cœlare, aliud est tacere: neque ego nũc te cœlo, si tibi non dico, quæ natura deorũ sit, quis sit finis bonorũ: quæ tibi plus prodessent cognita,

quàm tritici uilitas: sed non, quidquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. imo uero, inquit ille, necesse est: si quidem inter homines natura meministi coniunctam societatem. memini, inquit ille. sed num ista societas talis est, ut nihil suũ cuiusque sit? quod si ita est, nec uendendum quidem quidquam est, sed donandum. uides in hac tota disceptatione non illud dici: quamuis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam; sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte, ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. uendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipse norit, cæteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur in omnibus cubilibus apparere serpentes: malæ materiatæ, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat: quæro, si hoc emptoribus uenditor non dixerit, ædesq; uendiderit pluris multo, quàm se uenditurum putarit, num id iuste, aut improbe fecerit? ille uero, inquit Antipater, improbe facit: quid enim est aliud, erranti uiam non monstrare, quod Athenis execrationibus publicis sancitum est, si hoc non est, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? plus etiam est, quàm uiam non monstrare: nam est, scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. quòd si, qui proscribunt uillam bonam (ut ipsi asserunt) beneq; ædificatam, non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione: multo minus, qui domum non laudarunt: ubi enim iudicium emptoris est, ibi fraus uenditoris

ris

ris quæ potest esse? sin autem dictum nõ omne præstandum est: quod dictũ non est, id præstandum putas? quid uero est stultius, quàm uenditoré eius rei, quam uendat, uitia narrare? quid autem tam absurdum, quàm si domini iussu ita præco prædicet, domũ pestilentem uendo? sic ergo in quibusdã causis dubijs, ex altera parte defenditur honestas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, non modo honestum facere sit, sed etiam, non facere, turpe. hæc est illa, quæ uidetur utilium fieri cum honestis sæpe, dissensio: quæ dijudicanda sunt: non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, ne hic ædium uenditor cœlare emptores debuisse: neque enim id est cœlare, quidquid reticeas; sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumẽti tui causa uelis eos, quorum intersit id scire. hoc autem cœlandi genus quale sit, et cuius hominis, quis non uidet? certe non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non uiri boni; uersuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, ueteratoris, uafri. hæc tot, & alia plura non ne inutile est uitiorum subire nomina? quòd si uituperandi sunt, qui reticuerũt: quid de ijs existimandũ est, qui orationis uanitatem adhibuerunt? C. Canius eques R. homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otiandi causa, nõ negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, dictitabat se hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, et ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, uenales quidé se hortos nõ habere, sed licere uti

Canio, si uellet, ut suis: & simul ad cœnam inuitauit in posterum diem. cum ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab ijs petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarétur, dixitq́;, quid eos facere uellet. ad cœnam tempore uenit Canius. opipare paratum erat conuiuium. cymbarum ante oculos multitudo. pro se quisque, quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abijciebantur. tum Canius, quæso, inquit, quid est ò Pythi, tantũ ne pisciũ? tantũ ne cymbarum? & ille, quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac uilla isti carere non possunt. incensus Canius cupiditate, cõtendit à Pythia, ut uẽderet. grauate ille primo. quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quãti Pythius uoluit, & emit instructos: nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius postera die familiares suos: uenit ipse mature: scalmum nullum uidet: quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos uideret: nullæ, quod sciam, inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaque heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? non dum enim Aquilius collega, et familiaris meus protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cum ex eo quærerẽ, quid esset dolus malus; respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. nullum igitur factum eorũ potest utile esse, cum sit tot uitijs inquinatum. quòd

ep. 151.

ſi Aquiliana definitio uera eſt, ex omni uita ſimulatio,
diſſimulatioq; tollẽda eſt. ita nec, ut emat melius, nec, ut
uendat, quiquam ſimulabit, aut diſſimulabit uir bonus.
atque iſte dolus malus etiam legibus erat uindicatus: ut
tutela Duodecim tabulis, & circũſcriptio adoleſcentium
lege Plectoria, &, ſine lege, iudicijs, in quibus, EX FI=
DE BONA, agitur. reliquorum autem iudiciorum
hæc uerba maxime excellũt, in arbitrio rei uxoriæ, ME=
LIVS, AEQVIVS: in fiducia, VT INTER BO
NOS BENE AGIER. quid ergo? aut in eo, quod Ep. 101 11
melius, æquius eſt, poteſt ulla pars ineſſe fraudis? aut, cum
dicitur, inter bonos bene agier, quidquam agi doloſe, aut
malitioſe poteſt? dolus autem malus ſimulatione, & diſ=
ſimulatione (ut ait Aquilius) continetur. tollendum eſt
igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non lici
tatorem uenditor, nec, qui contra ſe liceatur, emptor op=
ponet: uterque, ſi ad loquendum uenerit, non plus, quàm
ſemel, loquetur. Quintus quidem Scæuola P. filius, cum
poſtulaſſet, ut ſibi fundus, cuius emptor erat, ſemel in=
dicaretur, idq; uenditor ita feciſſet, dixit ſe pluris æſtima
re, addidit centũ millia. nemo eſt, qui hoc uiri boni fuiſ=
ſe neget: ſapientis negant: ut ſi minoris, quàm potuiſſet,
uendidiſſet. hæc igitur eſt illa pernicies, quòd alios bo=
nos, alios ſapientes exiſtimant. ex quo Ennius: Nequid= Ep. 99 1
quam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret.
uere id quidem, ſi, quid eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio
conueniret. Hecatonem quidem Rhodium diſcipulum
Panætij uideo in ijs libros, quos de officijs ſcripſit Q.
Tuberoni, dicere, ſapientis eſſe, nihil contra mores,

leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris: neq; enim solū nobis diuites esse uolumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeq; reip. singulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. huic Scæuolæ factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo potest: etenim omnino se negat facturum compendij sui causa, quod non liceat. huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non uersetur: siue uir bonus est is, qui prodest, quibus potest, nocet nemini, recte iustum uirum, bonum non facile reperiemus. nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum uirum bonum esse, semper est utile. ac de iure quidem prædiorum sancitū est apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota essent uenditori. nam, cū ex Duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus esset, duplicem pœnam subiret: à iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta: quidquid enim inest prædio uitij, id, statuerunt, si uenditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. ut, cum in arce augurium, Augures acturi essent, iussissentq; T. Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio mente habebat, demoliri eas, quarū altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit, insulam uendidit: emit P. Calphurnius Lanarius. huic ab Auguribus illud idem denunciatum est. itaque Calphurnius, cū demolitus esset, cognouissetq; Claudiū ædes postea proscripsisse, quàm esset ab Auguribus demoliri iussus, arbitrū

illũ adegit: QVICQVID sibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit huius nostri Catonis pater: ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. is igitur iudex ita pronunciauit: cũ in uenũdando rem eam scisset, & non pronunciauisset, emptori dãnum præstari oportere. igitur ad fidem bonã statuit pertinere, notum esse emptori uitium, quod nosset uenditor. quòd si recte dijudicauit, non recte frumentarius ille, non recte ædiũ pestilentium uenditor tacuit. sed huiusmodi retinentiæ iure ciuili omnes cõprehendi non possunt; quæ autẽ possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. Hæ Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. ius Crassus urgebat; quod uitium uẽditor nõ dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius; quoniã id uitiũ ignotũ Sergio non fuisset, qui illas ædes uendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eũ esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, teneret. quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere res possunt: philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. sunt ne igitur insidiæ, tendere plagas, etiã si excitaturus non sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidũt. sic, tu cum ædes proscribas, tabu-

lam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eam aliquis incurrat imprudens. hoc quanquam uideo propter deprauationem cõsuetudinis neque more turpe haberi, neq; aut lege sanciri, aut iure ciuili, naturæ tamen lege sancitum est: societas enim est (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorũ, qui eiusdem gentis sunt; propior eorum qui eiusdem ciuitatis. itaque maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse uoluerunt: quod enim ciuile, nõ idem cõtinuo gentium; quod autem gentium, idem ciuile esse debet. sed nos ueri iuris germanæq; iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullã tenemus: umbra, et imaginibus utimur: easq; ipsas utinam sequeremur: feruntur enim ex optimis naturæ principijs, & ueritatis exemplis: nam quanti uerba illa? VTI NE PROPTER TE, FIDEM'VE TVAM CAPTVS, FRAVDATVS'VE SIM: quàm illa aurea? VT INTER

Ep. 101. 11 BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE. sed, qui sint boni, et quid sit bene agi, magna quæstio est. Quintus quidẽ Scæuola Pontifex Maximus summã uim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus ageretur ex fide bona bona: fideiq; bonæ nomen existimabat manare latissime, idq; uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mãdatis, rebus emptis, uẽditis, cõductis, locatis: quibus uitæ societas continetur: in his magni esse iudicis statuere, præsertim cum in plerisque essent iudicia cõtraria, quid quẽq; cuiq; præstare oporteret. quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaq; ma-

litia, quæ uult quidem uideri se esse prudentiã, sed abest ab ea, distatq; plurimum: prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum; malitia, si omnia quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. nec uero in prædijs solum ius ciuile ductum à natura, malitiã, fraudemq; uindicat; sed & in mancipiorũ uenditione uenditorum fraus omnis excluditur: quin enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Aediliũ. hæredum alia causa est. ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminẽ id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. nec ulla pernicies uitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. ex quo illa innumerabilia nascũtur, ut utilia cum honestis pugnare uideantur: quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria? periclitemur (si placet) in ijs quidẽ exemplis, in quibus peccare uulgus hominum fortasse non putat: neque enim de siccarijs, ueneficis, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est; qui non uerbis sunt, & disputatione philosophorum, sed uinculis, & carcere castigandi. sed hæc cõsideremus, quæ faciunt ij: qui habentur boni. L. Minutij Basilij, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romã attulerunt. quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos: qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. quid ergo? satin hoc

est, ut non deliquisse uideantur? mihi quidem non uidetur: quã quam alterum amaui uiuum, alterum nõ odi mortuum. sed cum Basilius M. Satirium sororis filium nomen suũ ferre uoluisset, eumq; fecisset hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, et Sabini: (ò turpem notam temporum illorum) non erat æquum principes ciuitatis rem habere, ad Satirium nihil præter nomen peruenire. etenim si is, qui non defendit iniuriam, neq; propulsat à suis, cum potest, iniuste facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo repellit, sed etiam adiuuat iniuriam? mihi quidem etiam ueræ hæreditates non honestæ uidentur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, non ueritate, sed simulatione quæsitæ. atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum uideri solet: falsò: nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula. qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus: sic enim cogitans; est istud quidẽ honestum, uerum hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons est fraudum, maleficiorũ, scelerum omniũ. itaque si uir bonus habeat hãc uim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletiũ testamenta nomen eius irrepere, hac ui nõ utatur, ne si exploratũ quidem habeat id omnino neminem unquam suspicaturũ. at si dares hanc uim M. Crasso, ut digitorũ percussione hæres posset scriptus esse, qui re uera nõ esset hæres; in foro (mihi crede) saltaret. homo autem iustus, et is, quẽ sentimus uirum bonũ, nihil cuiquam, quod in se trãsferat, detrahet. hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fatetur. at uero, si quis uoluerit animi sui cõplicatã no

tionem euoluere, iam se ipse doceat, eum uirum bonum esse, qui prosit, quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. quid ergo? hic non noceat, qui quodã quasi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorũ locum ipse succedat? non ergo faciat, dixerit quis, quod utile sit, quodq; expediat? immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. hoc qui non didicerit, bonus esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Lutatio Pythiæ fuisse, equiti R. sanè honesto, cum is sponsionem fecisset, N I Bonus uir esset: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturum, ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset; aut statuisse uideretur uirum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officijs, et laudibus contineretur. huic igitur uiro bono, quem Fimbriam etiam, non modo Socrates, nouerat, nullo modo uideri potest quidquã esse utile, quod non honestum sit. itaque talis uir non modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. hæc, non ne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod iam tritum est uetustate prouerbiũ: cum enim fidem alicuius, bonitatemq; laudant, dignum esse dicunt, qui cum in tenebris mices. hoc quam habet uim, nisi illam nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? uides ne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi posse ueniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse ad sese conuertere? ut enim, quod

turpe eſt, id quamuis occultetur, tamen honeſtum fieri
nullo modo poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt, id utile
ut ſit, effici non poteſt, aduerſante etiam, & repugnan-
te natura. at enim, cum permagna præmia ſunt, eſt
cauſa peccandi. C. Marius, cum à ſpe conſulatus longe
abeſſet, & ſeptimum annum poſt Præturam iaceret, ne-
que petiturus unquam conſulatum uideretur, Q. Me
tellum, cuius Legatus erat, ſummum uirum, & ciuem,
cum ab eo imperatore ſuo Romam miſſus eſſet, apud po
pulum R. criminatus eſt, bellum illum producere; ſi ſe
Conſulem feciſſent, breui tempore aut uiuum, aut mor-
tuum Iugurtham ſe in poteſtatem populi R. redactu-
rum. itaque factus eſt ille quidem Conſul, ſed à fide,
iuſtitiaq; diſceſſit, qui optimum, & grauiſſimum ci-
uem, cuius Legatus, & à quo miſſus eſſet, in inuidiam
falſo crimine adduxerit. nec noſter quidem Gratidia-
nus officio boni uiri functus eſt tum, cum Prætor eſſet,
collegiumq; prætorium Tribuni pl. adhibuiſſent, ut res
numaria de communi ſententia conſtitueretur: iactaba
tur enim temporibus illis numus, ſic, ut nemo poſſet ſci-
re, quid haberet. conſcripſerunt communiter edictum
cum pœna, atque iudicio; conſtitueruntq;, ut omnes ſi-
mul in Roſtra poſt meridiem deſcenderẽt. et cæteri qui-
dem alius alio: Marius à ſubſellijs in Roſtra recta: idq;,
quod cõmuniter compoſitum fuerat, ſolus edixit: & ea
res (ſi quæris) ei magno honori fuit: omnibus uicis ſtatuæ
factæ ſunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo un-
quam multitudini fuit carior. hæc ſunt, quæ conturbãt
homines in deliberatione non nunquam, cum id in quo

uiolatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autẽ, quod ex eo paritur, permagnum uidetur: ut Mario præripere collegis, & Tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; Consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, ualde utile uidebatur. sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: aut illud, quod utile uidetur, turpe ne sit: aut, si turpe est, ne uideatur esse utile. quid igitur? possumus ne aut illum Marium uirum bonum iudicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, ut uideas, quæ sit in ea species, forma, & notio uiri boni. cadit ergo in uirũ bonũ mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. est ergo ulla res tanti, aut commodum ullũ tam expetendum, ut uiri boni et splendorẽ, et nomen amittas? quid est, quod afferre tãtum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni uiri nomen eripuerit, fidem, iustitiamq; detraxerit? quid enim interest, utrum ex homine se conuertat quis in belluam an in hominis figura immanitatẽ gerat belluæ? quid, qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiã consequantur. non ne id faciunt, quod is, qui etiã socerũ habere uoluit eum, cuius ipse audacia potens esset? utile enim uidebatur plurimũ posse alterius inuidia: id quã iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non uidebat. ipse autem socer in ore semper græcos uersus Euripidis de Phœnissis habebat: quos dicam, ut potero; incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

›› Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia
›› Violandum est: alijs rebus pietatem colas.

capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui Rex populi R. dominusq; omnium gentium esse concupierit, idq; perfecerit. hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, et libertatis interitum; earumq; oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. qui autem fateatur honestum non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; esse debeat, regnare, sed ei, quid id facere possit, esse utile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? potest enim, dij immortales cuiquam esse utile fœdissimum, & teterrimum paricidium patriæ, quãuis, eo qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamen unum sonare uideantur. nunc abeo ad uulgi opinionem. quæ maior utilitas, quàm regnandi esse possit? nihil contra inutilius ei, qui id iniuste consecutus sit, inuenio, cum ad ueritatem cœpi reuocare rationem: possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitudines, diurni et nocturni metus, uita insidiarũ periculorũq; plenissima? Multi iniqui, atque infideles regno, pauci boni sunt, inquit Accius: at cui regno? quod à Tantalo, et Pelope proditum iure obtinebatur: nam quanto plures ei Regi putas, qui cum exercitu populi R. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatemq; non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem seruire sibi coegisset?

hunc tu quas cõscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ uulnera? cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cum eius uitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima gratia futurus sit, & gloria? quòd si hæc utilia non sunt, quæ maxime uidentur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. quanquam id quidem cum sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est, cum enim rex Pyrrhus populo R. bellũ ultro intulisset, cumq; de imperio certamen esset cum Rege generoso, ac potente, perfuga ab eo uenit in castra Fabritij, eiq; est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clam uenisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & eũ ueneno necaturum. hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à senatu laudatum est. atqui, si speciem utilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non uirtute, sed scelere superatum. utrum igitur utilius uel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis, fuit; uel senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an uenenis? si gloriæ causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cum infamia. non igitur utilis illa L. Philippi Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex S. C. liberauisset, ut ea rur=

ſus uectigales eſſent neque iis pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. eſt ei ſenatus aſſenſus. turpe imperio: piratarum enim melior fides, quàm ſenatus. at aucta uectigalia: utile igitur. quouſque audebunt dicere, quidquam utile, quod non honeſtum? poteſt autem ulli imperio, quod gloria debet fultum eſſe, & beneuolẽtia ſociorum, utile eſſe odiũ, & infamia? ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi: nimis enim mihi uidebatur præfracte ærarium, uectigaliáq; defendere; omnia publicanis negare, multa ſociis; cum in hos benefici eſſe deberemus, cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoleremus; eóq; magis, quòd illa ordinum coniunctio ad ſalutem reipublicæ pertinebat. male etiam Curio, cum cauſam Tranſpadanorum æquam eſſe dicebat; ſemper autem addebat, Vincat utilitas potius diceret, non eſſe æquam, quia non eſſet utilis reipublicæ, quàm, cum æquam eſſe diceret, non eſſe utilem fateretur. plenus eſt ſextus liber de officiis Hecatonis talium quæſtionum: ſit ne boni uiri, in maxima caritate annonæ familiã non alere. in utranque partem diſputat: ſed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. quærit, ſi in mari iactura facienda ſit, equi ne pretioſi potius iacturã faciat, an ſeruuli uilis: hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. ſi tabulam de naufragio ſtultus arripuerit, extorquebit ne eam ſapiens, ſi potuerit? negat, quia ſit iniurium. quid dominus nauis? eripiet ne ſuum? minime, non plus, quàm ſi nauigantem in altum eiicere de naui uelit, quia ſua non ſit: quoad enim peruentum ſit

eò, quò ſumpta nauis eſt, non domini eſt nauis, ſed nauigantium. quid, ſi in una tabula ſint duo naufragi, hiq; ſint ſapientes, ſibi uterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, ſed ei, cuius magis interſit uel ſua, uel reipubl. cauſa uiuere. quid, ſi hæc paria in utroque? nullum erit certamen: ſed quaſi in ſorte, aut in micando uictus, alteri cedet alter. quid, ſi pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium, indicet ne id magiſtratibus filius? nefas id quidem eſt: quin etiam defendat patrem, ſi arguatur. non igitur patria præſtat omnibus officijs? immo uero: ſed ipſi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. quid, ſi tyrannidem occupare, ſi patriam prodere conabitur pater, ſilebit ne filius? immo uero obſecrabit patrem, ne id faciat: ſi nihil proficiet, accuſabit, minabitur etiam: ad extremum, ſi ad perniciem patriæ res ſpectabit, patriæ ſalutem anteponet ſaluti patris. quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos nūmos accipiet imprudens pro bonis, cum id reſcierit, ſoluturus ne ſit eos, ſicui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius aſſentior. qui uinum fugiens uendat ſciens, debeat ne dicere? non neceſſe putat Diogenes, Antipater uiri boni exiſtimat. hæ ſunt quaſi controuerſiæ in iure Stoicorum. in mancipio uendendo, dicenda ne uitia? non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili; ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum, alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. ſi quis aurum uendens, orichalcum ſe putat uendere, indicent ne ei uir bonus aurum illud eſſe, an emat denario quod ſit millenarium? perſpicuum iam

est, & quid mihi uideatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominaui, controuersia. pacta, & promissa semper ne seruanda sint, quæ nec ui, nec dolo malo (ut Prætores solent dicere) facta sint? si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq; , ne illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum sit, cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quidquam fiat iniuriæ? uitæ, & saluti consulendum est. quid, si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cum ei testamento sestertiũ millies relinquatur, ut ante, quàm hæreditatem adeat, luce palàm in foro saltet, idq; se facturum promiserit, quòd aliter eum hæredem scripturus ille non esset: faciat, quod promiserat ille, nec ne? promisisse nollem, & id arbitror fuisse grauitatis: sed, quoniã promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mẽtietur, si ex hæreditate nihil ceperit: nisi forte eam pecuniam in reipub. magnum aliquod tempus contulerit, ut uel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit. ac ne illa quidem promissa seruanda sunt, quæ non sunt ijs ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaetonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quidquid optasset: optauit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est insanus, atque, quà constitit, ictu fulminis deflagrauit. quanto melius fuerat in hoc promissum patris non esse seruatum? quid, quod Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cum tres optiones Ne-

antequam

ptunus

ptunus dedisset, optauit interitum Hippolyti filij sui, cum is patri suspectus esset de nouerca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. quid Agamemnõ? cum deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimũ natum esset illo anno, immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promissum potius non faciendũ, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. ergo & promissa non facienda non nunquã. Neq; semper deposita reddẽda sunt. si gladiũ quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens; reddere peccatum sit, nõ reddere officium. quid, si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellũ inferat patriæ, reddes ne depositum? non, credo: facies enim contram remp. quæ debet esse charissima. sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, temporibus fiunt non honesta. facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, cõmutata utilitate fiunt non honesta. ac de his quidem, quæ uidentur esse utilitatis cõtra iustitiam simulatione prudentiæ, satis, arbitror, dictum. sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem uersabimur, cum docebimus ea, quæ uidentur esse utilia, neque sunt, q̃ sint uirtutis inimica. ac de prudentia quidẽ, quam uult imitari malitia; itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstãtia cernitur; altera in cõformatione, & moderatione cõtinentiæ, & temperantiæ. utile uidebatur Vlyssi (ut quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimum auctorem talis de Vlysse nulla suspicio est) sed

insimulant eum tragoediæ simulatione insaniæ militiam subterfugere uoluisse. non honestum consilium: at utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ uiuere otiose cum parentibus, cum uxore, cũ filio. ullum tu decus in quotidianis periculis, et laboribus cũ tranquillitate hac conferendum putas? ego ueram istam cõtemnendã, & abijciendam; quoniã, quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror: quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseuerasset? qui, cũ maximas res gesseris in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace:
Cuiu' ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulauit: ne coiret, institit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istiu' percepset malitiosam audaciam,
Fides sacratæ ius perpetuo falleret.
illi uero non modo cum hostibus, uerum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factáq; ueniamus. M. Attilius Regulus, cum Consul iterum in Africa ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Amilcare, iuratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. is, cum Romam uenisset, utilitatis speciem uidebat: sed eam, ut res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, cõmunem fortu-

næ bellicæ iudicantem, tenere consularis dignitatis gradum. quis hæc neget esse utilia? quid censes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quæris auctores? harum enim est uirtutum proprium nil extimescere, omnia humana despicere, nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare: itaque quid fecit? in senatum uenit: mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusauit: quàm diu iureiurando hostium teneretur, non esse se senatorem. atque illud etiam: (ò stultum hominé, dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suæ) reddi captiuos, negauit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces, se iam confectum senectute. cuius cum ualuisset auctoritas. captiui retenti sunt, ipse Carthaginem rediit, neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. neque uero tamen ignorabat se ad crudelissimum hosté, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iusiurandum conseruandum putabat. itaque tum, cum uigilãdo necabatur, erat in meliore causa, quàm si domi senex captiuus, periurus, & consularis remansisset. at stulte, qui non modo non censuerit captiuos remittendos, uerum etiam dissuaserit. quo modo stulte? etiam ne, si reip. conducebat? potest autem, quod inutile reip. sit, id cuiquam ciui utile esse? peruertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate seiungunt: omnes enim expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur; nec facere aliter ullo modo possumus: nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, utilia reperire, propterea illa prima, &

summa habemus, utilitatis nomen nó tam splendidum, quàm necessarium ducimus. quid est igitur, dixerit quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouem? at hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo, qui deũ nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri; sed eorum etiam, qui deũ semper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquam nec irasci deum, nec nocere. quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantam utilitatem peruerteret. an, ne turpiter faceret? primum minima de malis. num igitur tantum mali turpitudo ista habebit, quãtum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Accium?

habebat

Fregisti ne fidem? neque dedi, neque do infideli cuiquã, quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, uideri quædam utilia, quæ nó sint; sic se dicere, uideri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum uidetur honestũ conseruandi iurisiurãdi causa ad cruciatum reuertisse, sed fit non honestum, quia, quod per uim hostium esset actũ, ratum esse non debuit. addunt etiam; quidquid ualde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non uideretur. hæc ferè contra Regulum. sed prima uideamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neque nocere. hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contra omne iusiurandum ualet. sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ uis sit, debet intelligi: est enim iusiurãdum affirmatio religiosa. quod autem affirmatiue, quasi deo teste, promiseris, id tenen-

dum est: iam enim non ad iram deorum, quæ nulla est, sed ad iustitiã, et ad fidẽ pertinet: nã præclare Ennius,

» O' fides alma, apta pennis, et iusiurandum Iouis.

qui igitur iusiurandum uiolat, is fidem uiolat: quam in Capitolio uicinam Iouis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse uoluerũt. at enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus: certe, si nihil malum esset, nisi dolere. id autem non modo non summum malum, sed nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. quorum quidem testem non mediocrẽ, sed haud scio an grauissimum, Regulum nolite, quæso, uituperare: quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Reip. qui retinendi officij causa cruciatum subierit uoluntarium? nam, quod aiunt minima de malis, id est ut turpiter potius, quàm calamitose: an est ullum maius malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio, et fœditas turpificati animi debet uideri? itaque, neruosius qui ista disserunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. nam illud quidem,

» Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam,

iccirco rectè à poeta dicitur, quia, cũ tractaretur Atreus, personæ seruiendum fuit. sed si hinc sibi sumũt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit: uideant, ne quæratur latebra periurio. est autem etiam in ius bellicũ, fidesq; iurisiurandi sæpe hosti seruanda: quod enim ita iuratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oporte=

ô Fides alma a quo pendet iusiurandum Iouis

re, id obseruandum est; quod aliter, id si non fecerit nullum periurium est: ut, si prædonibus pactum pro capite pretium nō attuleris, nulla fraus st, ne si iuratus quidem id nonfecceris: nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed cōmunis hostis omnium. cum hoc non fides esse debet, nec iusiurandum cōmune: nō enim, falsum iurare, peierare est; sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut uerbis concipitur, more nostro, id non facere, periurium est: scite enim Euripides;

Iuraui lingua, mentem iniuriatam gero.

Regulus uero non debuit conditiones, pactionesq; bellicas, & hostiles perturbare periurio: cum iusto enim, & legitimo hoste res gerebatur: aduersus quem & totum ius fœciale, & multa sunt iura communia. quod ni ita esset, nunquam claros uiros senatus uinctos hostibus dedidisset. at uero T. Veturius, & Sp. Posthumius, cum iterum Consules essent, quia, cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: iniussu enim populi, senatusq; fecerant. eodemq; tempore T. Numitius, Q. Aemilius, qui tum tribuni pl. erāt, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. atque huius deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor, & auctor fuit. quod item multis annis post C. Mancinus: qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius, & Sex. Attilius ex S. C. ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. honestius hic, quàm Q. Pompeius:

quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. hic ea, quæ uidebatur utilitas, plus ualuit, quàm honestas: apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritae superata est. at non debuit ratum esse, quod erat actum per uim. quasi uero forti uiro uis possit adhiberi. cur igitur ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captiuis dissuasurus esset? quod maximum in eo est, id reprehenditis: non enim suo iudicio stetit; sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profecto Pœnis redditi essent. ita incolumis in patria Regulus restitisset. quod qui patriæ non utile putauit, idcirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. non quòd aiunt, quod ualde utile sit, id fieri homestum: immo uero esse, non fieri: est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. sed ex tota hac laude Reguli, unũ illud est admiratione digum, quòd captiuos retinendos censuerit. nam quòd rediјt, nobis nõ mirabile uidetur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit: itaq; ista laus non est hominis, sed tmporum: nullum enim uinculum ad stringendam fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerũt. id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides; indicant notationes, animaduersioneq; Censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando indicabant. L. Manlio A. filio, cum Di=

Lm. A. 70. 11

ctator fuisset, M. Pomponius Tribunus pl. diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad Dictaturam gerendam addidisset. criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset, et ruri habitare iussisset. quod cum audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri; accurrisse Romam, et prima luce Pomponij domum uenisse dicitur. cui cum esset nunciatum; quòd illum iratum allaturũ ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq; arbitris ad se adolescentem iussit uenire. at ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturum, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset: Manliũ missum fecit. tantum temporibus illis iusiurandum ualebat. atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio Consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: magnus uir in primis: & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus, & seuerus in filium. sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurando: sic decem illi, quos post Cānensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, in castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent, si non redierunt, uituperandi. de quibus non omnes uno modo: nam Polybius, bonus auctor in primis, scribit ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nouẽ reuertisse à senatu re non impetrata; unum ex decem,

Lm. A. 71. 7.
Ph. 53. 5

qui paulo post, quàm egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse: reditu enim in castra, iliberatum se esse iureiurando interpretabatur: non recte: fraus enim distringit, non dissoluit periuriũ. fuit igitur stulta calliditas, peruerse imitata prudentiã. itaque decreuit senatus, ut ille ueterator, & callidus uinctus ad Annibalem duceretur. sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo, et Varrone Consulibus: eos senatus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fierit potuisset; ut esset insitum militibus nostris aut uincere, aut emori. qua quidẽ re audita fractum animũ Annibalis scribit idem, quòd senatus, populusq; R. rebus afflictis tam excelso animo fuisset. sic honestatis comparatione ea, quæ uidentur utilia, uincuntur. Acilius autem, ille, qui græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, ut iureiurando liberarentur; eosq; à Consoribus omnibus ignominijs notatos. sit iam huius loci finis: perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractoq; fiant, quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse uideret, non quod Reipublicæ, censuisset, aut domi remanere uoluisset; non esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium uirtutum choro contrarium? atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerij philosophi nominati, omne

bonum in uoluptate posuerunt; uirtutemq; censuerunt ob eam rem esse laudandam, quòd efficiens esse uoluptatis. quibus obsoletis floret Epicurus, eiusdem ferè adiutor, auctorq; sententiæ. cum his, uelis, equisq; (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est: nam si nõ modo utilitas, sed uita omnis beata, corporis firma constitutione, eiusq; constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur; certe hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cũ honestate pugnabit: nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an, ut cõquirat undique suauitates? quàm miser uirtutis famulatus seruientis uoluptati? quod autẽ munus prudentiæ? an legere intelligenter uoluptates? fac nihil isto esse iucundius: quid excogitari potest turpius? iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum, laborumq; contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona uoluptate terminauerit, mala dolore; ut si illum audiam de continentia, et temperantia. dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt: nam quo modo potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in uoluptate? est enim temperantia libidinum inimica, libidines, autem consectatrices uoluptatis. atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiuersantur. prudentiam introducunt scientiam suppeditantem uoluptates, depellentem dolores. fortitu-

dinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendiq; doloris. etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim uoluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. iustitia uacillat, uel tacet potius, omnesq; hæ uirtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani: neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad uoluptatem, utilitatem ue referantur. conferamus igitur in pauca: nam ut utilitatem nullã esse docuimus, quæ honestati esset contraria; sic omnem uoluptatem dicimus honestati esse contrariam. quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico; qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate uoluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauissent. non recipit istam coniunctioẽ honestas, aspernatur, repellit. nec uero finis bonorum, & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus uerbis disputata. nunc ad propositum. quemadmodum igitur, si quando ea, quæ uideretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. sin autem speciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio: nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortasse non nihil, utilitatis certe nihil habebit.

Habes à patre munus Marce fili, mea quidem ſententia, magnum, ſed perinde erit, ut acceperis. quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hoſpites, erunt recipiendi. ſed ut, ſi ipſe ueniſſem Athenas, quod quidem eſſet factum, niſi me de medio curſu clara uoce patria reuocaſſet, aliquando me quoque audires: ſic, quoniã his uoluminibus ad te profecta uox mea eſt, tribues his temporis, quãtum poteris; poteris autem, quantum uoles. cum uero intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere; tum & præſens tecum propediem (ut ſpero) &, dum aberis abſens loquar. Vale igitur mi Cicero; tibiq; perſuade, te mihi quidẽ eſſe chariſſimum, ſed multo fore chariorem, ſi talibus monimentis, præceptiſq; lætabere.

M. TVLLII CICERONIS CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, SCIPIO, CATO, LAELIVS.

O Tite, si quid ego adiuto, curam'ue leuasso,
Quæ nuc te coquit, et uersat sub pectore fixa,
Ecquid erit premij?

licet enim uersibus iisdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flaminium ille uir haud magna cum re, sed fide plenus. quanquam certo scio, non, ut Flaminium, solicitari te Attice sic noctesq;, diesq;: noui enim moderationem animi tui, & æquitatem; teq; non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem, & prudentiam intelligo. & tamen suspicor iisdem rebus te, quibus me ipsum, interdum grauius commoueri. quarum cõsolatio & maior est, & in aliud tempus differenda. nunc autem mihi uisum est de senectute aliquid ad te scribere: hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut iam urgentis, aut certe aduentantis senectutis & te, & me ipsum leuari uolo. etsi te quidé id modice, ac sapiēter, sicut omnia, et ferre, & laturum esse certo scio. sed mihi, cum de senectute uellem aliquid scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrũ cõmuniter uteretur. mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, ut nõ modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam, et iucundã sene=

un 85. b. a
val. a. c. 4. et
lu. 76. b
ph. 85. b

ctutem. nunquam igitur satis laudari digne poterit philosophia: cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. hunc uero librum de senectute ad te misimus. omnem autem sermonem tribuimus nõ Tithono, ut Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula; sed M. Catoni seni, quo maiorem auctoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facile senectutem ferat, iisq; eum respõdentem: qui si eruditius uidebitur disputare, quàm consueuit ipse in suis libris, attribuito græcis literis, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. sed quid opus est plura? iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

SCIP. Sæpenumero mirari soleo cũ hoc C. Lælio tum cæterarum rerum tuam excellentem M. Cato, perfectamq; sapientiam, tum uel maxime, quòd senectutem tuam nunquam tibi grauem esse senserim: quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Aetna grauius dicant sustinere. CAT. Rem haud sanè Scipio, & Læli difficilem admirari uidemini: quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene, beatéq; uiuendum, iis omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona à seipsis petunt, iis nihil potest malum uideri, quod naturæ necessitas afferat: quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti. tanta est inconstantia, stultitia, atque peruersitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm putassent. primum, quis cogit eos falsum putare? qui enim citius adole-

ſcentiæ ſenectus, quàm pueritiæ adoleſcentia obrepit? deinde, qui minus grauis eſſet ijs ſenectus, ſi octingenteſimũ annum agerent, quàm octogeſimũ? præterita enim ætas, quãuis longa, cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultã ſenectutẽ. quocirca, ſi ſapientiam meã admirari ſoletis, quæ utinã digna eſſet opinione ueſtra, noſtroq; cognomine, in hoc ſumus ſapientes, quòd naturã optimam ducem, tanquam deum, ſequimur, eiq; paremus: à qua non ueriſimile eſt, cum cæteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum, tãquam ab inerti poeta, eſſe neglectũ. ſed tamẽ neceſſe fuit eſſe aliquod extremum, & , tanquam in arborum bacis, terræq; frugibus, maturitate tempeſtiua quaſi uietũ, & caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti: quid enim eſt aliud gigantum more bellare cum dijs, niſi naturæ repugnare? L AE L. Atqui Cato gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi, quoniam ſperamus, & uolumus quidem ſenes fieri, ante multo à te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraueſcentem ætatem ferre poſſimus. C A T. Faciam uero Læli, præſertim ſi utrique ueſtrum gratum, ut dicis, futurũ eſt. L AE L. Volumus ſanè, niſi moleſtum eſt tibi Cato, tanquam aliquam uiam longam confeceris, qua nobis quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quò perueniſti, uidere quale ſit. C A T. Faciam, ut potero, Læli: ſæpe enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus ueteri prouerbio facillime congregantur) quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines conſulares, noſtri ferè æquales deplorare ſolebant; tum, quòd uoluptatibus carerẽt, ſine quibus uitam

nullam putarent, tum, quòd ſpernerentur ab iis, à quibus eſſent coli ſoliti. qui mihi non id uidebantur accuſare, quod eſſet accuſandũ: nam ſi id culpa ſenectutis accideret, eadem mihi uſu euenirent, reliquiſq; omnibus maioribus natu: quorũ ego multorũ cognoui ſenectutem ſine querela, qui ſe à libidinum uinculis laxatos eſſe nõ moleſte ferrent, nec à ſuis deſpicerentur. ſed omnium iſtiuſmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate: moderati enim, nec difficiles ſenes, nec inhumani tolerabilem agũt ſenectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætate moleſta eſt. LAEL. Eſt, ut dicis, Cato: ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi protper opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem ſenectutẽ uideri, id autẽ non poſſe multis contingere. CAT. Eſt iſtud quidem Læli aliquid, ſed nequaquã in iſto ſunt omnia. ut Themiſtoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, non illum ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutum: nec hercle, inquit, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis, nec, ſi tu Athenienſis eſſes, clarus unquam fuiſſes. quod eodẽ modo de ſenectute poteſt dici: nec enim in ſumma inopia leuis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidẽ, nec inſipienti in ſumma copia nõ grauis. aptiſſima omnino ſunt Scipio, et Læli arma ſenectutis, artes, exercitationeſq; uirtutum. quæ in omni ætate cultæ, cum multum, diuq; uixeris, mirificos afferunt fructus; non ſolùm quia nunquam deſerunt, nec in extremo quidem tempore ætatis; (quanquam id maximũ eſt) uerum etiam quia conſcientia bene actæ uitæ, multorumq; benefactorũ recordatio iucundiſſima eſt. ego quidem Q.

Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens ita dilexi senem, ut æqualem: erat enim in illo uiro comitate condita grauitas: nec senectus mores mutauerat. quãquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen iam ætate prouectum: anno enim post, quàm primum Consul fuerat, ego natus sum: cumq; eo quartum Consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoq; anno post ad Tarentum Quæstor: deinde Aedilis, quadriennio post factus sum Prætor, quem magistratum gessi Consulibus Tuditano, & Cethego, cum quidem ille admodum senex suasor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. hic & bella gerebat, ut adolescens, cum planè grandis esset: & Annibalem iuueniliter exultantem patientia sua molliebat: de quo præclare familiaris noster Ennius:

» Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
» Non ponebat enim rumores ante salutem.
» Ergo postq;, magisq; uiri nunc gloria claret.

Tarentum uero qua uigilantia, quo consilio recepit? cũ quidem me audiente Salinatori, qui amisso oppido fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti; mea opera Q. Fabi Tarentum recepisti; certe, inquit, ridens, nisi tu amisisses, nunquam recepissem. nec uero in armis præstantior, quàm in toga; qui Consul iterum, Sp. Caruilio collega quiescente, C. Flaminio Tribuno pl. quoad potuit, restitit agrum Picenum, & Gallicum uiritim contra senatus auctoritatem diuidenti: Augurq; cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs ea geri, quæ pro reip. salute gererentur; quæ contra remp. fierent, con-

tra auspicia fieri. multa in eo uiro præclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quàm quo modo ille mortem Marci filij tulit, clari uiri, & consularis. est in manibus uiri laudatio: quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus? nec uero ille in luce modo, atque in oculis ciuium magnus; sed intus, domiq; præstantior. qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia iuris augurij? multa etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat non domestica solum, sed etiam externa bella. cuius sermone ita tum cupide fruebar, quasi iam diuinarem id, quod euenit, illo extincto fore, unde discerem, neminem. quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto uidetis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres, naualesq; pugnas, ut bella à se gesta, ut triumphos recordentur: est enim quiete, & pure, & eleganter actæ ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis; qui uno, & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis; qui eum librum, qui Panathenaicus inscribitur quarto, & nonagesimo anno scripsisse dicitur, uixitq; quinquennium postea: cuius magister Leontinus Gorgias centum, & septem compleuit annos; neque unquam in suo studio, atque opere cessauit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tandiu uellet esse in uita, nihil habeo, inquit, quòd accusem senectutem. præclarum responsum, & docto homine dignum: sua enim uitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod non fa-

ciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius.

» Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
» Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

equi fortis, & uictoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probe meminiſſe poteſtis: anno enim undeuigeſimo poſt eius mortem hi Conſules, L. Flaminius, & M. Atilius, facti ſunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterum Conſulibus mortuus eſt, cum ego quidem quinque, & ſexaginta annos natus legem Voconiam uoce magna, & bonis lateribus ſuaſiſſem. annos ſeptuaginta natus (tot enim uixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putātur, onera, paupertatem, & ſenectutem, ut eis penè delectari uideretur. Etenim, cum cōplector animo, quatuor cauſas reperio, cur ſenectus miſera uideatur; unā, quòd auocet à rebus gerendis; alterā, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd priuet omnibus ferè uoluptatibus; quartam, quòd haud procul abſit à morte. earum, ſi placet, cauſarum quantum quæque ualeat, quantumq; iuſta ſit, uideamus. A' rebus gerendis ſenectus abſtrahit: quibus? an ijs, quæ iuuentute gerūtur, & uiribus? nullæne igitur res ſeniles ſunt, quæ uel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus Scipio, ſocer optimi uiri filij mei? cæteri ſenes, Fabritij, Curij, Coruncani, cum remp. conſilio, & auctoritate defendebant, nihil agebāt? ad App. Claudij ſenectutem accedebat etiam, ut cæcus eſſet: tamen, cum ſententia' ſenatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitauit dicere illa, quæ uerſibus perſecutus eſt Ennius:

» Quò uobis mentes, rectæ quæ stare solebant
» Antehac, dementi sese flexere ruina?

cæteraq; grauissime: notum uobis enim carmen: & tamen ipsius Appij extat oratio. atque hæc ille egit septem, & decem annis post alterum Cõsulatum, cum inter duos Consulatus anni decem interfuissent, Censorq; ante Consulatum superiorem fuisset: ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. nihil igitur afferunt, qui in re gerenda uersari senectutem negant: similesq; sunt, ut si qui gubernatorem in nauigãdo agere nihil dicant, cum alij malos scandant, alij per foros cursent, alij sentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, sedeat in puppi quietus. non facit ea, quæ iuuenes. at uero multo maiora, & meliora facit: non enim uiribus, aut uelocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, sed consilio, & auctoritate, & sententia; quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi forte ego uobis, qui & miles, et Tribunus, & Legatus, & Cõsul uersatus sum in uario genere bellorum, cessare nunc uideor, cum bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo, &, quo modo Carthagini male iam diu cogitanti bellum inferatur, multo ante denuncio. de qua non ante uereri desinam, quàm illã excisam esse cognouero. quam palmam utinam dij immortales tibi Scipio reseruent; ut aui reliquias persequare: cuius à morte hic tertius, & trigesimus est annus: sed memoriam illius uiri excipient omnes anni cõsequẽtes. anno ante me Censorem mortuus est, nouem annis post meum Consu-

latum; cum Consul iterum, me Consule creatus esset. num igitur, si ad centesimum annum uixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, aut saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladijs uteretur, sed consilio, ratione, sententia. quæ nisi essent in senibus, nõ summum consiliũ maiores nostri appellassent senatũ. apud Lacedæmonios quidem ij, qui amplissimũ magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. quòd si legere, & audire uoletis externa, maximas Resp. per adolescentulos labefactatas, à senibus sustentatas reperietis: Cedò, qui uestram Rempublicam tantam amisistis tam cito? sic enim percunctanti, ut est in Næuij ludo, respondentur & alia, & hæc in primis:

›› Proueniebant oratores noui, stulti adolescentuli.

temeritas est uidelicet florentis ætatis, prudentia senectutis. at memoria minuitur: credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium ciuium nomina perceperat. num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? equidem non modo eos noui, qui sunt, sed eorum patres etiam, & auos: nec sepulcra legens, uereor (quod aiunt) ne perdam memoriam his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. nec uero quenquam senum audiui oblitum, quo loco thesaurum obruisset. omnia, quæ curant, meminerunt, uadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeant. quid iuriscõsulti, quid Pontifices, quid Augures, quid philosophi senes? quàm multa meminerunt? manent ingenia senibus modo permaneat studium, & industria, nec ea solum in

claris, & honoratis uiris, sed in uita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit. qui propter studium cum rem familiarem negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus est, ut, quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum, quasi desipientem, à re familiari remouerent iudices. tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserat, Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quæsisseq́; num illud carmen desipientis uideretur: quo recitato, sententijs iudicum est liberatus. num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidé, num Stesichorum, num quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, num philosophorum principes Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem uos etiam Romæ uidistis, Diogené Stoicum coegit in suis studijs obmutescere senectus? an non in omnibus his studiorũ agitatio uitæ æqualis fuit? age, ut ista diuina studia omittamus: possum nominare ex agro Sabino rusticos uicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, non cõdendis. quãquam in ijs hoc minus mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse uiuere. sed ijdem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

„ Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. nec uero dubitat agricola quamuis senex, quærenti, cui serat, respondere;

dijs immortalibus, qui me non accipere tãtummodo hæc à maioribus uoluerunt, sed etiam posteris prodere. melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quàm illud idem.

›› Aedepol senectus, si nihil quidquam aliud uitij
›› Apportet secum, cum aduenerit; unum id satis est,
›› Quòd diu uiuendo, multa, quæ non uult, uidet:

& multa fortasse, quæ uult: atque in ea quidem, quæ non uult sæpe etiam adolescentia incurrit. illud uero idem Cæcilius uitiosius:

›› Tum etiam in senecta hoc reputo miserrimum,
›› Sentire ea ætate esse odiosum se alteri:

iucundum potius, quàm odiosum: ut enim adolescẽtibus bona indole præditis sapientes senes delectantur, leuiorq; fit eorum senectus, qui à iuuentute coluntur, et diliguntur; sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad uirtutum studia ducuntur. nec minus intelligo me uobis, quàm uos mihi esse iucundos. sed uidetis, ut senectus non modo languida, atque iners non sit, uerũ etiã sit operosa, & semper agens aliquid, et moliens, tale scilicet, quale cuiusque studiũ in superiore uita fuit. quid, quòd etiã addiscunt aliquid: ut Solonẽ in uersibus gloriantem uidemus, qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui græcas literas senex didici. quas quidem sic auide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti uidetis. quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem: uellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe elaboraui.

Nec nunc quidé uires desidero adolescentis, (is enim lo=
cus erat alter de uitijs senectutis) non plus, quàm ado=
lescens etiã uires tauri, aut elephantis desiderabam: quod
enim homini naturaliter insitũ est, eo uti decet, et quid=
quid agas, agere pro uiribus: quæ enim uox potest esse
contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui, cum iam se
nex esset, athletasq; se in curriculo exercentes uideret, a=
spexisse lacertos suos dicitur, illachrymansq; dixisse:

» At hi quidem iam mortui sunt:

non uero tam isti, quàm tu ipse, nugator: neque enim ex
te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis
tuis. nihil Sex. Aelius tale, nihil multis annis ante T.
Coruncanus, nihil modo P. Crassus: à quibus iura ciui=
bus præscribantnr: quorũ usque ad extremum spiritum
prouecta est prudentia. orator, metuo, ne languescat se=
nectute: est enim munus eius non ingenij solum, sed
laterum etiam, & uirium. omnino canorum illud in
uoce splendescit etiã nescio quo pacto in senectute: quod
equidem non amisi adhuc: & tamen uidetis annos
meos: sed tamen decorus est sermo senis quietus, & re=
missus; facitq; persæpe ipsa sibi audientiam diserti se=
nis compta oratio, & mitis, quòd si exequi nequeas, pos
sis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. quid enim est
iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? an ne
eas quidem uires senectuti relinquemus, ut adolescen
tulos doceat, instituat, ad omne officij munus instruat?
quo quidem opere quid potest esse præclarius? mi=
hi uero Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo L.
Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuue=

num fortunati uidebantur. nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamuis consenuerint uires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio uirium adolescentiæ uitijs efficitur sæpius, quàm senectutis: libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. ego L. Metellum memini puer, qui, cum quadriennio post alterum Consulatum Pontifex maximus factus esset, uiginti, & duos annos ei sacerdotio præfuit, ita bonis uiribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. nihil necesse est de me ipso dicere mihi. quanquam est id quidẽ senile, ætatiq; nostræ conceditur: uidetis enim, ut apud Homerũ sæpissime Nestor de uirtutibus suis prædicet: tertiam enim iam ætatem hominum uiuebat; nec erat ei uerendum, ne uera de se prædicans, nimis uideretur aut insolens, aut loquax: etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suauitatem nullis egebat corporis uiribus. & tamen ille dux Græciæ nunquã optat, ut Aiacis similes decem habeat, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin breui Troia sit peritura. sed redeo ad me. quartum annum ago, et octogesimum. equidem posse uellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, nõ me quidẽ ijs esse uiribus, quibus aut miles Punico bello, aut Quæstor in eodẽ bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio

post cum Tribunus militaris depugnaui apud Thermo-pylas M. Atilio Glabrione Consule: sed tamen (ut uos uidetis) non planè me eneruauit, non afflixit senectus: non curia uires meas desiderat, non Rostra, non amici, non clientes, non hospites: nec enim unquam sum assensus illi ueteri, laudatoq; prouerbio, quod monet mature fieri senem, si diu uelis esse senex. ego uero me minus diu senem esse mallem, quàm esse senem ante, quàm essem: itaque nemo adhuc conuenire me uoluit, quin fuerim occupatus. at minus habeo uirium, quàm uestrum uteruis. nec uos quidem T. Pontij Centurionis uires habetis: num idcirco ille est præstantior uobis? moderatio modo uirium adsit, & tantum, quantum quisq; potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur uirium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bouem. utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis uires ingenij dari? denique isto bono utare, dum adsit: cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pueritiam, paululum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. cursus est certus ætatis, & uia una naturæ, eáq; simplex; suáq; cuiq; parti ætatis tempestiuitas est data: ut enim infirmitas est puerorum, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam constantis ætatis; sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. arbitror te audire Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus; cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cum equo, ex equo non descendere; nullo imbre, nul-

lo frigore adduci, ut capite operto sit; summā in eo esse corporis siccitatem; itaque exequi omnia regis officia, et munera . potest igitur exercitatio, & temperātia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. nō sunt in senectute uires: nec postulātur quidē uires à senectute. ergo & legibus, & institutis uacat ætas nostra muneribus ijs, quæ nō possunt sine uiribus sustineri. itaq; non modo, quod non possumus, sed ne quantū possumus quidem, cogimur. at ita multi sunt imbecilles senes, ut nullū officij, aut omnino uitæ munus exequi possint. at id quidem nō propriū senectutis est uitiū, sed cōmune ualetudinis . quàm fuit imbecillis P. Africani filius, is, qui te adoptauit? quā tenui, aut nulla potius ualetudine? quòd nisi ita fuisset, alterū ille extitisset lumen ciuitatis: ad paternā enim magnitudinē animi , doctrina uberior accesserat. quid mirū igitur in senibus, si infirmi sunt aliquādo, cū ne id quidē adolescētes effugere possint? resistēdum Læli, et Scipio senectuti est; et eius uitia diligētia corrigēda sunt: pugnandū, tanquā contra morbū, sic cōtra senectutē: habēda ratio ualetudinis: utendū exercitationibus modicis: tantū cibi, et potionis adhibendū, ut reficiantur uires, nō opprimātur . nec uero corpori solū subueniēdū est, sed etiā menti , atq; animo multo magis: nanque hæc quoq;, nisi tāquā lumini oleū instilles, extinguūtur senectute. et corpora quidē defatigatiōe, et exercitatione ingrauescūt: animi autē exercendo leuantur . nā, quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos. quæ uitia sunt non senectutis, sed inertis, ignauæ, somniculosæ senectutis: ut petulantia, ut libido

magis est adolescentum, quàm senum? nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum leuium est, non omnium. quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cæcus: intentum enim animum tanquam arcum habebat: nec languescens succumbebat senectuti: tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum serui, uerebantur liberi, carũ omnes habebant: uigebat in ea domo patrius mos, & disciplina: ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos: ut enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus. quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. septimus mihi originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monimenta colligo: causarum illustrium, quascunq; defendi, nunc quàm maxime conficio orationes: ius augeriũ, pontificiũ, ciuile tracto: multum etiam literis græcis utor: Pythagoreorũq; more exercendæ memoriæ gratia, quandocunque dixerim, audiuerim, egerim, commemoro uesperi. hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis: in his desudans, atque elaborans, corporis uires nõ magnopere desidero: adsum amicis: uenio in senatum frequens, ultroq; affero res multum, & diu cogitatas, easq; tueor animi, non corporis uiribus. quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ iam agere non possem

ſed, ut poſſim, facit acta uita: ſemper enim in his ſtudijs, laboribusq́; uiuenti non intelligitur, quando obrepat ſenectus. ita ſenſim, ſine ſenſu ætas ſeneſcit; nec ſubito frangitur, ſed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio ſenectutis, quòd eam carere dicunt uoluptatibus. ò præclarum munus ætatis: ſiquidem id aufert nobis, quod eſt in adoleſcentia uitioſiſſimum: accipite enim optimi adoleſcentes ueterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari uiri: quæ mihi tradita eſt, cum eſſem adoleſcens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem peſtem, quàm corporis uoluptatem, hominibus dicebat à natura datam: cuius uoluptatis auidæ libidines, temere, & effrenate ad potiundum incitarentur. hinc patriæ proditiones, hinc rerump. euerſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci dicebat: nullum denique ſcelus, nullum magnum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido uoluptatis impelleret: ſtupra uero, & adulteria, & omne tale flagitium nullis alijs illecebris excitari, niſi uoluptate: cumq́; homini ſiue natura, ſiue quis deus nihil mẽte præſtabilius dediſſet, huic diuino muneri, ac dono nihil tam eſſe inimicum, quàm uoluptatem: nec enim libidine dominante temperantiæ locum eſſe, nec omnino in uoluptatis regno uirtutem poſſe conſiſtere. quod quo magis intelligi poſſet, fingere animo aliquem iubebat tanta incitatum uoluptate corporis, quanta percipi poſſet maxima. nemini cenſebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet: quocirca nihil tam

detestabile, tamq; pestiferum, quàm uoluptatem; siquidem ea, cum maior esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo in Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Veturius Consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi R. permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat; cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum uenisse L. Aemilio, App. Claudio Coss. reperio. quorsum hæc? ut intelligatis, si uoluptatem aspernari ratione, & sapientia non possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ effecerit, ut non liberet, quod non oporteret: impedit enim consilium uoluptas, rationi inimica; ac mentis (ut ita dicam) perstringit oculos; nec habet ullum cum uirtute commercium. inuitus quidem feci, ut fortissimi uiri T. Flaminij fratrem L. Flaminium è senatu eijcerem septem annis post quàm Consul fuisset: sed notandam libidinem putaui nimiam: ille enim, cum esset Consul in Gallia, exoratus est in conuiuio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in uinculis essent damnati rei capitalis. tunc fratre suo Censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est. mihi uero, & Flacco neutiquam, probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita libido. quæ cum probro priuato contingeret imperij dedecus, sæpe à maioribus natu audiui, qui se porrò pueros à senibus audiuisse dicebant, mirari solitum C. Fabritium quòd, cum apud Regem Pyrrhum Legatus esset, audisset à Thessalo Cinea, Athenis quendam esse, qui se sa-

pientem profiteretur; eumq́; dicere, omnia, quæ faceremus, ad uoluptatem esse referenda: quod ex eo audientes Manium Curium, & T. Coruncanũ optare solitos, ut id Sánitibus, ipsiq́; Pyrrho persuaderetur; quo facilius uinci possent, cum se uoluptatibus dedissent. uixerat Manius Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Consulem se pro republica quarto Consulatu deuouerat: norat eundem Fabritius, norat Coruncanus: qui tum ex sua uita, tum ex eius, quem dico, P. Decij facto iudicabant esse profecto aliquid natura pulchrũ, atque præclarum, quod sua sponte peteretur, quodq́; spreta, & contempta uoluptate optimus quisque sequeretur. quorsum igitur hæc tam multa de uoluptate? quia non modo uituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea uoluptates nullas magnopere desiderat. caret epulis, extructisq́; mensis, & frequentibus poculis: caret ergo uinolentia, cruditate, & insomnijs. sed si aliquid dandum est uoluptati, quoniam eius blanditis non facile obsistimus (diuinus enim Plato escam malorum uoluptatem appellat, quòd ea uidelicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiuijs tamen potest delectari. C. Duillum M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem à cœna senem sæpe uidebam puer. delectabatur cæreo funali, & tibicine: quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. sed quid ego alios? ad me ipsum iam reuertar.. primum habui semper sodales: sodalitates autem me Quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis.

epulabar igitur cum sodalibus, omnino modice, sed erat quidam feruor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt etiam in dies mitiora: neque enim ipsorum cōuiuiorum delectationes corporis uoluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar: bene enim maiores accubationem epularem amicorum, quia uitæ coniunctionem haberet, conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem uocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare uideantur. ego uero propter sermonis delectationem tempestiuis conuiuijs delector, ne cum æqualibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum uestra etiam ætate, atque nobiscum: habeoq; senectuti magnā gratiam, quæ mihi sermonis auiditatem auxit, potionis, & cibi sustulit. quòd si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse uidear uoluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis modus, non intelligo ne in istis quidem uoluptatibus ipsis carere sensu senectutem. me uero & magisteria delectant à maioribus instituta; & is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur magistro in poculo; & pocula, sicut in symposio Xenophontis, minuta, atque rorantia, & refrigeratio æstate, & uicissim in hieme aut sol, aut ignis hybernus: quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo: conuiuiumq; uicinorum quotidie compleo; quod ad multam noctem, quàm maxime possumus, uario sermone producimus. at non est uoluptatum tāta quasi titillatio in senibus. credo: sed nec desideratio quidem: nihil autem molestum, quod non desideres. bene Sophocles

phocles, cum ex eo quidam iam confecto ætate quæreret, uteretur ne rebus Venereis, dij meliora, inquit: libenter uero istinc tanquam à domino agresti, ac furioso profugi. cupidis enim rerum talium odiosum, & molestum est fortasse carere; satiatis uero, & expletis iucũdius est carere, quàm frui. (quanquam non caret is, qui non desiderat) ergo hoc nõ desiderare dico esse iucundius, quàm frui. quòd si istis ipsis uoluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum paruulis fruitur rebus, ut diximtus; deinde ijs, quibus senectus, si etiam non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic in adolescentia uoluptates propè intuens magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus procul eas spectans, tantum, quantum sat est. at illa quanti sunt, animum tanquam emeritis stipendijs libidinis, ambitionis, cõtentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumq; (ut dicitur) uiuere? si uero habet aliquod tanquam pabulum studij, atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute iucundius. mori uidebamus in studio dimetiendi penè cœli, atque terræ Gallũ familiarem patris tui Scipio. quoties illũ lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum cœpisset mane? quàm delectabatur, cum defectiones solis, & lunæ multo nobis ante prædiceret? quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo Punico Næuius? quàm Truculento Plautus? quàm Pseudulo? uidi etiam senem Liuium: qui, cum septem annis ante, quàm ego natus sum, fabulam docuisset Cen-

tone, Tuditanoq; Consulibus, usque ad adolescentiã meã processit ætate. quid de P. Licinij Crassi & pontificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus Põtifex maximus factus est? atqui eos omnes, quos cõmemoraui, his studijs flagrantes senes uidimus. Marcum uero Cethegũ, quem recte suadæ medullam dixit Ennius, quãto studio exerceri in dicendo uidebamus etiam senem? quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum uoluptates cum his uoluptatibus cõparandæ? atque hæc quidem studia sunt doctrinæ: quæ quidem prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt. ut honestum illud Solonis est, quod ait uersiculo quodam, (ut ante dixi) senescere se multa in dies addiscentem: qua uoluptate animi nulla certe potest esse maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarũ: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis uitam proxime uidentur accedere: habent enim rationem cum terra; quæ nũquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, quod accepit, sed aliàs minore, plerũque maiore cum fœnore. quanquam me quidem non fructus modo, sed etiã ipsius terræ uis, ac natura delectat. quæ cum gremio mollito, ac subacto semen sparsum excepit, primum id occatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactũ uapore, & cõplexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoq; erecta geniculato, uaginis iam quasi pubescens includitur. è quibus cum emerserit, fundit frugem spicæ ordine structam, & contra

auium minorum morſum munitur uallo ariſtarũ. quid ego uitium ſatus, ortus, incrementa cõmemorem? ſatiari delectatione non poſſum; ut meæ ſenectutis requiem, oblectamentumq́; noſcatis. omitto enim uim ipſam omniũ, quæ generantur è terra; quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino uinaceo, aut ex cæterarum frugum, aut ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos, ramosq́; procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, uiuiradices, propagines non ne ea efficiunt, ut quemuis admiratione delectent? uitis quidem, quæ natura caduca eſt, &, niſi fulta ſit, ad terram fertur, eadem, ut ſe erigat, clauiculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilueſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. itaque ineũte uere in ijs, quæ relicta ſunt, exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à qua oriens uua ſeſe oſtendit: quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcens, primo eſt peracerba guſtui; deinde maturata dulceſcit; ueſtitaq́; pampinis, nec modico tempore caret, & nimios ſolis defendit ardores: qua quid poteſt eſſe tum fructu lætius, cum aſpectu pulchrius? cuius quidem non utilitas me ſolum, (ut ante dixi) ſed etiam cultura, & ipſa natura delectat; adminiculorum ordines, capitum coniugatio, & religatio, & propagatio uitium, ſarmentorum ea, quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum immiſſio. quid ego irrigationes, quid agri foſſiones, repaſtinationesq́; proferam, quibus fit multo terra fœcundior? quid de utilitate loquar ſtercorandi? dixi

in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne uerbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. at Homerus, qui multis (ut mihi uidetur) ante seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. nec uero segetibus solum, & pratis, & uineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomarijs etiam, & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium uarietate. nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil inuenit agricola solertius. possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. ignoscetis autem: nam & studio rerum rusticarum prouectus sum; & senectus est natura loquacior; ne ab omnibus eam uitijs uidear uendicare. ergo in hac uita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis. cuius quidem uillam ego contemplans (abest enim non longe à me) admirari satis non possum uel ipsius hominis continentiam, uel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt: non enim aurum habere præclarum sibi uideri dixit, sed eis, qui haberent aurum, imperare. poterat ne tantus animus non iucundam efficere senectutem? sed uenio ad agricolas, ne à me ipso recedam. in agris erant tunc senatores, id est senes; si quidem L. Quintio Cincinnato in agro arãti nũciatum est, eum Dictatorem esse factum. cuius Dictatoris iussu Magister Equitum C. Seruilius Hala Sp. Me=

lium regnum appetentem, & occupantem interemit. à uilla in senatum accersebantur & Curius, & cæteri senes. ex quo, qui eos accersebant, uiatores nominati sunt. num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? mea quidem sententia, haud scio, hac an ulla uita beatior esse possit; neque solum officio, quòd hominum generi uniuerso cultura agrorũ est salutaris; sed & delectatione, quam dixi; & saturitate, copiáq; omnium rerum, quæ ad uictum hominum, et cultum etiam deorum pertinent; ut, quoniam hæc quidã desiderant, in gratiam iam cum uoluptate redeamus: semper enim boni, assiduíq; domini referta cella uinaria, olearia, & penuaria est; uilláq; tota locuples est; abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. iam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. tum conditiora facit hæc superuacaneis operis aucupium, atque uenatio. quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearum, oliuetorum'ue specie dicam? breui expediam. agro bene culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, uerum etiã inuitat, atque allectat senectus: ubi enim potest illa ætas aut calescere uel apricatione melius, uel igni; aut uicissim umbris, aquis'ue refrigerari salubrius? habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pilam, sibi nationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant, & tesseras; id ipsum tamen, ut lubebit; quoniam sine his beata esse senectus potest. multas ad res perutiles Xe=

nophontis libri sunt: quos legite, quæso, studiose, ut facitis. quàm copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? atque, ut intelligatis nihil ei tam regale uideri, quàm studium agri colẽdi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem regem Persarum præstantem ingenio, atque imperij gloria, cum Lysander Lacedæmonius uir summæ uirtutis uenisset ad eum Sardis, eiq; dona à socijs attulisset; & cæteris in rebus comem erga Lysandrum, atque humanũ fuisse; et ei quẽdam conseptum agrum, diligenter consitum ostendisse: cum autem admiraretur Lysander et proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, et humũ subactam, atque purã, & suauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam eius, à quo essent illa dimẽsa, atque descripta: & ei Cyrum respondisse: atqui ego ista sum dimensus: mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ, tũ Lysandrum intuentem eius purpurã, & nitorem corporis, ornatumq; Persicum multo auro, multisq; gemmis, dixisse: recte uero te Cyre beatum ferunt, quoniam uirtuti tuæ fortuna coniuncta est. hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minus & cæterarũ rerum, & in primis agri colendi studia teneamus usque ad ultimum tempus senectutis. Marcum quidem Valerium Coruinum accepimus ad centesimum annũ uitã perduxisse, cum esset exacta iam ætate in agris, eosq; coleret: cuius inter primum, & sextum Consulatum sex,

& quadraginta anni interfuerunt. itaque, quantũ spatium ætatis maiores nostri ad senectutis initium esse uoluerunt, tantus illi cursus honorũ fuit. atque eius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis plus habebat, laboris uero minus. apex autem senectutis est auctoritas: quãta fuit in L. Cæcilio Metello, quãta in Attilio Calatino: in quem illud elogium, Vnicũ plurimæ consentiunt gentes populi primarium fuisse uirũ: notum est totum eius carmen incisum in sepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama cõsentiens. quem uirum nuper P. Crassum Pontificem Maximum, quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum uidimus? quid de Paulo, aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas? habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ uoluptates. sed in omni oratione mementote eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. ex quo id efficitur, quod ego quondã magno cũ assensu omniũ dixi, miserã esse senectutẽ, quæ se oratiõe defenderet. nõ cani, non rugæ repente auctoritatẽ afferre possunt: sed honeste acta superior ætas fructus auctoritatis capit extremos: hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ uidentur leuia, atque cõmunia, salutari, appeti decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime obseruantur. Lysandrum Lacedæmonium: cuius modo mẽtionem feci, dicere aiunt solitum, Lacedæmone esse

honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum est: cum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu uenisset, in magno consessu locum ei à suis ciuibus nusquam datum: cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui, cum Legati essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes, & senem illum sessum recepisse: quibus cum à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex ijs quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. multa in nostro collegio præclara, sed hoc, de quo agimus, in primis, quòd, ut quisque ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet: neque solum honore antecedentibus, sed ijs etiam, qui cum imperio sunt, maiores natu Augures anteponuntur. quæ sunt igitur uoluptates corporum cum auctoritatis præmijs comparandæ? quibus qui splendide usi sunt, ij mihi uidentur fabulam ætatis peregisse, nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. at sunt morosi, & anxij, & iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam auari: sed hæc morum uitia sunt, non senectutis. at morositas tamen, & hæc uitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidẽ iustæ, sed quæ probari posse uideatur. contemni se putant, despici, illudi. præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: id'q; tum in uita, tum in scena intelligi potest ex ijs fratribus, qui in Adelphis sunt. quanta in altero duritas, in altero comitas? sic se re

habent: ut enim non omne uinum, ſic non omnis ætas uetuſtate coaceſcit. ſeueritatem in ſenectute probo, & eam, ſicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo. auaritia uero ſenilis quid ſibi uelit, non intelligo: poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quàm, quo minus uiæ reſtat, eo plus uiatici quærere? Quarta reſtat cauſa, quæ maxime angere, atque ſolicitam habere noſtram ætatem uidetur; appropinquatio mortis, quæ certe à ſenectute non poteſt longe abeſſe. ò miſerum ſenem, qui mortem cõtemnendam eſſe in tam longa ætate nõ uiderit: quæ aut planè negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, ſi aliquò eum deducit, ubi ſit futurus æternus. atqui tertium certe nihil inueniri poteſt. quid igitur timeam, ſi aut nõ miſer poſt mortẽ, aut beatus etiam futurus ſum? quanquam quis eſt tam ſtultus, quamuis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad ueſperum eſſe uicturum? quin etiam ætas illa multo plures, quàm noſtra, mortis caſus habet. facilius in morbos incidunt adoleſcẽtes: grauius ægrotant: triſtius curantur: itaque pauci ueniunt ad ſenectutem. quod niſi ita accideret, melius, & prudentius uiueretur: mens enim, & ratio, & conſilium in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino ciuitates fuiſſent. ſed redeo ad mortem impendentem. quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud uideatis cum adoleſcentia eſſe cõmune? ſenſi ego tũ in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis Scipio, omni ætati mortem eſſe communem. at ſperat adoleſcens, diu ſe uicturum: quod ſperare idẽ ſenex

non poteſt. inſipienter ſperat: quid enim eſt ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro ueris? at ſenex ne quid ſperet, habet quidem. at eſt eo meliore conditione, quàm adoleſcens; cũ id, quod ſperat ille, hic iam aſſecutus eſt. ille uult diu uiuere: hic diu uixit. quanquã, ò dij boni, quid eſt in hominis uita diu? da enim ſupremum tempus: expectemus Tarteſſiorum regis ætatem: fuit enim (ut ſcriptum uideo) Arganthonius quidã Gadibus, qui octoginta regnauit annos, centũ et uiginti uixit. ſed mihi ne diuturnum quidem quidquam uidetur, in quo eſt aliquid extremum: cum enim id aduenerit, tunc illud, quod præterijt, effluxit: tantum remanet quidem, quod uirtute, & recte factis ſic conſecutus: horæ quidem cedunt, & dies, menſes, & anni; nec præteritum tempus unquam reuertitur; nec, quid ſequatur, ſciri poteſt. quod cuiq; temporis ad uiuendũ datur, eo, debet contentus eſſe: neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda eſt fabula; modo, in quocũque fuerit actu, probetur: neque ſapienti uſque; Plaudite, uiuendũ: breue enim tẽpus ætatis ſatis eſt longũ ad bene, honeſteq; uiuendũ: ſin proceſſeris longius, nõ magis dolendũ eſt, quã agricolæ dolẽt, præterita uerni tẽporis ſuauitate, æſtatem, autumnumq; ueniſſe: uer enim, tanquam adoleſcentia, ſignificat, oſtenditq; fructus futuros; reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata ſunt: fructus autẽ ſenectutis eſt (ut ſæpe dixi) in ante partorum bonorũ memoria, et copia. omnia uero, quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. quid eſt autem tam ſecundum naturã, quàm ſenibus emori?

quod idem cõtingit adoleſcẽtibus aduerſante, et repugnã te natura. itaque adoleſcentes mori ſic mihi uidẽtur, ut cum aquæ multitudine uis flammæ opprimitur: ſenes autem, ſicut ſua ſponte, nulla adhibita ui, conſumptus ignis extinguitur: & quaſi poma ex arboribus, ſi cruda ſunt, ui auelluntur; ſi matura, et cocta, decidunt; ſic uitam adoleſcentibus uis aufert, ſenibus maturitas: quæ mihi quidẽ tam iucunda eſt, ut, quo propius ad mortem accedam, quaſi terram uidear uidere, aliquãdoq; in portum ex longa nauigatione eſſe uenturus. omniũ ætatũ certus eſt terminus: ſenectutis autem nullus certus eſt terminus; recteq; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi, & tueri poſſis, & tamen mortẽ contemnere. ex quo fit, ut animoſior etiã ſenectus ſit, quàm adoleſcẽtia, & fortior. hoc eſt illud, quòd Piſiſtrato tyranno à Solone reſponſum eſt, cum illi quærenti, qua tandẽ ſpe fretus, ſibi tam audacter obſiſteret, reſpondiſſe dicitur, ſenectute. ſed uiuendi eſt finis optimus cũ integra mente, certiſq; ſenſibus opus ipſa ſuum eadem, quæ coagmentauit, natura diſſoluit, ut nauẽ, ut ædificiũ idem deſtruit facillime, qui conſtruxit: ſic hominẽ eadẽ optime, quæ conglutinauit, natura diſſoluit: nã omnis conglutinatio recens, ægre; inueterata, facile diuellitur. ita fit, ut illud breue uitæ reliquũ nec auide appetendũ ſenibus, nec ſine cauſa deſerendum ſit: uetatq; Pythagoras, iniuſſus imperatoris, ideſt dei, de præſidio, & ſtatione uitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogiũ eſt, quo ſe negat uelle ſuam mortẽ dolore amicorũ, lamentiſq; uacare. uult ſe charũ, credo, ſuis eſſe. ſed haud ſcio, an melius Ennius:

,, Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. iam sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. sed hoc meditatũ ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione trãquillo esse animo nemo potest: moriendum enim certe est, et id incertum an eo ipso die. mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse uidetur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberãda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad uoluntariã mortem cursum equorum incitauerunt; non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conseruaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus suis obstruere uoluerunt; non auum tuum L. Paulum, qui morte sua luit collegæ in Cannẽsi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde nunquam se redituras arbitrarentur. quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? omnino (ut mihi quidem uidetur) rerum omnium satietas uitæ facit satietatem. sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans requirit

ætas, quæ dicitur media? sunt etiam huius ætatis: ne ea quidem in senectute quærũtur. sunt autem extrema quædam studia senectutis. ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. quod cum euenit, satietas uitæ tempus maturum mortis affert. equidem non uideo, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere uobis. quod eo melius cernere mihi uideor, quo ab ea propius absum. Ego uestros patres P. Scipio, tuq; C. Læli, uiros clarissimos, mihi amicissimos, uiuere arbitror, & eam quidem uitam, quæ est sola uita nominanda: nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur: est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum uitæ modo, atque constantia. nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & auctoritas. audiebam, Pythagoram, Pythagoreosq;, incolas penè nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex uniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo uitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio: cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præ=

teritorum, futurorum prouidentia, tot artes, tantæ scien=
tiæ, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas
contineat, esse mortalem: cumq; animus semper agitetur,
nec principium motus habeat, quia ipse se moueat, nec
finem quidem habiturum esse motus, quia nunquam se
ipse sit relicturus: & , cum simplex animi natura esset,
neque haberet in se quidquam admixtum dispar sui, at=
que dissimile, non posse eum diuidi: quòd si non posset,
non posse interire: magnoq; esse argumento, homines
scire pleraque ante quàm nati sint, quòd iam pueri, cum
artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles ar=
ripiant, ut eas non tum primum accipere uideantur,
sed reminisci, & recordari. hæc Platonis sunt ferè.
Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc
dicit: Nolite arbitrari ò mihi charissimi filij, me, cum à
uobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim,
dum eram uobiscum, animum meum uidebatis; sed eũ
esse in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intellige=
batis. eundem igitur esse creditote, etiam si nullum ui=
debitis. nec uero clarorum uirorum post mortem ho=
nores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi effice=
rent, quo diutius memoriam sui teneremus. mihi qui=
dem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in cor=
poribus essent mortalibus, uiuere; cum exissent ex ijs,
emori: nec uero tum animum esse insipientem, cum ex
insipienti corpore euasisset; sed, cum omni admixtione
corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum
esse sapientem. atque etiam, cum hominis natura mor=
te dissoluitur, cæterarum rerũ, perspicuũ est, quò quæque

discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. iam uero uidetis nihil morti esse tam simile, quàm somnũ. atqui omni dormientium animi maxime declarant diuinitatem suam: multa enim, cũ remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt. ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis uinculis relaxauerint. quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, ut deum. sin unà interiturus est animus cũ corpore; uos tamen deos uerentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam nostri pie, inuiolateq; seruabitis. Cyrus quidẽ hæc moriens. nos, si placet, nostra uideamus. Nemo unquam mihi Scipio persuadebit aut patrem tuũ Paulum, aut duos auos Paulum, & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstãtes uiros, quos enumerare non necesse est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinent; nisi animo cernerent, posteritatẽ ad se pertinere posse. an cẽses (ut de me ipso aliquid more senũ glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq; domi, militiæq; suscepturum fuisse, si ijsdem finibus gloriã meã, quibus uitã, essem terminaturus? non ne melius multo fuisset otiosam ætatem, et quietã, sine ullo labore, aut contentione traducere? sed nescio quo modo animus erigẽs se, posteritatẽ semper ita prospiciebat, quasi, cũ excessisset è uita, tũ deniq; uicturus esset. quod quidẽ ni ita se haberet, ut animi immortales essẽt; haud optimi cuiusq; animus maxime ad immortalẽ gloriã niteretur. quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? non'ne

uobis uidetur animus, is, qui plus cernat, & longius, uidere se ad meliora proficisci; ille autem, cuius obtusior sit acies, non uidere? equidem efferor studio patres uestros, quos colui, & dilexi, uidendi: neque eos uero solum conuenire aueo, quos ipse cognoui; sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, ne'ue tanquam Peliam recoxerit. quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis uagiam, ualde recusem: nec uero uelim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres reuocari: quid enim habet uita commodi? quid non potius laboris? sed habeat sanè: habet certe tamen aut satietatem, aut modum. non libet enim mihi deplorare uitam, quod multi, & ij docti, sæpe fecerunt: nec me uixisse pœnitet, quoniam ita uixi, ut non frustra me natum existimem: & ex uita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo: commorandi enim natura diuersorium nobis, non habitandi dedit. ò præclarum diem, cum in illud animorum concilium, cœtumq; proficiscar, & cum ex hac turba, & colluuione discedam: proficiscar enim non ad eos solum uiros, de quibus ante dixi; sed etiam ad Catonem meum: quo nemo uir melior natus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus crematum est: quod contra decuit ab illo meum: animus uero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse ueniendũ. quem ego meum casum fortiter ferre uisus sum; non quòd æquo animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans non

longinquum

longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus Scipio (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam iucunda. quòd si in hoc erro, quòd animos hominum immortales esse credam; libenter erro, nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam; non uereor, ne hũc errorem meum mortui philosophi irrideant. quòd si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est: nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic uiuendi modum. senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adiuncta satietate. Habui hæc, de senectute quæ dicerem. ad quam utinam perueniatis, ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. TVLLII CICERONIS LAELIVS, VEL DE AMICITIA, AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

Q. Mutius Augur Scæuola multa narrare de C. Lælio socero suo memoriter, & iucunde solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientem. ego autẽ à patre ita erã deductus ad Scæuolam sumpta uirili toga, ut, quoad possem, & mihi liceret, à senis latere nunquam discederem: itaque multa ab eo prudẽter disputata, multa breuiter, & cõmode dicta, memoriæ mandabam, fieriq; studebam eius prudẽtia doctior. quo mortuo, me ad Pontificem Scæuolam contuli: quem unum nostræ ciuitatis & ingenio, & iustitia præstantissimum audeo dicere. sed de hoc aliàs. nunc redeo ad Augurem. cum sæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cum & ego essem unà, & pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum ferè erat multis in ore: meministi enim profecto (ut opinor) Attice, & eo magis, quòd P. Sulpitio utebare multũ, cũ is Tribunus pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat Consul, dissideret, quicum coniunctissime, & amantissime uixerat, quanta hominũ esset uel admiratio, uel querela. itaque cũ Scæuola, cum in eam ipsam mentionẽ incidisset, exposuit nobis sermonem Lælij de amicitia habitũ ab illo secum, & cum alte=

ro genero C. Fannio M. filio paucis diebus post mortem Africani. cuius disputationis sententias memoriæ mandaui: quas in hoc libro exposui meo arbitratu: quasi enim ipsos introduxi loquẽtes, ne, inquã, et inquit, sæpius interponeretur: atque id eo feci, ut tanquam à præsentibus coràm haberi sermo uideretur: cum enim sæpe mecũ ageres Attice, ut de amicitia scriberẽ aliquid, digna mihi res tũ omnium cognitione, tum nostra familiaritate uisa est: itaq; feci nõ inuitus, ut prodessem multis tuo rogatu. sed, ut in Catone maiore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla uidebatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic, cum accepissemus à patribus maxime memorabilem C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Lælij persona uisa est, quæ de amicitia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scæuola. genus autem hoc sermonum positum in hominum ueterum auctoritate, & eorũ illustrium, plus nescio quo pacto uidetur habere grauitatis. itaque ipse mea legens sic afficior interdum, ut Catonẽ, non me, loqui existimem. sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicũ amicissimus de amicitia scripsi. tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: nũc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellẽs, de amicitia loquitur. tu uelim à me animum parũper auertas, Læliũ loqui ipsum putes. C. Fãnius, & Q. Mutius ad socerũ ueniunt post mortẽ Africani. ab ijs sermo ori-

de senectute 71 b.

tur: respõdet Lælius, cuius tota disputatio est de amicitia: quam legens tu ipse cognosces. FANN. Sunt ista uera Læli: nec enim melior uir fuit Africano quisquam, nec clarior. sed existimare debes omnium oculos in te esse coniectos. unũ te sapientem & appellant, & existimãt. tribuebatur hoc, modo M. Catoni: scimus L. Acilium apud patres nostros appellatũ esse sapientem: sed uterque alio quodam modo. Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaq́; eius & in senatu, & in foro uel prouisa prudenter, uel acta constanter, uel responsa acute ferebantur, propterea quasi cognomen iam habebat in senectute sapientis. te autem alio quodam modo dicunt non solum natura, & moribus, uerum etiam studio, & doctrina esse sapientem; nec sicut uulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem: nam, qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosq́; casus uirtute inferiores putes. itaque ex me quærunt, credo ex hoc item Scæuola, quonam pacto mortem Africani feras; eoq́; magis, quòd his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris commentandi causa (ut assolet) uenissemus, tu non affuisti, qui diligentissime semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCAEV. Quærunt quidem C. Læli multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id re=

spondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis tum summi uiri, tum amantissimi morte, ferre moderate, nec potuisse non commoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem his nonis in collegio nostro non affuisses, ualetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LAE. Recte tu quidem Scæuola, & uere: nec enim ab isto officio, quod semper usurpaui cum ualerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officij. Tu autem Fanni, quòd mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amice. sed (ut mihi uideris) non recte iudicas de Catone: aut enim nemo (quod quidem magis credo); aut, si quisquam, ille sapiens fuit: quo modo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paulum, uideram Caium: sed hi nec comparantur Catoni maximo, & spectato uiro. quamobrem caue Catoni anteponas ne istum quidem ipsum quem Apollo (ut ais) sapientissimum iudicauit: huius enim facta illius dicta laudantur. De me autem, ut iam cum utroque loquar, sic habetote. ego, si Scipionis desiderio me moueri negem, quàm id recte faciam, uiderint sapientes: sed certe mẽtiar: moueor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, &, ut confirmare possum, nemo certe fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solent: nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit: suis autem incommodis grauiter angi, non

amicum, ſed ſe ipſum amantis eſt. cum illo uero quis neget actum eſſe præclare? niſi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare uellet: quid non eſt adeptus, quod homini fas eſſet optare? qui ſummam ſpem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adoleſcens incredibili uirtute ſuperauit: qui Cõſulatum petijt nũquam, factus eſt Conſul bis, primum ante tempus, iterum ſibi ſuo tempore, Reip. penè ſero: qui duabus urbibus euerſis inimiciſſimis huic imperio, non modo præſentia, uerum etiam futura bella deleuit. quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem, liberalitate in ſorores, bonitate in ſuos, iuſtitia in omnes? hæc nota ſunt nobis. quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum eſt. quid igitur hunc paucorum annorum acceſſio iuuare potuiſſet? ſenectus enim, quãuis non ſit grauis, ut memini Catonem uno anno, antequam mortuus eſt, mecum, & cum Scipione diſſerere, tamen aufert eam uiriditatem, in qua etiã nunc erat Scipio. quamobrem uita quidem talis fuit uel fortuna, uel gloria, ut nihil poſſet accedere. moriendi autem ſenſum celeritas abſtulit. quo de genere mortis difficile dictu eſt: quid homines ſuſpicentur, uidetis. hoc tamen uere licet dicere, P. Sipioni ex multis diebus, quos in uita celeberrimos, lætiſſimoſq; uiderit, illum diem clariſſimum fuiſſe, cũ ſenatu dimiſſo domum reductus ad ueſperam eſt à patribus conſcriptis, à populo R. ſocijs, & Latinis, pridie quàm exceſſit è uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad ſuperos uideatur potius, quàm ad inferos perueniſſe. neque enim aſſentior ijs, qui hæc nuper diſſerere

cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. plus apud me antiquorum actori tas ualet, uel nostrorum maiorum, qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt, quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur; uel eorũ, qui in hac terra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat, institutis, & præceptis suis erudierunt; uel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque sed idem dicebat semper, animos hominum esse diuinos, ijsq;, cum è corpore excessissent, reditum ad cœlum patere, optimoq;, et iustissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni uidebatur: qui, idem quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Manilius adessent, et alij plures, tuq; etiam Scæuola mecum uenisses, triduum disseruit de Rep. cuius disputationis, fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ se in quiete per uisum ex Africano audisse dicebat. quam
id si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facillime euolet tanquam è custodia, uinculisq; corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? quocirca mœrere hoc eius euentu, uereor, ne inuidi magis, quàm amici sit. sin autem illa uereor, ut idem interitus sit animorum, & corporũ, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali: sensu enim amisso, fit idẽ, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optime est, mecũ autem

94 6

sall. in cat

incommodius, quem fuit æquius, ut prius introieram in uitam, ſic prius exire de uita. ſed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, ut beate uixiſſe uidear, quia cum Scipione uixerim. quocum mihi cõiuncta cura de Rep. & de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia cõmunis, &, id in quo eſt omnis uis amicitiæ, uoluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. itaque non tam iſta me ſapientiæ, quam modo Fannius commemorauit, fama delectat, falſa præſertim; quàm, quòd amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore. idq́; mihi eo magis eſt cordi, quòd ex omnibus ſeculis uix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere ſperare uideor Scipionis amicitiam, & Lælij notam poſteritati fore. FAN. Iſtud quidem Læli ita neceſſe eſt. ſed quoniam amicitiæ mentionem feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, ſpero item Scæuolæ, ſi, quemadmodũ ſoles de cæteris rebus, cum ex te quæruntur, ſic de amicitia diſputabis, quid ſentias, qualem exiſtimes, quæ præcepta des. SCAE. Mihi uero pergratum hoc erit: atque id ipſum cũ tecum agere conarer, Fannius anteuertit. quamobrẽ utrique noſtrum gratum admodum feceris. LAE. Ego uero non grauarer, ſi mihi ipſe confiderem: nam & præclara uiſa res eſt; & ſumus (ut dixit Fannius) otioſi: ſed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas: doctorum eſt iſta conſuetudo, eaque Græcorum, ut ijs proponatur, de quo diſputent quamuis ſubito. magnum opus eſt, egetq́; exercitatione non parua. quamobrem quæ diſputari de amicitia poſſunt, ab eis cenſeo pe-

18. a

de orat. 19. a

tatis,qui ista profitentur, ego uos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis: nihil est enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res uel secundas,uel aduersas. sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse: neque id ad uiuum reseco,ut illi,qui hæc subtilius disserũt,fortasse uere,sed ad communem utilitatem parum: negant enim quẽquam uirum bonum esse,nisi sapiẽtem.sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretãtur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. nos autem ea,quæ sunt in usu, uitáq; cõmuni,non ea,quæ finguntur,aut optantur, sperare debemus. nunquam ego dicam C. Fabritium M. Curium, T. Coruncanum, quos sapientes nostri maiores iudicabant,ad istorũ normam fuisse sapientes. quare sibi habeant sapientiæ nomen,& inuidiosum, et obscurum; concedantq;, ut hi boni uiri fuerint. ne id quidem facient: negabunt id,nisi sapienti, posse concedi. agamus igitur pingui Minerua,ut aiunt.qui ita se gerunt,ita uiuunt,ut eorum probetur fides, integritas, æquitas,liberalitas,nec sit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia; sintq; magna constantia, ut hi fuerunt, quos modo nominaui: hos uiros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; quia sequantur, quantum homines possunt, naturam optimam recte uiuendi ducem: sic enim mihi perspicere uideor,ita natos esse nos, ut inter omnes esse societas, quædam, maior autẽ,ut quisque proxime accederet.itaq; ciues potiores sunt,quàm peregrini;& propinqui,quàm alieni: cũ his enim amicitiam natura ipsa peperit:sed ea non satis

habet firmitatis : nanque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest : sublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. quãta autem uis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarumq; rerum cum beneuolentia, & charitate summa consensio. qua quidem haud scio, an excepta sapientia, quidquam melius homini sit à dijs immortalibus datum. diuitias alij præponunt bonam alij ualetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam uoluptates. belluarum hoc quidem extremum est : illa autem superiora caduca, & incerta, posita non tam in nostris consilijs, quàm in fortunæ temeritate. qui autem in uirtute summum bonũ ponũt, præclare illi quidem, sed hæc ipsa uirtus amicitiam gignit, & continet : nec sine uirtute amicitia esse ullo pacto potest : iam uirtutem ex consuetudine uitæ, sermonisq; nostri interpretemur; nec metiamur eam, ut quidam indocti, uerborum magnificentia, uirosq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Caios, Scipiones, Philos. his communis uita contenta est. eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. tales igitur inter uiros amicitia tantas opportunitates habet, quantas uis queo dicere. Principio quis potest esse uita uitalis, ut ait Ennius, qui nõ in amici mutua

beneuolentia conquiescat? quid dulcius, quàm habere, quocum omnia audeas sic loqui, ut tecum? quis esset tãtus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, gauderet? aduersas uero ferre difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam, quàm tu, ferret. denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis; diuitiæ, ut utare; opes ut colare; honores, ut laudere; uoluptates, ut gaudeas; ualetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res continet; quoquò te uerteris, præsto est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiua, nunquam molesta est. itaque non aqua, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. neque ego nunc de uulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest; sed de uera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominãtur, fuit: nam & secundas res splendidiores facit amicitia & aduersas partiens communicansq; leuiores. cumq; plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe prælucet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. uerum etenim amicũ qui intuetur, tanquã exemplar aliquod intuetur sui. quocirca & absentes adsunt, et egẽtes abundãt, et imbecilles ualẽt, et, quod difficilius dictus est, mortui uiuũt. tãtus eos honos memoria desideriũ prosequitur amicorũ. ex quo illorũ beata mors uidetur, horũ uita laudabilis. quod si exemeris ex natura rerũ beneuolẽtiæ cõiunctionẽ, nec domus ulla, nec urbs stare poterit; ne agri quidẽ cultus permanebit.

id si minus intelligitur; quanta uis amicitiæ, concordieq́; sit, ex dissensionibus, atque ex discordijs percipi potest: quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atque dissidijs funditus possit euerti? ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam uirum carminibus græcis uaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoq́; mundo constarent, quæq́; mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. atque hoc quidẽ omnes mortales, & intelligunt, & re probant. itaque, si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut cõmunicandis, qui est, qui id non maximis afferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper hospitis, & amici mei M. Pacuuij in noua fabula? cum, ignorante Rege, uter eorum esset Orestes. Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseueraret? stantes autem plaudebãt in re ficta: quid arbitramur in uera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura uim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor, de amicitia quid sentirem potissime, dixisse. si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab ijs, si uidebitur, qui ista disputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potius. quanquam etiam ab istis sæpe quæsiui, & audiui, non inuitus equidem: sed aliud quoddã expetimus filum orationis tuæ. SCAE. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum de Republica disputatum est, affuisses. qualis tum patronus

iustitiæ fuit cõtra accuratã orationem Phili? FANN. Facile id quidem fuit iustitiam iustissimo uiro defendere. SCAEV. Quid amicitiam? non ne facile ei erit, qui ob eam summa fide, constantia, iustitiaq; seruatam, maximam gloriam ceperit? LAEL. Vim hoc quidem est afferre: quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certe: studijs enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti maxime illud considerandum uideri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia, ut in dandis, recipiendisq; meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio, uicissimq; redderet; an esset hoc quidem proprium amicitiæ, sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset: amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad beneuolentiam coniungendam. nam utilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & obseruantur temporis causa: in amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quidquid in ea est, id & uerum, & uoluntarium est. quapropter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigentia, orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa utilitatis esset habitura. quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdam animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat sensus: quod in homine multo est euidentius: primũ ex ea chari-

imbecilitate

tate, quæ est inter natos, & parentes, quæ dirimi nisi detestabili scelere non potest: deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus, & natura congruamus; quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis, & uirtutis perspicere uideamur: nihil est enim amabilius uirtute; nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum; quippe cum propter uirtutem, & probitatem eos etiam, quos nūquam uidimus, quodam modo diligamus. quis est, qui C. Fabritij, M. Curij cum charitate aliqua, & beneuolētia memoriam non usurpet, quos nunquam uiderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho, & Annibale. ab altero propter probitatem eius non alienos homines habemus: alterum propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. quòd si tanta uis probitatis est, ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus; uel, quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moueantur, cum eorum, quibus cum usu coniuncti esse possunt, uirtutem, & bonitatem perspicere uideantur? quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adiuncta. quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit beneuolentiæ magnitudo. quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit per quàm quisque assequatur quod desideret; humilem sanè relinquunt, & minime generosum (ut ita dicam) ortum amicitiæ; quã ex inopia, atque indigentia

natam uolunt. quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longe secus est: ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime uirtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suaq; omnia in se ipso posita iudicet; ita in amicitijs expetendis, colendisq; maxime excellit. quid enim? Africanus erat indigens mei? minime hercule: at ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam uirtutis eius, ille uicissim opinione fortasse non nulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit beneuolentiam consuetudo. sed quanquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ: ut enim benefici, liberalesq; sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus; sic amicitiam nō spe mercedis adducti, sed quòd eius omnis fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. ab ijs, qui pecudum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe dissentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec diuinum suspicere possunt, qui omnes suas cogitationem abiecerunt in rem tā humilem, tamq; contemptam. quamobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus à natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ charitatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propius admouent, ut & usu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus sint que pares in amore, & æquales, propen=

siores'q; ad bene merendum, quàm ad reposcendum; atque hæc inter eos sit honesta certatio. sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur: & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate, grauior, & uerior. nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolueret: sed, quia natura mutari non potest, idcirco ueræ amicitiæ sempiternæ sunt. ortum quidem amicitiæ uidetis, nisi quid adhuc forte uultis. FANN. Tu uero perge Læli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respondeo. SCAEV. Recte tu quidem. quamobrem audiamus. LAEL. Audite uero optimi uiri ea, quæ sæpissime inter me, & Scipionem de amicitia disserebantur. quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremum uitæ diem permanere: nam, uel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe, uel ut de republica non idem sentirent. mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs aduersis rebus, aliàs ætate ingrauescente. atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quòd summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta, sumpta toga deponerentur. sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione uel luxuriæ, uel conditionis, uel commodi alicuius, quod idem adipisci uterque non posset: quòd si qui longius in amicitia prouecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: pestem enim maiorem esse nullam in amicitijs, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe

fuerit

conditione

probis

mas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe: magna etiam diſſi-dia, & plerunque iuſta naſci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur, ut aut libidinis mi-niſtri, aut adiutores eſſent ad iniuriam: quod qui recu-ſarent, quamuis honeſte id facerent, ius tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab ijs, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderent poſtulare, poſtu-latione ipſa profiteri omnia ſe amici cauſa eſſe factu-ros: eorum querela inueterata non modo familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni maxima, atque ſem-piterna: hæc multa ita, quaſi fata, impendere amicitijs, ut, omnia ſubterfugere, non modo ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi uideri. quamobrem id primum uideamus, ſi placeat, quatenus amor in amicitia pro-gredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Becillinum amici regnum appetentem, nũ Sp. Melium iuuare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum remp. uexantem, à Q. Tuberone, æqualibusq; amicis dereli-ctum uidebamus: at C. Bloſſius Cumanus, hoſpes fami-liæ ueſtræ Scæuola, cum ad me, qui aderam Lenati, & Rutilio Conſulibus, in conſilio, deprecatum ueniſſet, hãc, ut ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum feciſſet, ut, quidquid ille uellet, ſibi facien-dum putaret. tum ego, etiam ne, inquam, ſi te in Capi-tolium faces ferre uellet? nunquam, inquit, uoluiſſet id quidem: ſed, ſi uoluiſſet, paruiſſem uidetis, quàm nefaria uox: & hercule ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit: non enim paruit ille Tib. Gracchi temerita-

ti, ſed præfuit; nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit: itaque hac amentia, quæſtione noua perterritus, in Aſiam profugit: ad hoſtes ſe contulit: pœnas reipubl. graues, iuſtaſq; perſoluit. nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſa peccaueris: nam cum conciliatrix amicitiæ uirtutis opinio fuerit, difficile eſt amicitiam manere, ſi à uirtute defeceris. quòd ſi rectum ſtatuerimus, uel concedere amicis, quidquid uelint; uel impetrare ab amicis, quidquid uelimus: perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeat res uitij: ſed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos ſunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita cõmunis. & hoc numero nobis exempla ſumẽda ſunt, & eorum quidem maxime, qui ad ſapientiam proxime accedunt. uidemus

cor. 4 Papum Aemilium C. Luſcinio familiarem fuiſſe (ſic à patribus accepimus) bis unà Conſules, & collegas in Cenſura. tum etiam cum ijs, & inter ſe coniunctiſſimos fuiſſe M. Curium, & T. Coruncanum, memoriæ traditum eſt. igitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quẽquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra iuſiurandum, contra remp. eſſet. nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere; ſi contẽdiſſet, ſcio impetraturum non fuiſſe; cum illi ſanctiſſimi uiri fuerint, æque autem nefas ſit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare? at uero Tib. Gracchum ſequebantur C. Carbo, C. Cato, et minime tunc quidem C. frater, nũc idem acerrimus hoſtis. hæc igitur prima lex in ami-

Lex 1.a citia ſanciatur, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati: turpis enim excuſatio eſt, & minime accipienda

cum in cæteris peccatis, tum si quis contra remp. se amici causa fecisse fateatur: etenim eo loco Fanni, & Scæuola locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reip. deflexit enim iam aliquantulum de spatio, curriculoq; consuetudo maiorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, uel regnauit is quidem paucos menses. num quid simile populus R. audierat, aut uiderat? hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui quid in P. Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere. nam Carbonem quoque, quem modo posuimus, propter recentem pœnã Tib. Gracchi sustinuimus. de C. Gracchi autem Tribunatu quid expectem, non libet augurari: serpit enim deinde res, quæ procliuis ad perniciem, cũ semel cœpit, labitur. uidetis in tabella iam ante quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem post Cassia. uidere iam uideor populum R. à senatu disiunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi: plures enim discent, quemadmodũ hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. quorsum hæc? quia sine socijs nemo quidquam tale conatur. præcipiendũ est igitur bonis, ut, si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rep. peccantibus non discedant. improbis autem pœna statuenda est, nec minor uero ijs, qui secuti erunt alterum, quàm ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces. quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cum imperator bello Persico seruitute Græciam liberasset, propterq; inuidiam in exilium pulsus esset, ingratæ patriæ iniuriam non tulit, quam ferre

debuit. fecit idem, quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuentus est nemo: itaque mortem sibi uterque consciuit. quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio uendicanda; ut ne quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. quod quidem, ut res ire cœpit, haud scio an aliquando futurum sit. mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit. hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta feciamus; nec expectemus quidem, dum rogemur; sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium uerum dare gaudeamus libere; plurimum in amicitia amicorum bene suadentium ualeat auctoritas; eaq́; adhibeatur ad monendum non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit; & adhibitæ pareatur. nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutijs; partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, unũ solicitum esse pro pluribus; satis, superq́; esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse; commodissimum esse, quam laxissimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas, cũ uelis, uel remittas: caput enim esse ad beate uiuendum securitatem; qua frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. alios autem dicere aiũt etiam multo inhumanius; quem locũ breuiter perstrinxi pau=

lo ante: præsidij, adiumentiq; causa, non beneuolentiæ, neque charitatis amicitias esse expetẽdas: itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimũq; uiriũ, ita amicitias appetere maxime: ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm uiri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati. ò præclaram sapientiam: solem enim è mundo tollere uidentur, qui amicitiam è uita tollunt: qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucũdius: quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis locis repudianda est: neque enim est consentaneum, ullã honestam rem, actionem'ue, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. quòd si curam fugimus, uirtus fugienda est, quæ, necesse est, ut cũ aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. itaque uideas rebus iniustis iustos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. ergo hoc primum est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur: quæ causa est, ut amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias: quid enim interest motu animi sublato, non dico inter pecudem, & hominem, sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quiduis generis eiusdem neque enim sunt isti audiendi, qui uirtutem duram, & quasi ferream esse uolunt: quæ quidem est tum multis

in rebus, tum in amicitia tenera, atque tractabilis; ut et bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum ualet, ut tollat è uita amicitiam; nō plus, quàm ut uirtutes, quia non nullas curas, & molestias afferunt, repudientur. cum autem contrahat uirtus amicitiam (ut supra dixi) si qua significatio uirtutis eluceat, ad quā se similis animus applicet, et adiūgat: id cū cōtingit, amor ibi exoriatur necesse est: quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut uestitu, cultuq; corporis; animo autem uirtute prædito, eo, qui uel amare, uel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione beneuolentiæ, nihil uicissitudine studiorum, officiorumq; iucundius. quòd si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quā ad amicitiam similitudo: concedatur profecto uerum esse, ut bonos boni diligāt, asciscantq; sibi quasi propinquitate cōiunctos, atque natura: nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quàm natura. quamobrem hoc quidem Fanni, & Scæuola constat, ut opinor, bonis inter bonos quasi necessariam beneuolentiam esse: qui est amicitiæ fons à natura constitutus. sed eadē bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana uirtus, neque superba; quæ etiā populos uniuersos tueri, eisq; optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si à charitate uulgi abhorreret. atque etiā mihi quidem uidētur, qui utilitatis causa fingūt amicitias,

contigerit

amabilissimum nodum amicitiæ tollere : non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipse dele=ctat: tumq́; illud fit, quod ab amico est profectum, iucun dum. si cum amore, & studio est perfectum: tantumq́; abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ij, qui opibus, & copijs, maximeq́; uirtute præditi, in qua plurimum est præsidij, minime alterius indige=ant, liberalissimi sint, & benificentissimi. atque haud scio an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino dees=se amicis : ubi enim studia nostra uiguissent, si nun=quam studio, nunquam consilio, nunquam opera nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur utilita=tem amicitia, sed utilitas amicitia consecuta est. non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habét cognitam, disputabunt. nam quis est, prò deum fidem, atque off. 17. a hominum, qui uelit, ut neque diligat quenquam, nec ip=se ab ullo diligatur, circunfluere omnibus copijs. atque in omnium rerum abundantia uiuere? hæc enim est tyrannorum uita nimirum : in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis beneuolentiæ potest esse fiducia, omnia semper suspecta, atque solicita, nullus locus est amicitiæ : quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, à quo se metui putat? coluntur tamen simula tione amicitiæ duntaxat ad tempus. quòd si forte (ut fit plerunque) ceciderint, tũ intelligitur, quàm fuerint in=opes amicorum. quod Tarquinium dixisse ferunt, tum, cũ exul esset; se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quosq́; infidos, cum iam neutris gratiam referre posset.

quanquam miror, in illa superbia, & importunitate si quenquam habere potuit. atque ut huius, quem dixi, mores ueros amicos parare non potuere: sic multorũ opes præpotentium excludunt amicitias fideles: nõ enim solum ipsa fortuna cæca est, sed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa est: itaque illi efferuntur fastidio ferè, & contumacia; neque quidquam insipiẽte fortunato intolerabilius fieri potest. atque hoc quidem uidere licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari; sperniq; ab iis ueteres amicitias, & indulgeri nouis. quid autem stultius, quàm, ut plurimum copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, uestes egregias, uasa pretiosa; amicos non parare, optimam, & pulcherrimam uitæ (ut ita dicam) supellectilem? etenim cætera cũ parant, cui parent, nesciunt, nec cuius causa laborent: eius enim est istorum quodq;, qui uincit, uiribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis, & certa possessio; ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen uita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse iucunda. sed hæc hactenus. Constituendi autẽ sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini diligendi. de quibus tres uideo ferri sententias, quarum nullam probo; unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmet ipsos; alteram, ut nostra in amicos beneuolentia, illorum erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterq; respondeat; tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. harum trium sententiarũ nulli

prorsus assentior. nec enim illa prima uera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus: quàm multa enim, quæ nostra causa nunquam faceremus, facimus causa amicorum? precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, insectariq; uehementius: quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. multæ quoque res sunt, in quibus de suis cõmodis uiri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac uoluntatibus. hoc quidem est nimis exigue, & exiliter ad calculos reuocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. ditior mihi, & affluentior uidetur esse uera amicitia, nec obseruare stricte, ne plus reddat, quàm acceperit: neque enim uerendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut, quãti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis: sæpe enim in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificãdæ fortunæ fractior. non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est; sed potius eniti, & efficere, ut amici iacentem animũ excitet, inducatq; in spem, cogitationemq; meliorem. Alius igitur finis ueræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. negabat ullam uocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm eius, qui dixisset, ita amare oportere, ut aliquando esset osurus: nec uero se adduci posse, ut hoc, quemadmodum soph. 20. 14

Gell. l. 1 c. 3

putaretur, à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esse unus è septem; sed impuri cuiusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocantis esse sententiam: quonam enim modo quisquã amicus eius esse poterit, cuius se putabit inimicum esse posse? quin etiam necesse erit cupere, etiam optare, ut quamsæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tãquam ansas ad reprehendendum. rursum autem recte factis, commodisq; amicorum necesse erit angi, dolere, inuidere. quare hoc quidem præceptum, cuiuscunque est, ad tollendam amicitiam ualet. illud potius præcipiendum fuit, ut eã diligentiam adhiberemus in amicitijs comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. quin etiam, si minus felices in deligẽdo fuissemus, ferendũ id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum putabat. his igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, et uoluntatum sine ulla exceptione cõmunitas; et, siqua fortuna acciderit, ut minus iustæ amicorũ uoluntates sint adiuuandæ, in quibus eorũ aut de capite agatur, aut fama, declinandum sit de uia, modo ne summa turpitudo sequatur: est enim, quatenus amicitiæ dari uenia possit. nec uero negligẽda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet beneuolentiam ciuium, quam blanditijs, & assentationibus colligere turpe est. uirtus, quã sequitur charitas, minime repudianda est. sed sæpe enim (redeo ad Scipionẽ, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in ominibus rebus homines diligentiores

Gell. l. 1. c. 3

98. 6.

caput

enim

essent: capras, & oues quot quisque haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiã essent idonei, iudicarent. sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes diligendi: cuius generis est magna penuria: & iudicare difficile est sanè nisi expertum: experiẽdum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq; experiendi potestatem. est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetum beneuolentiæ, quo utamur, quasi aquis tentatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. quidam sæpe in parua pecunia perspiciuntur, quàm sint leues. quidam autem, quos parua mouere non potuit, cognoscuntur in magna. si uero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ sordidum existiment: ubi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiæ non anteponant; ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera uis amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, excusari se arbitrantur, quia nõ sine magna causa sit neglecta amicitia. itaque ueræ amicitiæ difficillime reperiuntur in ijs, qui in honoribus req; publica uersantur: ubi enim istum inuenias, qui honorem amici anteponat suo? quid? (hæc ut omittam) quàm graues, quàm difficiles plerisque uidentur calamitatum societates? ad quas, non est facile inuentus, qui descendat. quanquam Ennius recte,

" Amicus certus in re incerta cernitur.

tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis plerosque conuincunt; aut si in bonis rebus contemnunt; aut si in malis deserunt. qui igitur utraque in re grauem, constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus, & penè diuino. firmamentum autem stabilitatis, constantiæq; eius, quam in amicitia quærimus, fides est: nihil enim stabile est, quod infidum est. simplicem præterea, & communem, & consentientem, idest qui rebus iisdem moueatur, eligi par est: iquæ omnia pertinent ad fidelitatem: neque enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque uero, qui non iisdem rebus mouetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat illatis. quæ pertinẽt omnia ad eam, quam iam dudum tracto, constantiã. ita fit uerum illud, quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse non posse: est enim boni uiri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia; primum, ne quid fictum sit, ne'ue simulatum (aperta enim uel odisse magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiã) deinde non solum ab aliquo oblatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, et semper aliquid existimantem ab amico esse uiolatũ. Accedat huc suauitas quædam oportet sermonum, atq; morum haudquaquã mediocre condimentum amicitiæ. tristitia autem, & in omni re seueritas absit. habet illa quidem grauitatem: sed amicitia remissior esse de=

bet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatem'q; procliuior. existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis; num quando amici noui, digni amicitia ueteribus sint anteponendi, ut equis uetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio: non. n. amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates ueterrimæ quæque (ut ea uina, quæ uetustatem ferunt) esse debent suauissimæ: uerum'q; illud est, quod uulgo dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. nouitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ, uetustas tamen suo loco conseruanda est: maxima est enim uis uetustatis, & consuetudinis. atqui in ipso equo, cuius modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consueuit, libentius utatur, quàm intractato, & nouo. nec modo in hoc, quod est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo ualet; cum locis etiam ipsis montosis delectemur, & siluestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori: sæpe enim excellentiæ quædam sunt; qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quintum uero Maximum, fratrem, egregium uirum, omnino sibi nequaquam parem; quòd is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suos'q; omnes per se esse posse ampliores uolebat. quod faciendum, imitandum'q; est omnibus;

ut, ſi quam præſtantiam uirtutis, ingenij, fortunæ conſecuti ſunt, impartiant eam ſuis, communicentq́; cum proximis; ut, ſi parentibus nati ſunt humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna, eorum augeant opes, eisq́; honori ſint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiam ſtirpis, & generis in famulatu fuerint, cum cogniti ſunt, & aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen charitatem in paſtores, quos patres ſuos multos annos eſſe duxerunt. quod quidem eſt multo profecto magis in ueris patribus, certisq́; faciendum: fructus enim ingenij, & uirtutis, omnisq́; præſtantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quenque confertur. ut igitur ij, qui ſunt in amicitia, coniunctionisq́; neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores dolere non debent, ſe à ſuis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate ſuperari. quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid, aut etiam exprobrant, eóq; magis, ſi aliquid habere ſe putant, quod officioſe, aut amice, & cum labore aliquo ſuo factum queant dicere. odioſum ſanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt, non commemorare, qui contulit. quamobrem ut ij, qui ſuperiores ſunt, ſummittere ſe debent in amicitia, ſic quodam modo inferiores extollere: ſunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt, cum ipſi ſe contemni putant. quod non ferè contingit niſi ijs, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur: qui hac opinione non modo uerbis, ſed etiam opere leuandi ſunt. tantum autem cuique

tribuendum est, primum quantum ipse efficere possit; deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adiuues, possit sustinere: non enim tu possis, quantumuis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem eius Lucium non potuit. quòd si etiam possis quiduis deferre ad alterum; uidendum est tamen, quid ille possit sustinere. omnino amicitiæ corroboratis iam, confirmatisq; & ingenijs, & ætatibus iudicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate uenandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. isto enim modo nutrices, & pædagogi iure uetustatis plurimum beneuolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi: aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt: dispares enim mores dispariа studia sequũtur: quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum, studiorumq; distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitijs, ne quis intemperata quædã beneuolentia, quod persæpe fit, impediat magnas utilitates amicorum: nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientẽ audire uoluisset. & sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire uult, quòd desiderium non facile ferat, is & infirmus est, mollisq; natura, & ob eam ipsam causam in

amicitia parum iustus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis non nunquam necessaria: iam enim à sapientum familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio nostra delabitur. erumpunt sæpe uitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ sunt remissione usus eleuãdæ, & (ut Catonem dicere audiui) dissuẽdæ magis, quàm discindendæ sunt; nisi quædam, admodum intolerabilis iniuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disiunctioq; facienda sit. si autem morum, aut studiorum cõmutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipub. partibus dissensio intercesserit (loquor enim, ut paulo ante dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ uideantur: nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter uixeris. ab amicitia Q. Pompeij meo nomine se remouerat (ut scitis) Scipio. propter dissensionem autem, quæ erat in repub. alienatus est à collega nostro Metello. utrunque egit grauiter, auctoritate, & offensione animi non acerba. quamobrem primum dãda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quàm oppressæ uideantur. Cauendum uero est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ: è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. quæ tamen si tolerabiles

erunt,

erunt, ferendæ sunt: & hic honos ueteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. omnino omnium horum uitiorum, atque incómodorum una cautio est, atque una prouisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, ne'ue indignos. digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. rarum istud genus: & quidem omnia præclara rara: nec quidquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tãquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: itaque pulcherrima illa, & maxixime naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc uis amicitiæ qualis, & quanta sit: ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisque charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur: est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. quòd si hoc apparet in bestijs, uolucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris, primum, ut se ipsæ diligant; (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, atque appetant, ad quas se applicent eiusdem generis animantes; idq; faciunt cum desiderio, & cũ quadã similitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura? qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cuius animum ita cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus. sed plerique per-

quis sit amicus off. 17. a
hæc apparent
ph. 255. b
p. 45. b
alii appetant aliquas
alii eiusdem generis
animantes ad quas
se applicent.

uerse, ne dicam impudenter, amicum habere talem uolunt, quales ipsi esse non possunt: quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab ijs desiderant. pars est autem primum ipsum esse uirum bonum, tum alterum similem sui quærere. in talibus ea quam iam dudum tractabamus, stabilitas amicitiæ confirmar potest; cum homines beneuolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus cæteri seruiunt, imperabunt; deinde æquitate, iustitiáq; gaudebunt; omniáq; alter pro altero suscipiet; neque quidquam unquam nisi honestum, & rectum alter ab altero postulabit; neque solum colent se inter se, ac diligent, sed etiam uerebuntur: nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit uerecundiam: itaque in ijs pernitiosus est error, qui existimant libidinum, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentia: uirtutum enim amicitia adiutrix à natura data est, non uitiorum comes; ut, quoniam solitaria non posset uirtus ad ea, quæ summa sunt, peruenire, coniuncta, & consociata cum altera perueniret. quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est; eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus, beatissimusq; comitatus. hæc est inquam societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda; honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas; ut, cum hæc adsint, beata uita sit, & sine his esse non possit. quod cum optimum, maximumq; sit, si id uolumus adipisci, uirtuti opera danda est: sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus: ea uero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique er=

rasse sentiunt, cum eos grauis aliquis casus experiri cogit. quocirca (dicendum est enim sæpius) cum iudicaueris, diligere oportet, non, cum dilexeris, iudicare. sed cum multis in rebus negligentia plectimur, tum maxime in amicis & deligendis, & colendis: præposteris enim utimur consilijs, & acta agimus; quod uetamur ueteri prouerbio. nam implicati ultro & citro uel usu diuturno, uel etiam officijs, repente in medio cursu amicitias exorta aliqua offensione dirumpimus. quo etiam magis uituperanda est rei tā maxime necessariæ tanta incuria: una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt. quanquam à multis ipsa uirtus contēnitur, & uenditatio quædā, atque ostentatio esse dicitur: multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos tenuis uictus, cultusq; delectat: honores uero, quorum cupiditate quidam inflāmantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse leuius existimēt? itemq; cætera, quæ quibusdam admirabilia uidentur, permulti sunt, qui pro nihilo putent: de amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ij, qui ad remp. se contulerunt; & ij, qui rerum cognitione doctrinaq; delectantur; & ij, qui suum negotium gerunt otiosē; postremo ij, qui se totos tradiderunt uoluptatibus; sine amicitia uitam esse nullam, si modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere: serpit enim nescio quo modo per omnium uitam amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. quin etiam, si quis ea asperitate est, & immanitate naturæ, ut congressus, societatemq; hominum fugiat, atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonē De. Timone ph. 214.6

nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem euomat uirus acerbitatis suæ. atque hoc maxime iudicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequẽtia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abũdantiam, & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam uitam ferre posset? cuiq; non auferret fructum uoluptatũ omnium solitudo? uerum igitur illud est, quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici solitum nostros senes commemorare audiui ab alijs senibus auditum; si quis cœlum ascendisset, naturamq; mundi, & pulchritudinem siderum perspexisset, insuauem illam admirationem ei fore, quæ iucundissima fuisset, nisi aliquem, cui narraret, habuisset. sic natura solitarium nihil amat; semper'que ad aliquod tandem adminiculum annititur; quod in amicissimo quoque dulcissimum est. sed cum tot signis eadem natura declaret, quid uelit, ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus: est enim uarius & multiplex usus amicitiæ; multæq; causæ suspicionum, offensionumq; dantur. quas tum euitare, tum eleuare, tum ferre sapientis est. una illa subleuanda offensio est, ut & utilitas in amicitia, & fides retineatur: nam & monendi amici sæpe sunt, & obiurgandi; & hæc accipienda amice, cum beneuole fiunt. sed nescio quo modo uerum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit:

ati in cœlum

ats ueritas

Obsequium amicos, ueritas odium parit. molesta ueritas est, si quidem ex ea nascitur odiũ, quod est uenenum amicitiæ: sed obsequium multo molestius, quòd peccatis indulgens præcipitẽ amicũ ferri sinit. maxima autem culpa in eo est, qui & ueritatem asperna tur, & in fraudem obsequio impellitur. omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est, primũ ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. in obsequio autem (quoniam Terẽtiano uerbo libenter utimur) comitas adsit, assentatio uitiorum adiutrix procul amoueatur; que non modo amico, sed ne libero quidem digna est: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico uiuitur. cuius autem aures clausæ ueritati sunt, ut ab amico uerum audire nequeant; huius salus desperanda est: scitum est enim illud Catonis, multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces uideantus: illos uerum sæpe dicere, hos nunquam. atque illud absurdum est, quòd ij, qui monentur, eã molestiam, quam debent capere non capiunt; eam capiunt, qua debent carere: peccasse enim se, non anguntur; obiurgari moleste ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. ut igitur & monere, & moneri proprium est ueræ amicitiæ; et alterum libere facere, non aspere; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem: quamuis enim multis nominibus est hoc uitium notandum, leuium hominum, atque fallacium, ad Isoc. 72 uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ueritatem. cum 28 et 32

Isocr. 53. 43.

autem omnium rerum simulatio est uitiosa, (tollit enim iudicium ueri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime: delet enim ueritatem, sine qua nomen amicitiæ ualere non potest: nam cum amicitiæ uis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; qui id fieri potest, si ne in uno quidem unus animus erit, idemq; semper, sed uarius, commutabilis, multiplex? quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modo sensum ac uoluntatem, sed etiam uultum, atque nutum conuertitur?

›› Negat qs, nego: ait, aio. postremo imperaui egomet mihi,
›› Omnia assentari.

ut ait idem Terentius: sed ille sub Gnatonis persona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis est. multi autem Gnatonũ similes cum sint, loco, fortuna, fama superiores; horum est assentatio molesta, cum ad uanitatem accessit auctoritas. secerni autem blandus amicus à uero, & internosci tam potest adhibita diligentia, quàm omnia fucata, & simulata à sinceris, atque ueris. concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen iudicare solet, quid intersit inter popularem, idest assentatorem, & leuem ciuem, & inter constantem, seuerum, & grauem. quibus blãditijs C. Papirius Cos. nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis pl. reficiẽdis? dissuasimus nos. sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. quanta illi, dij immortales, fuit grauitas, quanta in oratione maiestas? ut facile ducem populi R. non comitem diceres. sed affuistis: & est in manibus oratio. itaque lex popularis suffragijs

Trib.

cos delet'a cor. s.

populi repudiata est. atque (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino Coss. quàm popularis lex de sacerdotijs C. Licinij Crassi uidebatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. atque is primum instituti in forum uersus agere cum populo. tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium nobis defendentibus facile uincebat. atque id actum est Prætore me, quinquennio ante, quàm Consul sum factus: itaque re magis, quàm auctoritate causa illa defensa est. quòd si in scena, id est in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen uerum ualet, si modo id patefactum, & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) apertum amici pectus uideas, tuumq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem, aut amari possis, cum id quàm uere fiat, ignores. quanquam ista assentatio pernitiosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aureas suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. omnino est amans sui uirtus: optime enim se ipsa nouit; quamq; amabilis sit, intelligit. ego autem non de uirtute nunc loquor, sed de uirtutis opinione: uirtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quàm uideri uolunt. hos delectat assentatio: his fictus ad eorum uoluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam uanam testimonium esse laudum suarum putant. nulla est igitur hæc

amicitia, cum alter uerum audire non uult, alter ad mentiendum paratus est. nec parasitorum in comoedijs assentatio nobis faceta uideretur, nisi essent milites gloriosi.

» Magnas uero agere gratias Thais mihi?

satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. semper auget assentatio id, quod is, cuius ad uoluntatem dicitur, uult esse magnum. quamobrem, quamuis blanda ista uanitas apud eos ualeat, qui ipsi illam allectant, et inuitant: tamen etiam grauiores, constantioresq; admonendi sunt, ut animaduertant, ne callida assentatione capiantur: aperte enim adulantem nemo nõ uidet, nisi qui admodum est excors; callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiose cauendum est: nec enim facillime agnoscitur, quippe qui aduersando saepe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, uinciq; se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus uicisse uideatur. quid autem turpius, quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum est: ut in Epicureo,

» Hodie me ante omnis comicos stultos senes

» Versaris, atque luseris lautissime:

haec enim in fabulis stultissima persona est improuidorum, & credulorum senum. sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, idest sapientum (de hac dico sapientia, quae uidetur in hominem cadere posse) ad leues amicitias deflexit oratio. quamobrem ad illam primam redeamus; eamq; ipsam concludamus aliquando. Virtus inquam C. Fanni, & tu Q. Muti & conciliat amicitias, & conseruat: in ea est

enim conuenientia rerum, in ea ſtabilitas, in ea conſtantia: quæ cum ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, et idem aſpexit, agnouitq́ue in alio, ad id ſe admouet, uiciſſimq́; accipit illud, quod in altero eſt. ex quo exardeſcit amor, ſiue amicitia: utrunque enim dictum eſt ab amando: amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla, utilitate quæſita: quæ tamen ipſa effloreſcit ex amicitia, etiã ſi tu eam minus ſecutus ſis, hac nos adoleſcentes beneuolentia ſenes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Naſicam, Ti. Gracchum Scipionis noſtri ſocerum dileximus. hæc etiam magis elucet inter æquals, ut inter me, & Scipiones, & L. Furium, P. Rutilium, Sp. Nummium. uiciſſim autem ſenes in adoleſcentium charitate acquieſcimus, ut ego in ueſtra, & Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adoleſcentis P. Rutilij Virginij familiaritate delector. quoniamq́; ita ratio comparata eſt uitæ, naturæq́; noſtræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum eſt, ut cum æqualibus poſſis quis cum tanquam è carceribus emiſſus ſis, iiſdem ad calcem (ut dicitur) peruenire: ſed quoniam res humanæ fragiles, caducæq́; ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur: charitate enim, beneuolentiaq́; ſublata, omnis eſt è uita ſublata iucunditas, mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubito ereptus, uiuit tamen, ſemperq́; uiuet: uirtutem enim amaui illius uiri; quæ extincta non eſt; nec mihi ſoli uerſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui; ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis.

Virginij Rutili
et P. Rutilij et
A. Virginij

nemo unquam animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponẽdam putet. equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. in hac mihi de Rep. consensus, in hac rerum priuatarum consilium, in hac requies plena oblectationis fuit. nunquã illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. una domus erat, idem uictus, idq́; communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq́; communes. nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otium, tempusq́; contriuimus? quarum rerum recordatio, & memoria si unà cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi uiri, atque amantissimi ferre nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, alunturq́; potius, & augentur cogitatione, & memoria; et, si plane illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum: omnia autẽ breuia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sunt. Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. uos autem hortor, ut ita uirtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

M. TVLLII CICERONIS PARADOXA SEX, AD M. BRVTVM.

A Nimaduerti Brute sæpe Catonem auūculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graues ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi, & publico; sed dicendo consequi tamen, ut illa etiam populo probabilia uiderentur. quod eo maius est illi, quam aut tibi, aut nobis; quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari; Cato autem, perfectus mea sententia Stoicus, & ea sentit, quæ non sanè probantur in uulgus; & in ea hæresi est, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quàm ille ipse, de quo loquor: Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de charitate patriæ Stoice solet, nullis oratorijs ornamentis adhibitis, dicere. ego uero illa ipsa, quæ uix in gymnasijs, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. quæ quia sunt admirabilia, contráq; opinio-

nem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellantur: tentare uolui, possent ne proferri in lucem, idest in forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio: eoq; scripsi libentius quòd mihi ista παράδοξα quæ appellantur, maxime uidentur esse Socratica, longeq; uerissima. Accipies igitur hoc paruum opusculum lucubratum his iam contractioribus noctibus quoniam illud maiorum uigiliarum munus in tuo nomine apparuit: & degustabis genus hoc exercitationum mearum, quibus uti consueui, cum ea, quæ dicuntur in scholis θετικά, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. hoc tamen opus in apertum ut referas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerua Phidiæ: tale tamen est, ut ex eadem officina exisse uideatur.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.
quod solum bonum, honestum.

V Ereor, ne cui uestrũ ex Stoicorũ hominũ disputationibus, non ex meo sensu deprõpta hæc uideatur oratio: dicã tamen, quod sentio; et dicã breuius, quàm res tanta dici possit. Nunquã mehercule ego neq; pecunias istorũ, neque tecta magnifica, neq; opes, neq; imperia, neque eas, quibus maxime astricti sunt, uoluptates in bonis rebus esse numerãdas duxi: quippe cum uiderem, homines his rebus circũfluentes, ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent, neque enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque

ea ſolum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. in quo equidem continentiſſimorum hominum maiorum noſtrorum ſæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & commutabilia pecuniæ membra ſolo uerbo bona putauerunt appellanda, cũ re, ac factis longe aliter iudicauiſſent: poteſt enim bonum cuiquam malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe non bonus? atqui iſta omnia talia uidemus, ut & improbi habeant, & obſint probis. quamobrem, licet irrideat, ſi quis uelit, plus apud me uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio: neque ego unquã illum bona perdidiſſe dicam, ſiquis pecus, aut ſupellectilem amiſerit: nec non ſæpe laudabo ſapientem illum Biantem, (ut opinor) qui numeratur inter ſeptem ſapientes: cuius cum patriam Prienem cepiſſet hoſtis, cæteriq; ita fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſportarent, cum eſſet admonitus à quodam, ut idem ipſe faceret, ego uero, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. ille hæc ludibria fortunæ ne ſua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. quid eſt igitur, quæret aliquis, bonum? ſi quid recte fit, & honeſte, & cum uirtute, id bene fieri uere dicitur, &, quod rectum, & honeſtum, & cum uirtute eſt, id ſolum opinor bonum. ſed hæc uideri poſſunt obſcuriora, cum ſine appoſitione exemplorum lentius diſputantur: uita, atque factis illuſtranda ſunt ſummorum uirorum hæc, quæ uerbis ſubtilius, quàm ſatis eſt, diſputari uidentur. Quæro enim à uobis, num ullam cogitationem habuiſſe uideantur ij, qui hanc rempub. tam præclare fun-

datam nobis reliquerunt, aut auri atque argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationẽ, aut supellectilis ad delicias, aut epularũ ad uoluptates. ponite ante oculos unũquenque regum. uultis, incipiam à Romulo? uultis, post liberam ciuitatem, ab ijs ipsis, qui liberauerũt eã? quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cœlum? ijs ne, quæ isti bona appellant; an rebus gestis, atque uirtutibus? quid autem Numa Pompilius? minus ne gratas dijs immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm delicatas aliorum pateras arbitramur? omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum uero si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis reliquos item eiusdem consilij socios, quid spectarint, quid secuti sint: num quis existat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui denique præter officium fortis, & magni uiri, quidquam aliud propositum fuisse uideatur? quæ res ad necem Porsenæ Q. Mutium impulit sine ulla spe salutis suæ? quæ uis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immisit in armatas hostium copias? quid continentia C. Fabritij? quid tenuitas uictus M. Curij sequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cneus, & Publius Sciones, qui Carthaginensium aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alij? (nam domesticis exemplis abundamus) an putamus quenquam horum cogitasse quidquam in uita sit expetendum, nisi quod laudabile

esse, & præclarum uideretur? ueniãt igitur irrisores huius orationis, ac sententiæ; & iam uel ipsi iudicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, et auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cœlato auro, & argento, qui Corinthijs operibus abundant; an C. Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil habere uoluit, similes esse malint. atque hæc idem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateq; defendũt, uoluptatem esse summum bonum. quæ quidem mihi uox pecudum uidetur esse, non hominum. tu, cum tibi siue deus, siue mater (ut ita dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque diuinius; sic te ipse abijcies, atque prosternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem aliquid putes interesse? quidquam ne bonum est quod non eum, qui possidet, meliorem faciat? ut enim quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, possit honeste gloriari: quid autem est horum in uoluptate? meliorem ne efficit, aut laudabiliorem uirum? an quisquam in potiundis uoluptatibus gloria sese, & prædicatione effert? atqui, si uoluptas, quæ plurimarum patrocinijs defenditur, in rebus bonis habenda non est, eaq;, quo est maior, eo magis mentem ex sua sede, & statu dimouet: profecto nihil est aliud bene, & beate uiuere, nisi honeste, & recte uiuere.

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

quòd se ipsa contenta uirtus ad beate uiuendum.

ph. 78. a. 25 NEc uero ego M. Regulum erumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putaui: non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non ulla uirtus, non denique animus ipse; qui tot uirtutum præsidio munitus, tantoq; comitatu circumseptus, cum corpus eius caperetur, capi certe ipse non potuit. Caium uero Marium uidimus: qui mihi secundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in aduersis unus ex summis uiris uidebatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis insane, nescis, quantas uires uirtus habeat. nomen tantum uirtutis usurpas: quid ipsa ualeat, ignoras. nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quiq; in se uno sua ponit omnia. cuius autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil potest esse certi, nihilq;, quod exploratum habeat permansurum sibi ne unum quidem diem. eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exilij minis. mihi uero quidquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem euenerit, non modo non repugnanti: quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ, si quidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neque fortunæ temeritas, neque imicorum labefactaret iniuria?

ph. 86. a. 8.

Mortem'ne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an
exilium, ut ab improbis demigrandum sit? mors terribilis
est iis, quorum cum uita omnia extinguuntur; non iis,
quorum laus emori non potest: exilium autem terribile
illis, quibus quasi circunscriptus est habitandi locus; non
iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem esse du=
cunt. te miseriæ, te erumnæ premunt omnes, qui te bea= ph 123. 13.
tum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu
dies, noctesq; cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ip
sum, quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times:
te conscientiæ stimulant maleficiorum tuorum: te metus
exanimant iudiciorum, atque legum: quocunque aspexi
sti, ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respi=
rare non sinunt. quamobrem ut improbo, & stulto, &
inerti nemini bene esse potest: sic bonus uir, & fortis, &
sapiens miser esse nemo potest. nec uero, cuius uirtus, mo=
resq; laudandi sunt, eius non laudanda uita est: neque
porrò fugienda uita, quæ laudanda est: esset autem fu=
gienda, si esset misera. quamobrem quidquid est lauda=
bile, idẽ & beatũ, & florens, et expetendũ uideri debet.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα:
quòd æqualia peccata:

Ec enim peccata rerũ euentu, sed uitiis homi= La 364. 8
n nũ metienda sunt. in quo peccatur, id potest
alıud alio maius esse, aut minus: ipsum quidẽ
illud peccare, quoquò te uerteris, unum est. auri nauem peccatum
euertat gubernator, an paleæ, in re aliquãtum, in guber= ph. 123. 14

Q

natoris inſcitia nihil intereſt . lapſa eſt libido in muliere ignota : dolor ad pauciores pertinet , quàm ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa, ac nobili uirgine; peccauit uero nihilo minus; ſiquidem eſt peccare, tanquam tranſire lineas: quod cum feceris, culpa commiſſa eſt; quàm longe progrediare, cum ſemel tranſieris, ad augendam trãſeundi culpam nihil pertinet. peccare certe licet nemini. quod autem non licet , id hoc uno tenetur , ſi arguitur non licere . id nec maius, nec minus unquam fieri poteſt; quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit . quod ſemper unum, & idem eſt; quæ ex eo peccata naſcantur, æqualia ſint oportet. quòd ſi uirtutes pares ſunt inter ſe, paria eſſe etiam uitia neceſſe eſt . atqui pares eſſe uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperantiorẽ, nec forti fortiorem , nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri, facile poteſt perſpici . an uirum bonum dices , qui depoſitum nullo teſte , cum lucrari impune poſſet , auri pondo decem reddiderit , ſi idem in decem millibus non idem fecerit ? aut temperantem eum , qui ſe in aliqua libidine continuerit , in aliqua effuderit ? una uirtus eſt conſentiens cum ratione , & perpetua conſtantia . nihil huic addi poteſt , quo magis uirtus ſit : nihil demi , ut uirtutis nomen relinquatur . etenim ſi bene facta , recte facta ſunt , & nihil recto rectius : certe nec bono quidem melius quidquam inueniri poteſt . ſequitur igitur , ut etiam uitia ſint paria : ſi quidem prauitates animi recte uitia dicuntur . atqui , quoniam pares uirtutes ſunt , recte etiam facta , quando à uirtutibus proficiſcuntur , paria eſſe debent:

itemq́; peccata, quoniam ex uitijs manant, ſint æqualia neceſſe eſt. A' philoſophis, inquis, iſta ſumis. metuebam, ne, à lenonibus, diceres. Socrates diſputabat iſto modo. bene hercule narras: nam iſtum doctum, & ſapientem uirum fuiſſe, memoriæ traditum eſt. ſed tamen quæro ex te, (quando uerbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis eſt quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctiſſimi ſenſerint; præſertim cum hac ſententia non modo uerior, ſed ne utilior quidem hominum uitæ reperiri ulla poſſit: quæ uis enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm ſi ſenſerint nullum in delictis eſſe diſcrimen? & æque peccare ſe, ſi priuatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant? quancunque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis? nihil ne igitur intereſt, (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an ſeruum? nuda iſta ſi ponas, iudicari, qualia ſint, non facile poſſunt. patrem uita priuare, ſi per ſe ſcelus eſt; Saguntini, qui parentes ſuos liberos emori, quàm ſeruos uiuere maluerunt, parricidæ fuerunt. ergo & parenti non nunquam adimi uita ſine ſcelere poteſt; & ſeruo ſæpe ſine iniuria non poteſt. cauſa igitur hæc, non natura diſtinguit: quæ quando alteri acceſſit, id fit propenſius: ſi utrique adiuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. illud tamen intereſt, quòd in ſeruo necando, ſi adſit iniuria, ſemel peccatur; in patris uita uiolanda, multa peccantur; uiolatur is, qui procreauit; is, qui aluit; is, qui erudiuit; is, qui

in sede, ac domo, atque in rep. collocauit. multitudine pec catorum præstat, eoq; pœna maiore dignus est. sed nos in uita, non quæ cuique peccato pœna sit, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. quidquid non oportet, scelus esse; quidquid non licet, nefas putare debemus, etiam in minimis rebus? etiam; si quidem rerum modum fingere non possumus, animorum tenere possumus. histrio si paulo se mouit extra numerum, aut si uersus pronunciatus est syllaba una breuior, aut longior, exsibilatur, & exploditur: in uita, quæ omni gestu moderatior, omni uersu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? poetam non audio in nugis: in uitæ societate audiam ciuem digitis peccata dimetientem sua, si uisa sint breuiora, leuiora qui possint uideri? cum, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccare posse uideatur.

1a 366. 11

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται:

quòd omnes stulti insaniunt.

In clodium uidet' inuehi

E Go uero te non stultum, ut sæpe; non improbum, ut semper, sed dementem, & insanum rebus addicam necessarijs. sapientis animus magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, uirtutibus denique omnibus, ut mœnibus, septus, uincetur, & expugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli potest: quæ est enim ciuitas? omnis'ne conuentus ferorum, & immanium? omnis'ne etiam fugitiuorum, ac latronum

ration bus conuu * cam

num igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil ualebant; cum iudicia iacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in Repub. non erat? prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ coniurationis à Catilinæ furijs ad tuum scelus, furoremq; conuersæ, num ciuitas erat? itaque pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatem sum, cum esset in Repub. Consul, qui tum nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; cum esset iuris, & æquitatis, quæ uincula sunt ciuitatis, repetita memoria. at uide, quàm ista tui latrocinij tela contempserim. iactam, & immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi, peruenisse tamen ad me nunquam putaui: nisi forte, cum parietes disturbabas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil e neque meum est, neque cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. si mihi eripuisses diuinam animi mei constantiam, meas curas, uigilias, consilia, quibus Resp. inuicta stat; si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses; multo etiam magis, si illam mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam: sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti; reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam salutem

adminicula

senatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, commẽdabat: tu ne nunc quidem es ciuis: nisi forte idem hostis, & ciuis esse potest. an tu ciuem ab hoste natura, ac loco, non animo, factisq; distinguis? cædem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: priuatorum domos, ædesq; sacras incendisti. cur hostis Spartacus, si tu ciuis? potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? & me exulem tuo nomine appellas? cum omnes meo discessu exulasse Rempub. putent. nunquam ne homo amentissime te circunspicies? nunquam ne, quid facias, considerabis, nec quid loquare? nescis, exilium scelerum esse pœnam, meum illud iter ob præclarissimas res à me ante gestas esse susceptum? omnes scelerati, atque impij, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules sunt, etiam si solum non mutarunt. an, cum omnes leges te exulem esse iubeant: non eris tu exul? non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit ante senatum? tua sica deprehensa est. qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti. qui incendium fecerit? ædes nympharum manu tua deflagrarunt. qui templa deorum occupauerit? in foro etiam castra posuisti. sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? familiarissimus tuus de te priuilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ deæ accessisses, exulares. at te id fecisse, etiam gloriari soles. quo modo igitur tot legibus eiectus in exilium, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in operto fui-

ſti. non igitur, ubi quiſque erit, eius loci ius tenebit, ſi ibi eum legibus eſſe non oportebit.

ὅτι οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι: quòd ſapientes liberi, & ſtulti ſerui. La. 365. a

L Audetur uero hic imperator, aut etiã appelletur, aut hoc nomine dignus putetur: quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? refrenet prius libidines, ſpernat uoluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat alijs imperare, cum ipſe improbiſſimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere deſierit: dum quidem his obediet, non modo imperator, ſed liber habendus omnino non erit: præclare enim eſt hoc uſurpatum à doctiſſimis, quorum auctoritate non uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio: cum uero apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt; cur ego ſimulem me, ſi quid in his ſtudijs operæ poſuerim, perdidiſſe? dictum eſt igitur ab eruditiſſimis uiris; niſi ſapientem, liberum eſſe neminem: quid eſt enim libertas? poteſtas uiuendi, ut uelis: quis igitur uiuit, ut uult? niſi profecto, qui recta ſequitur; qui gaudet officio; cui uiuendi uia conſiderata, atque prouiſa eſt; qui legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequitur, atque colit, quia id ſalutare maxime

esse iudicat; qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, nisi libenter, ac libere; cuius omnia consilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemq; referuntur; nec est ulla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius uoluntas, atque iudicium? cui quidem etiam, quæ uim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, suis quisque fingitur moribus. soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etsi ita esse, pluribus uerbis disserendum est: illud tamen breui conficiendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. igitur omnes improbi serui: nec hoc tam re est, quàm dictu, inopinatum, atque mirabile: non enim ita dicunt eos esse seruos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, ut aliquo iure ciuili: sed, si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis suo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? an ille mihi liber uideatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, iubet, uetat, quod uidetur? qui nihil imperanti negare potest, nihil audet? poscit, dandum est: uocat, ueniendum: eijcit, abeundum: minatur, extimescendum. ego uero istum non modo seruum, sed nequissimum seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. atque, ut in magna familia stultorum, sunt alij lautiores, ut sibi uidentur, serui, sed tamen serui; * atrienses, ac tu pari stultitia. quos signa, quos

atq; ut in magna familia seruorum sunt alij lautiores nec sibi uidentur serui, sed tamen serui atrienses sic ij pari stultitia serui sunt quos

tabulæ quos cœlatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. ex summis, inquiunt, ciuitatis principes sumus. uos uero ne conseruorum quidem uestrorum principes estis: sed, ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui spargunt, non honestissimũ locum seruitutis tenent; sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius ciuitatis locum penè infimum tenent. magna, inquis, bella gessi: magnis imperijs, & prouincijs præfui. gere igitur animum laude dignum. Actæonis tabula te stupidũ detinet, aut signum aliquod Polycleti. omitto, unde sustuleris, & quo modo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum uideo, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. non ne igitur sunt illa festiua? sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus: sed, obsecro te, ita uenusta habeantur ista, non ut uincula uirorum sint, sed ut oblectamenta puerorum: quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum uideret matellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum contempsisset; utrum illum ciuem excellentem, an atriensem seruum diligentem putaret? reuiuiscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in uilla, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; et uideat aliquem summis populi beneficijs usum, barbatulos mullos exceptantem de piscina, & pertrectantem, & murænarum copia gloriantem: non ne hunc hominem ita seruum iudicet, ut ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio

putet ? an eorum ſeruitus dubia eſt, qui cupiditate pecu
lij nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſeruitutis ?
hæreditatis ſpes quid iniquitatis in ſeruiẽdo non ſuſcipit?
quem nutum locupletis orbi ſenis non obſeruat? loquitur
ad uoluntatem , quidquid denuntiatum ſit , facit, aſſen
tatur, aſſidet, miratur : quid horum eſt liberi ? quid de
nique non ſerui inertis ? quid iam illa cupiditas, quæ ui
detur eſſe liberior , honoris , imperij , prouinciarum ,
quàm dura eſt domina, quàm imperioſa , quàm uehe-
mens Cethego homini non probatiſſimo ſeruire coegit
eos , qui ſibi eſſe ampliſſimi uidebantur, mittere mune-
ra , noctu uenire domum ad eum , precari , denique
ſupplicare . quæ ſeruitus eſt , ſi hæc libertas exiſtimari
poteſt ? quid ? cum cupiditatum dominatus exceſſit, &
alius eſt dominus exortus , ex conſcientia peccatorum ,
timor , quàm eſt illa miſera, quàm dura ſeruitus ? ado
leſcentibus paulo loquacioribus eſt ſeruiendum ; omnes,
qui aliquid ſcire uidentur , tanquam domini timentur:
iudex uero quantum habet dominatũ ? quo timore no-
centes afficit ? an non eſt omnis metus ſeruitus? quid ua
let igitur illa eloquentiſſimi uiri L. Craſſi copioſa magis,
quàm ſapiẽs oratio? ERIPITE NOS EX SER
VITVTE . quæ eſt iſta ſeruitus tam claro homini,
tamq́; nobilis ? omnis enim animi debilitati , et humilis
& fracti timiditas, ſeruitus eſt . NOLITE SINE
RE NOS CVIQVAM SERVIRE . in li-
bertatẽ uindicari uult . minime : quid enim adiungit ?
NISI VOBIS VNIVERSIS . dominũ mu
tare, non liber eſſe uult . QVIBVS ET POSSV

MVS ET DEBEMVS. nos uero, si quidem animo excelso, & alto, & uirtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. tu posse te dicito, quandoquidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe nō reddere. Sed hæc hactenus. ille uideat, quo modo imperator esse possit, cum, eum ne libertum quidem esse, ratio, & ueritas ipsa conuincat.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.
quòd solus sapiens diues.

Væ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solus ne tu diues? prò dij immortales, ego'ne me audisse aliquid, & didicisse non gaudeam? solus ne tu diues? quid, si ne diues quidem? quid si pauper etiā? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbū in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta possessio est, ut ad liberaliter uiuēdum facile cōtentus sit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius: animus enim tuus oportet se iudicet diuitem, non hominum sermo, neq; possessiones tuæ. qui si tibi nihil deesse putas, nihil curas amplius, satiatus es, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues es. sin autē propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem esse possit ullus; si quotidie fraudas, decipis, poscis, pacisceris, aufers, eripis, si socios spolias, ærarium expi=

In M. Crassum inuehi uidetur

las, si testamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, atque ipse supponis; hæc utrum abundantis, an egentis signa sunt? animus hominis diues, non arca appellari solet. quamuis illa sit plena, dum te inanem uidebo, diuitem non putabo: etenim ex eo, quantum cuique sat est, metiuntur homines diuitiarum modum. filiam quis habet, pecunia est opus; duas, maiore; plures, maiores; & si (ut aiunt) Danai quinquaginta sint filiæ, tot dotes magnam quærunt pecuniam: quantum enim cuique satis est, ad id accommodatur (ut ante dixi) diuitiarum modus. qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire possint; hunc quo modo ego appellabo diuitem, cum ipse egere se sentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus, quod populus R. ex tantis uectigalibus iam pridem uix potest. ergo hoc proposito nunquam eris diues, ante quàm tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas: itaque istam paupertatem, uel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. nam, ut ijs, qui honeste rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic, qui uidet domi tuæ pariter accusatorum, atque iudicum consociatos greges, qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te auctore

corruptelam iudicij molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs, intercisas pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiendasq; prouincias, qui expulsiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones uacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordetur, qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia uenalia, delectum, decretum; alienam, suam sententiam; forum, domum; uocem, silentium; quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus esse? cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc uere dixerit diuitem? est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus diues. meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte; est enim ad uulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo: de te loquar. si censenda nobis, atque æstimanda res sit, utrum tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabritio dabat, an continentiam Fabritij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? hæc profecto, quæ sunt summarum uirtutum, pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. quis igitur (siquidem, ut quisque, quod plurimi sit, possi-

intercessiones

deat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in uir=
tute diuitiæ positæ sint, quoniam nulla possessio, nulla
uis auri, & argenti pluris, quàm uirtus æstimanda
est? O' dij immortales, non intelligunt homines, quàm
magnum uectigal sit parsimonia: uenio enim ad sum=
ptuosos, relinquo istum quæstuosum. capit ille ex suis
prædijs sexcenta sestertia: ego centena ex meis. illi au=
rata tecta in uillis, & sola marmorea facienti, & si=
gna, tabulas, supellectilem, & uestem infinite concu=
piscenti, non modo ad sumptum ille fructus est, sed
etiam ad fœnus, exiguus. ex meo tenui uectigali de=
tractis sumptibus cupiditatis aliquid etiam redundabit.
uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui
eget, an qui abundat? cuius possessio quo est maior,
eo plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se uiribus
sustinet? sed quid ego de me loquor, qui morum, ac
temporum uitio aliquantum etiam ipse fortasse in hu=
ius seculi errore uerser? M. Manilius patrum nostro=
rum memoria (ne semper Curios, & Luscinios loqua=
mur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Ca=
rinis, & fundum in Labicano. nos igitur ditiores, qui
plura habemus? utinam quidem essemus: sed non æsti=
matione census, uerum uictu, atque cultu termina=
tur pecuniæ modus. non esse cupidum, pecunia est:
non esse emacem, uectigal est: contentum uero suis re=
bus esse, maximæ sunt, certissimæq; diuitiæ. etenim,
si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quas=
dam magni æstimant, quòd ei generi possessionum mi=
nime quasi noceri potest: quanti est æstimanda uirtus,

quæ nec eripi, nec surripi potest unquam, neque naufragio, neque incendio amittitur, nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi sunt, soli sunt diuites: soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas; soliq;, quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis, satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nil requirunt: improbi autem, & auari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. TVLLII CICERONIS, SCIPIONIS ſomnium ex libro ſexto de republica.

PERSONA, SCIPIO.

CVm in Africam ueniſſem à Manlio Conſule ductus, ad quartam legionem (ut ſcitis) Tribunus militum; nihil mihi potius fuit, quàm ut Maſiniſſam conuenirem, regem familiæ noſtræ iuſtis de cauſis amiciſſimũ. ad quem ut ueni, cõplexus me ſenex collacrymauit; aliquantóq; poſt ſuſpexit in cœlum, &, grates, inquit, tibi ago ſumme Sol, uobiſq; reliqui cœlites, quòd, antequam ex hac uita migro, conſpicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipſo recreor: nunquã ex animo meo diſcedit illius optimi, atque inuictiſſimi uiri memoria. deinde ego illũ de ſuo regno, ille me de noſtra rep. percunctatus eſt: multiſq; uerbis ultro citróq; habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus, cum ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniáq; eius non ſolum facta, ſed etiam dicta meminiſſet. deinde, ut cubitum diſceſſimus, me & feſſum de uia, & qui ad multam noctem uigilaſſem, arctior, quàm ſolebat, ſomnus complexus eſt. hic mihi (credo equidẽ ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè ut cogitationes, ſermoneſq; noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius, de quo uide licet ſæpiſſime uigilans ſolebat cogitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quàm ex ipſo erat notior. quem ut agnoui, equidem cohorrui: ſed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorem Scipio, &, quæ dicam, trade memoriæ. Vidéſne illã urbem,

Ep. 170. 2.

Ep. 135. 15

bem, quæ parere populo R. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarũ, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc uenis penè miles? hanc hoc biennio Consul euertes: eritq; cognomē id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. cum autem Carthaginem deleueris, triumphũ egeris, Censorq; fueris, & obieris Legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Græciam, delegere iterum absens Consul, bellumq; maximum conficies, Numantiam excindens. sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes rempub. perturbatam consilijs nepotis mei. hic tu Africane ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, consilijq; tui. sed eius temporis ancipitem uideo quasi fatorum uiam: nam, cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusq; conuerterit, duoq; ij numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint; in te unum, atque tuum nomen se tota conuertet ciuitas; te senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebuntur; tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. ac, ne multa, Dictator rempubl. constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentq; cæteri uehementius, leniter arridens Scipio, quæso, inquit, ne me è somno excitetis, & pax sit rebus. audite cætera. Sed quo sis Africane alacrior ad tutandam rempubl. sic habeto, omnibus, qui patriam conseruauerint, adiuuerint, auxerint, certum esse in cœlo. ac diffinitum locum, ubi beati æuo sempiterno fruantur: nihil est enim illi principi deo, qui omnem hunc

Val. l. 8 c. 16 ait Scip. presentem cos. ēē factum

mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtusq; hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur. harum rectores, & cõseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi eram perterritus non tam metu mortis, quàm insidiarum à meis, quæsiui tamen, uiueret ne ipse pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitremur. immo uero, inquit, hi uiuunt, qui ex corporum uinculis, tanquam è carcere, euolauerunt: uestra uero quæ dicitur uita, mors est. quin tu aspicias ad te uenientem Paulum patrem: quem ut uidi, equidem uim lacrymarum profudi: ille autem me amplexus, atque osculans flere prohibebat. atque ego, ut primum fletu represso loqui posse cœpi, quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc est uita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad uos uenire propero? non est ita, inquit ille: nisi enim deus, is, cuius hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patere non potest: homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra: hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera, & stellas uocatis; quæ globosæ, & rotundæ diuinis animatæ mentibus circulos suos, orbesq; conficiunt celeritate mirabili. quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus, ex hominum uita migrandum est; ne munus humanum assignatum à deo defugisse uideamini. sed sic Scipio, ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cum sit

magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est; quia ea uita uia est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui iam uixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem uides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas circulus elucens) quem uos, ut à Graijs accepistis, orbem lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cætera, & mirabilia uidebantur. erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco uidimus; & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. stellarum autem globi terrarum magnitudinem facile uincebant. iam uero ipsa terra ita mihi parua uisa est, ut me imperij nostri, quo quasi eius punctum attingimus, pœniteret. quam cum magis intuerer, quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? non ne aspicis, quæ in templa ueneris? nouem tibi orbibus, uel potius globis connexa sunt omnia: quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens, & continens cæteros, in quo infixi sunt illi, qui uoluuntur, stellarum cursus sempiterni, cui subiecti sunt septem, qui uersantur retro, contrario motu, atque cœlum. ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. tum rutilus, horribilisq; terris, quem Martem dicitis. deinde subter mediam ferè regionem Sol optinet dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & tem=

peratio tanta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret, & compleat. hunc ut comites consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cursus. in infimoq; orbe Luna radijs solis accensa conuertitur. infra autem iam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos. supra Lunam sunt omnia æterna: nam ea, quæ est media, & nona, tellus neque mouetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus, & tam dulcis sonus? hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu, & motu ipsorum orbiũ efficitur: qui acuta cum grauibus temperans, uarios æquabiliter concentus efficit: nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute sonent. quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto, & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atque infimus. nam terra nona immobilis manens, ima sede semper hæret complexa medium mundi locum. illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est duorum, Mercurij, & Veneris, septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè nodus est. quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad hunc locum; sicut alij, qui præstantibus ingenijs in uita humana diuina studia coluerunt. hoc sonitu completæ aures obsurduerunt: nec est ullus hebetior sensus in uobis, sicut in illis, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa

notu

nominātur, præcipitat ex altiſſimis mōtibus; ea gens, quæ illū locū accolit, propter magnitudinē ſonitus, ſenſu audiendi caret. hic uero tātus eſt totius mūdi incitatiſſima cōuerſione ſonitus, ut eū aures hominū capere nō poſſint; ſicut intueri ſolem nequitis aduerſum, eiusq; radijs acies ueſtra, ſenſusq; uincitur. Hæc ego admirās, referebā tamen oculos ad terrā identidē. tum Africanus, ſentio, inquit, te ſedem etiā nunc hominū contemplari, ac domum. quæ ſi tibi parua, ut eſt, ita uidetur, hæc cœleſtia ſemper ſpectato, illa humana cōtemnito: tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quā expetendam gloriam conſequi potes? uides habitari in terra raris, et anguſtis in locis, & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, uaſtas ſolitudines interiectas, hosq;, qui incolunt terram, non modo interruptos ita eſſe, ut nihil inter ipſos ab alijs ad alios manare poſſit, ſed partim obliquos, partim auerſos, partim etiam aduerſos ſtare uobis; à quibus ſpectare gloriam certe nullam poteſtis. cernis autem terram eandem quaſi quibuſdam redimitam, & circundatam cingulis: è quibus duos maxime inter ſe diuerſos, & cœli uerticibus ipſis ex utraque parte ſubnixos, obriguiſſe pruina uides, medium autem illum, & maximū ſolis ardore terreri. duo ſunt habitabiles: quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt aduerſa uobis urgent ueſtigia, nihil ad ueſtrum genus. hic autem alter ſubiectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm uos tenui parte contingat: omnis enim terra, quæ colitur uobis, anguſta uerticibus, lateribus latior, parua quædam inſula eſt, circunfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appella-

transuersos

tis in terris:qui tamen tãto nomine quàm ſit paruus,ui=
des.ex his ipſis cultis,notiſq; terris num aut tuũ,aut cu=
iuſquã noſtrũ nomen uel Caucaſum hũc,quẽ cernis,trã=
ſcendere potuit,uel illũ Gãgem trãſnare? quis in reliquis
orientis,aut obeuntis ſolis ultimis,aut aquilonis,auſtri ue
partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis
profecto,quãtis in aguſtijs ueſtra gloria ſe dilatari uelit.
ipſi autem,qui de nobis loquentur, quàm diu loquẽtur?
quin etiã,ſi cupiat proles illa futurorum hominũ dein=
ceps laudes uniuſcuiuſque noſtrum à patribus acceptas
poſteris prodere,tamẽ propter eluuiones,exuſtioneſq; ter=
rarũ,quas accidere tẽpore certo neceſſe eſt,nõ modo non
æternã,ſed ne diuturnã quidẽ gloriã aſſequi poſſumus.
quid autẽ intereſt,ab ijs,qui poſtea naſcentur,ſermonem
fore de te,cum ab ijs nullus fuerit,qui ante nati ſint? qui
nec pauciores,& certe meliores fuerunt uiri:cum præ=
ſertim apud eos ipſos,à quibus nomen noſtrũ poteſt audi
ri,nemo unius anni memoriam conſequi poſſit:homines
enim populariter annũ tantũmodo ſolis,ideſt unius aſtri,
reditu metiuntur.cũ autem ad idẽ,unde ſemel profecta
ſunt, cuncta aſtra redierint, eandemq; totius cœli de=
ſcriptionem longis interuallis retulerint, tum ille uere
uertens annus appellari poteſt:in quo, uix dicere au=
deo, quàm multa ſecula hominũ teneãtur:nanque, ut
olim deficere ſol hominibus,extinguiq; uiſus eſt,cum Ro
muli animus hæc ipſa in templa penetrauit, quandocun
que eadem parte ſol eodemq; tempore iterum defecerit,
ph. off. 86. 18. tum ſignis omnibus ad idem principium,ſtelliſq; reuoca
tis,expletum annum habeto.huius quidem anni non dũ
uigeſimã partem ſcito eſſe conuerſam. quocirca, ſi re=

ditum in hunc locum desperaueris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus uiris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere uix ad unius anni partem exiguã potest? igitur alte spectare si uoles, atque ad hãc sedem, & æternã domum contueri; neque sermonibus uulgi dederis te, nec in præmijs humanis spem posueris rerum tuarũ; suis te illecebris oportet ipsa uirtus trahat ad uerũ decus. quid de te alij loquantur, ipsi uideãt: sed loquentur tamen. sermo autem omnis ille & angustijs cingitur ijs regionũ, quas uides; nec unquã de ullo perennis fuit; & obruitur hominũ interitu; et obliuione posteritatis extinguitur. Quæ cũ dixisset, ego uero, inquam, ò Africane, si quidẽ benemeritis de patria quasi limes ad cœli aditũ patet, quanquã à pueritia uestigijs ingressus et patris, & tuis, decori uestro nõ defui, nunc tamen tanto præmio proposito enitar multo uigilantius. et ille, tu uero enitere; et sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: nec enim is es, quem forma ista declarat; sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. deum te igitur scito esse; siquidem deus est, qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille deus: & ut ipsum mundum ex quadã parte mortalem ipse deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet: nam quod semper mouetur, æternũ est: quod autem motum affert alicui, quod ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finẽ habeat necesse est: solum igitur, quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se, nunquam ne moueri quidem

desinit. quin etiam cæteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. principio autẽ nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest: nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliunde. quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquã: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud credbit; si quidem necesse est à principio omnia oriri: ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum à se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori; uel concidat omne cœlum, omnisq; natura consistat, necesse est, nec uim ullam nanciscatur, qua primo impulsu moueatur. cũ pateat igitur æternũ id esse, quòd à se ipso moueatur: quis est, qui hanc naturã animis esse tributam neget? inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo: quod autem anima est, id motu cietur interiore: nam hæc est natura propria animæ, atq; uis. quæ si est una ex omnibus, quæ sese moueat, neque nata est certe, & æterna est. hanc tu exerce in optimis rebus. sunt autem optimæ, curæ de salute patriæ: quibus agitatus, & exercitatus animus uelociter in hanc sedem, & domum suam peruolabit: idq; ocyus faciet, si iam tum, cum erit inclusus iu corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime se à corpore abstrahet: nam eorum animi, qui se corporis uoluptatibus dediderunt, earumq; se quasi ministros præbuerunt, impulsuq; libidinum uoluptatibus obedientium, deorum, & hominum iura uiolauerunt, corporibus elapsi circum terram ipsam uolutantur, nec in hunc locum nisi multis exagitati seculis reuertuntur. Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

Variæ lectiones ex ingenio.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R

Omnes quaterniones.

VENETIIS, APVD ALDI FILIOS,
M. D. XLVIII.

ALDI FILII

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE
FIRENZE

